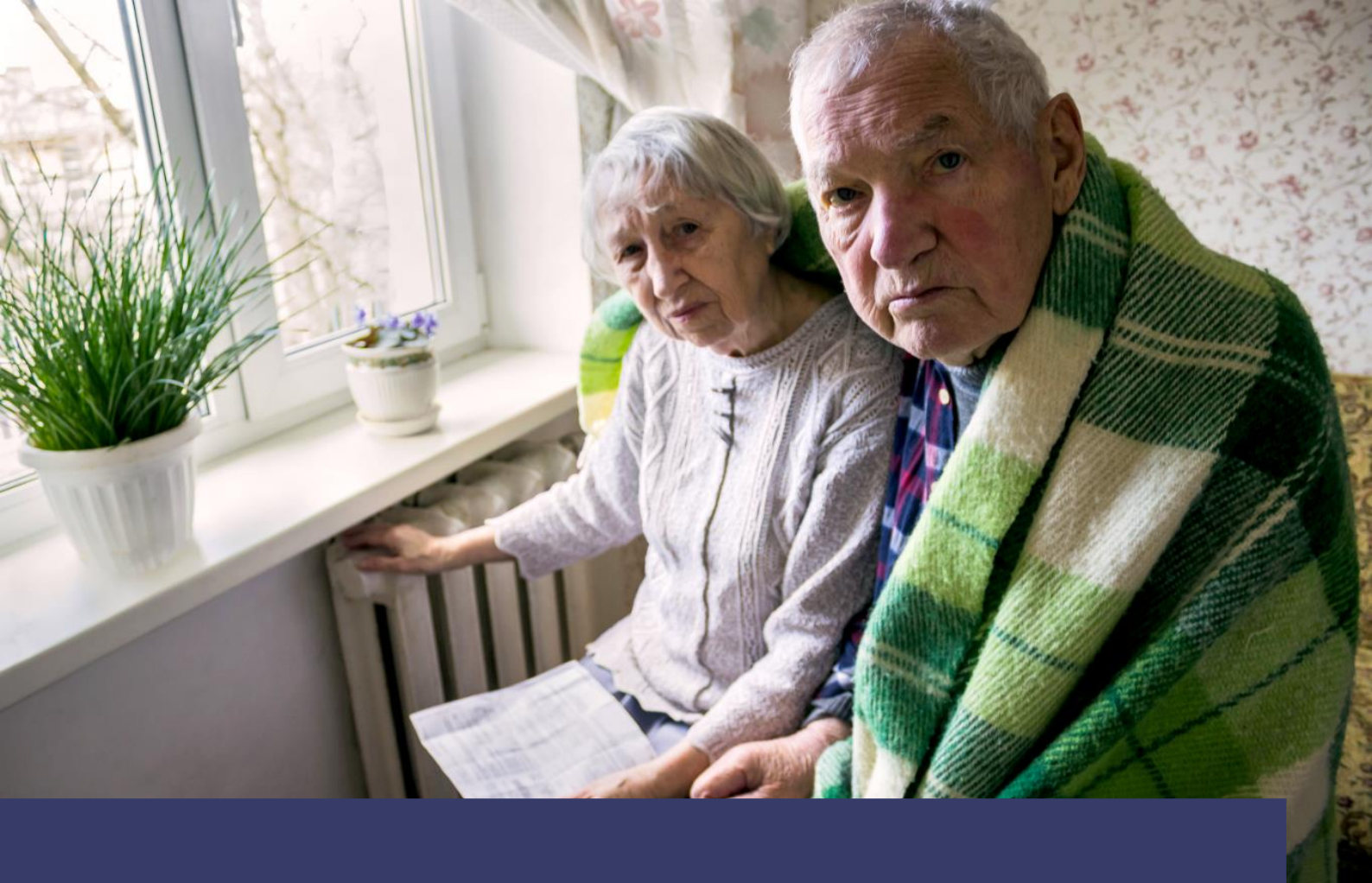

Duurzaam denken, duurzaam doen 2023

Duurzaam denken niet altijd nodig voor duurzaam doen

Rapport I&O Research

Colofon

Uitgave

I&O Research
Piet Heinkade 55
1019 GM Amsterdam

Rapportnummer

2023/214

Datum

december 2023

Opdrachtgever

I&O Research

Auteurs

Jord van Beek
Nathalie Theelen
Door van der Vegt
Bram Wolf
Peter Kanne

Copyright

Het overnemen uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron duidelijk wordt vermeld.

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1 Inleiding	15
1.1 Doel van het onderzoek	15
1.2 Onderzoeksverantwoording	15
1.3 Leeswijzer	16
2 Denken over duurzaamheid	17
2.1 Zorgen om klimaatverandering	17
2.2 Wat het volgende kabinet moet doen	18
3 Wonen	19
3.1 Warmte en energie	19
3.2 Houtkachels, airco's en zonnepanelen	21
3.3 Douchen	23
3.4 Invloed woonsituatie op verduurzamingsplannen	25
3.5 Overzicht wonen en energie	27
4 Mobiliteit	28
4.1 Bezit vervoermiddelen	28
4.2 Gebruik vervoermiddelen	29
4.3 Aantal gereden kilometers en voorstanders kilometerheffing	30
4.4 Brandstof en elektrisch rijden	32
4.5 Deelmobiliteit	33
4.6 Vliegen	34
4.7 Houding ten aanzien van vliegen	35
4.8 Overzicht mobiliteit	36
5 Voedsel	38
5.1 Type eter	38
5.2 Vleesvervangers	40
5.3 Groente en fruit	40
5.4 Overzicht Voedsel	41
6 Spullen en kleding	43
6.1 Gebruik apparaten	43
6.2 Kleding en duurzaamheid	44
6.3 Overzicht Apparaten en kleding	45

7	Gedragverandering	46
7.1	Weerstand	47
7.2	Automatische reacties en onbewuste associaties	49
7.3	Zelfbeeld	50
7.4	Emoties	50
7.5	Sociale omgeving	51
7.6	Fysieke omgeving	52
7.7	Kunnen	53
7.8	Kennis	54
7.9	Houding	55
8	Collectief of individueel?	56
9	Warmtetransitie	59
9.1	Nieuwe standaard verwarmingsinstallaties	59
9.2	Alternatieven aardgasvrij wonen	61
9.3	Overzicht van het gas af	64
10	CO₂-uitstoot naar groepen Nederlanders	65
10.1	Nederland totaal	65
10.2	Achtergrondkenmerken	66
10.3	Politieke voorkeur	71
A	Bijlage: Totstandkoming van CO₂-puntentoekenning	72
A.1	Twee bronnen	72
A.2	Verdeling over sectoren	73
A.3	Vertaling naar CO ₂ -voetafdruk in punten	74
A.4	Discussie mogelijk	76

Samenvatting

Hoewel Nederlanders niet duurzamer zijn gaan denken, vertonen ze in hun dagelijkse leven wel duurzamer gedrag. Vooral op het vlak van energiebesparing. De daling in CO₂-uitstoot die we in 2022 waarnamen zet door, met name dankzij besparingen op energie en wonen.

Dit blijkt uit het vierde “Duurzaam denken, duurzaam doen” – onderzoek dat I&O Research op eigen initiatief uitvoerde. Het is een herhaling van de metingen ‘Duurzaam denken ... duurzaam doen’ uit 2019, 2020 en 2022. Aan het onderzoek werkten 2.475 Nederlanders van 18 jaar en ouder mee. Het veldwerk liep van vrijdag 22 september tot en met zondag 1 oktober 2023.

Duurzaam denken niet altijd nodig voor duurzaam doen

In deze en de voorgaande edities van dit onderzoek, is het doel om te kijken naar de samenhang tussen de houding van Nederlanders als het gaat om duurzaamheid en hun gedrag. Oftewel: wat ze *denken* en wat ze *doen*. Begin 2020 zagen we weinig verschillen ten opzichte van 2019. In 2022, na de coronapandemie en tijdens de energiecrisis, zagen we dat Nederlanders op veel onderdelen duurzamer gedrag vertoonden, maar het bleef de vraag of dit (mede of volledig) kwam doordat zij duurzamer zijn gaan denken, of dat dit vooral een gevolg was van de pandemie en de energiecrisis, vanwege beperkingen en gestegen kosten. Dit jaar zien we dat Nederlanders zich wederom op sommige vlakken duurzamer zijn gaan gedragen, maar dat in hun houding weinig is veranderd. Duurzaam denken is dus niet per se nodig voor duurzaam doen.

Minder zorgen om klimaatverandering...

Het aandeel Nederlanders dat zich enige of veel zorgen maakt over de uitstoot van broeikasgassen (CO₂), klimaatverandering en de effecten daarvan voor het milieu, is afgenomen t.o.v. 2022. Waar vorig jaar nog ruim zeven op de tien Nederlanders (72%) zich zorgen maakten, is dat in 2023 gedaald naar ongeveer twee op de drie (66%). Dit is sinds 2019 (65%) niet meer zo laag geweest. Tegelijkertijd is de groep die zich geen of niet veel zorgen maakte gestegen van 28 procent in 2022 naar 33 procent in 2023. Dit is het hoogste percentage sinds 2019.

Iets minder dan de helft van alle Nederlanders (46%) vindt dat het volgende kabinet *meer* zou moeten doen om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen (in vergelijking met plannen en beleid van Rutte IV) en 28 procent vindt dat de inzet van Rutte IV voldoende was (evenveel doen). Een op de vijf Nederlanders (20%) vindt dat het kabinet juist *minder* moet doen.

Klimaat speelde minder grote rol bij Tweede Kamerverkiezingen

Uit ander, electoraal I&O-onderzoek bleek in november dat ‘klimaatverandering’ bij de [Tweede Kamerverkiezingen](#) een minder belangrijk thema was voor kiezers dan in 2021. In absolute zin viel het mee (30% noemde in de laatste week ‘klimaatverandering’ als onderwerp waar de verkiezingen over moesten gaan, in 2021 was dat 31%). Maar in relatieve zin moest het klimaat ‘concurreren’ met thema’s die uiteindelijk belangrijker werden gevonden: woningmarkt (49%, was 32% in 2021), gezondheidszorg (39%, was 35%) en immigratie (34%, was 15%). Klimaat was in 2021 samen met zorg en woningmarkt een van de top drie onderwerpen, nu samen met armoebestrijding nummer vier.

Van degenen die klimaatverandering een belangrijk thema vonden vond 35 procent dat er in de campagne voldoende aandacht voor was, 56 procent vond dat te weinig.

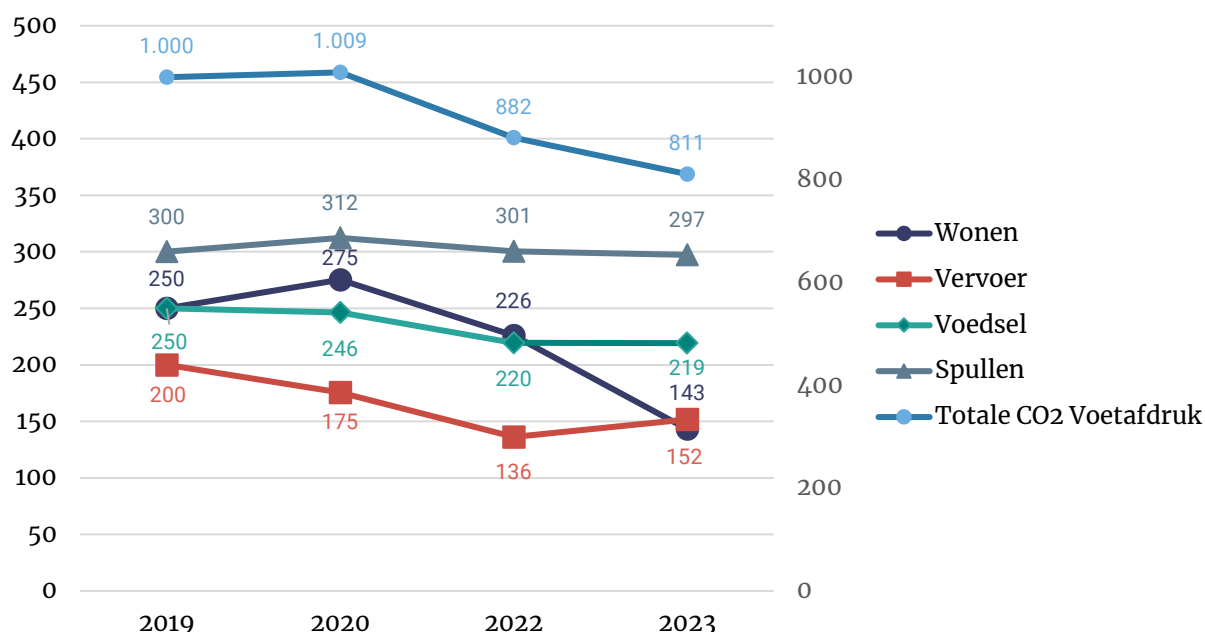
‘Klimaatpartijen’ GL-PvdA, D66, PvdD, Volt en ChristenUnie leverden gezamenlijk 12 zetels in (van 55 naar 43 zetels).

Ook deze houding t.a.v. klimaatbeleid is iets minder ambitieus dan voorgaande jaren. Voor alle thema's (wonen, vervoer, voedsel en spullen) zien we in dit onderzoek dat Nederlanders minder duurzaam denken, ongeacht of ze minder duurzaam doen.

...maar wel duurzamer gedrag

De totale uitstoot in CO₂-punten voor de gemiddelde Nederlander is desalniettemin gedaald van 882 in 2022 naar 811 in 2023 (zie voor een uitleg van de totstandkoming: bijlage A.). Dit is bijna volledig toe te schrijven aan de afname in CO₂-punten voor het onderdeel wonen & energie. Nederlanders bespaarden het afgelopen jaar meer energie in huis vanwege de sterk gestegen energieprijzen. Tegelijkertijd stijgt het aandeel Nederlanders dat zonnepanelen op het (eigen) dak heeft nog steeds. De onderdelen spullen en voedsel tonen geen verdere afname. Het aantal dagen dat men vlees eet en de hoeveelheid vlees blijft gemiddeld hetzelfde. De toename van flexitariërs heeft zich het afgelopen jaar niet verder doorgezet.

Figuur 0.1 - Uitstoot in CO₂-punten totaal en naar sector

Bron: I&O Research, September 2023

De CO₂-punten voor het onderdeel vervoer zijn weer licht toegenomen t.o.v. 2022. Dit viel te verwachten, omdat in 2022 nog effecten van de COVID-19 lockdowns meespeelden. Ondanks de berichten over files in de ochtend en avondspits rijden Nederlanders nog steeds minder vaak met de auto dan in 2019 en 2020. Ook is het vliegen weer meer toegenomen t.o.v. 2022, maar lager dan pre-corona.

Rijken nog altijd het minst duurzaam, hoger opgeleiden hebben de grootste stappen gezet

Ten opzichte van 2019, hebben hoger opgeleiden hun CO₂-punten het sterkst verminderd. Waar zij in 2019 nog meer dan 200 punten hoger scoorden dan lager opgeleiden (1.112 vs. 892 punten), is het verschil in 2023 kleiner dan 50 punten (814 vs. 769 punten). Dit komt met name door grotere afnames in de onderdelen voedsel en vervoer.

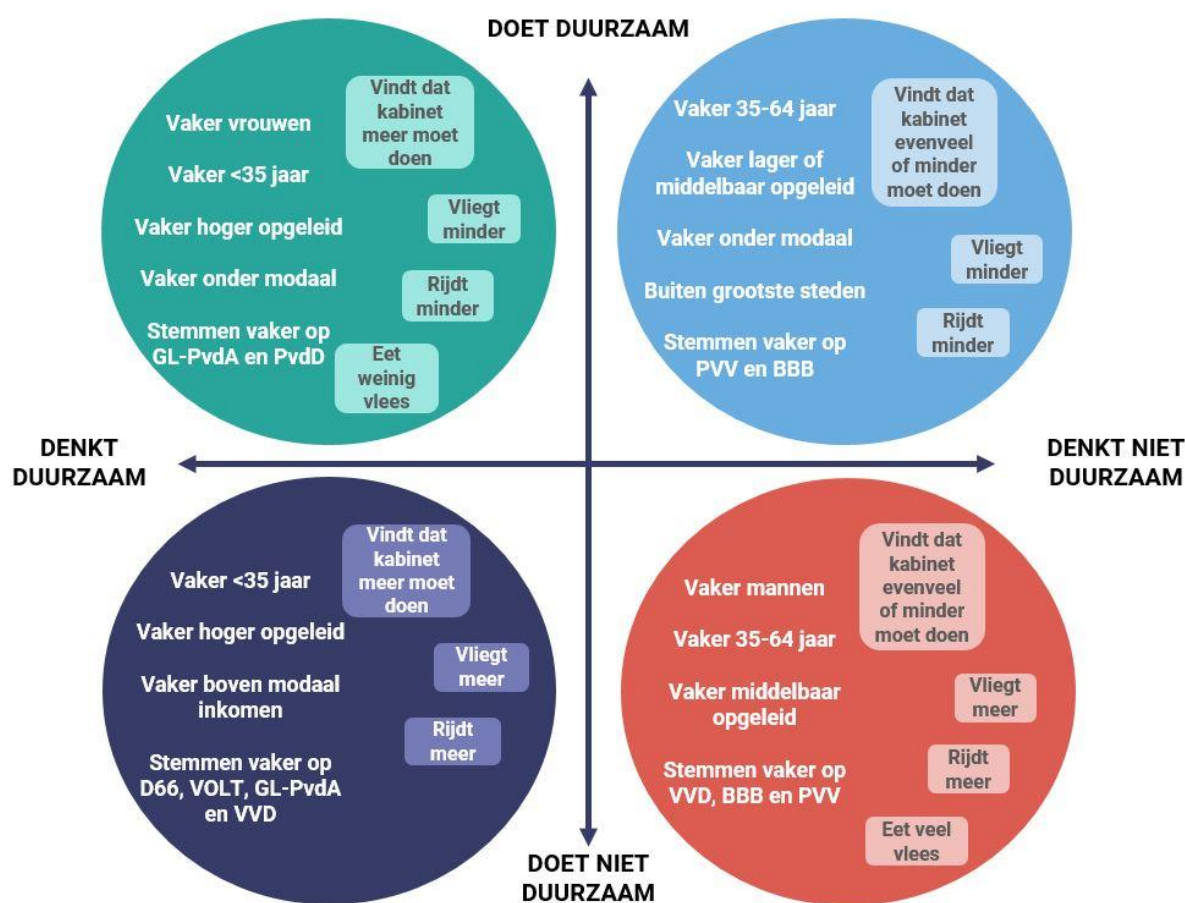
Ook in het onderdeel wonen hebben hoger opgeleiden hun punten sterk verminderd, maar dit is vergelijkbaar met lager en middelbaar opgeleiden. Nederlanders met een boven modaal inkomen scoren meer CO₂-punten (873 punten) dan Nederlanders met een modaal of lager inkomen (resp. 752 en 765 punten). Het grootste verschil hierbij zit in het onderdeel vervoer.

Vier typen Nederlanders

Op basis van de resultaten van het onderzoek kunnen we een ruwe verdeling maken van vier groepen Nederlanders:

- 1 Nederlanders die zowel duurzaam denken als duurzaam doen;
- 2 Nederlanders die wél duurzaam denken, maar het (nog) niet doen;
- 3 Nederlanders die niet duurzaam denken, maar het wél doen;
- 4 Nederlanders die niet duurzaam denken en het ook niet doen.

Figuur 0. 2 - Vierdeling op basis van al dan niet duurzaam denken en doen

Duurzaam doen delen we hierbij in op basis van of men boven of onder het gemiddelde aantal CO₂-punten uitkomt. Duurzaam denken delen we in op basis van enige tot veel zorgen over het klimaat (zie Figuur 2.1), versus geen of niet zo veel zorgen, samen met 'weet niet'.

Zowel duurzaam denken als (bovengemiddeld) duurzaam doen

De eerste groep Nederlanders denkt en doet duurzaam. Zij maken duurzame keuzes (mede) uit duurzaamheidsoverwegingen. Denk aan minder vlees eten en minder vaak vliegen omdat dit beter is voor het klimaat.

Zij maken zich zorgen om de opwarming van de aarde en vinden het belangrijk dat we als samenleving overstappen op duurzame energiebronnen, zelfs als dit betekent dat er – bijvoorbeeld – een windmolen in de buurt gebouwd wordt. Dit zijn met name hoger opgeleiden, vrouwen en Nederlanders met een beneden modaal inkomen die nu (september 2023) zouden stemmen op PvdD of GL-PvdA. Jongeren (18 t/m 34 jaar) vallen bovengemiddeld vaak onder deze groep.

Wel duurzaam denken, niet duurzaam doen

De tweede groep Nederlanders denkt wel duurzaam, maar doet dit in de praktijk niet (altijd). Zij vinden het belangrijk om duurzame keuzes te maken en als maatschappij over te stappen op duurzame energiebronnen, maar maken op individueel niveau minder duurzame keuzes. Zo rijden ze veel auto en vliegen zij bovengemiddeld vaak. Ook deze groep is vaker hoogopgeleid, jong (<35) en heeft vaker een boven modaal inkomen. Dit zijn met name Nederlanders die relatief vaak stemmen op D66, Volt, GL-PvdA en VVD. Zij vinden duurzaamheid belangrijk, maar hebben nog steeds een bovengemiddelde uitstoot. Zo stoten D66-kiezers van alle kiezersgroepen het meeste CO₂ uit d.m.v. vervoer.

Niet duurzaam denken, wel (bovengemiddeld) duurzaam doen

De derde groep Nederlanders heeft niet per se veel met duurzaamheid, maar leeft wel relatief duurzaam. Zij vinden duurzaamheid en klimaatverandering niet heel belangrijk, maar leven duurzaam omdat ze minder financiële middelen hebben voor een ander (minder duurzaam) leven. Verduurzamen doen zij alleen wanneer dit hand-in-hand gaat met kosten besparen. De afgelopen twaalf maanden was dit vooral te zien aan het besparen van energie i.v.m. de stijgende energieprijzen. Mensen in deze groep zijn vaker lager en middelbaar opgeleid en mensen met een beneden modaal inkomen. Ze zijn vaker tussen de 35 en 64 jaar en stemmen relatief vaak op PVV of BBB. Zij rijden minder auto en vliegen zelden.

Niet duurzaam denken, ook niet duurzaam doen

De vierde groep Nederlanders is de groep die klimaat en verduurzamen niet als heel belangrijk ziet en die ook weinig duurzaam gedrag vertoont. Zij eten vaak en veel vlees, rijden veel auto en/of vliegen vaker dan gemiddeld en doen relatief wat minder aan energiebesparing, waarschijnlijk omdat dit financieel gezien niet nodig is. Deze groep is vaker middelbaar opgeleid. Ze stemmen relatief vaak VVD, BBB of PVV. BBB-kiezers scoren van alle partijen het meeste CO₂-punten als het gaat om voedsel: zij eten het vaakst en het meest vlees. VVD-kiezers hebben de hoogste CO₂-uitstoot van alle partijen, vooral omdat ze groot wonen, veel energie verbruiken, zich veel verplaatsen en veel vlees eten.

Wonen en energie

Doen

Vier op de vijf Nederlanders verwarmen de woning met een cv-ketel op gas. Zeven procent verwarmt het huis met een (hybride) warmtepomp. Van de Nederlanders die weten wat het energielabel van hun woning is heeft het merendeel (38%) label A, B of C. Net als voorgaand jaar is het aandeel met een woning van label A of hoger weer gestegen (nu 27%, 2022 23%, 2020 15% en 2019 14%).

Nederlanders zijn het afgelopen jaar minder energie gaan gebruiken, want zij hebben een lagere energierekening bij een hogere energieprijs¹. De gemiddelde energierekening ligt op € 142 per maand. Dat is significant minder dan in de meting van vorig jaar, toen was het € 168. Wel ligt het nog steeds hoger dan in 2019 en 2020 (respectievelijk € 128 en € 123).

Het aandeel Nederlanders dat zegt zonnepanelen op de eigen woning te hebben, is ook dit jaar verder gestegen. In 2019 was dat nog 19 procent, in 2023 is dit meer dan verdubbeld tot 42 procent. Dit is waarschijnlijk een overschatting van het aantal Nederlanders dat daadwerkelijk zonnepanelen heeft, aangezien het op huishoudniveau eerder rond de 25 procent ligt². Eigen zeggenschap over de eigen woning is doorslaggevend bij het kunnen aanschaffen van zonnepanelen. Van de kopers zonder vve heeft 60 procent zonnepanelen, voor huurders en eigenaren met een vve is dit respectievelijk 26 procent en 21 procent.

Een negatief effect zien we bij het airco-bezit. Het aandeel Nederlanders met een airco is verdubbeld sinds 2019: toen had 8 procent airconditioning in de woning, nu is dat 19 procent. Deze stijging vond met name tussen 2020 (12%) en 2022 (18%) plaats. Het aandeel Nederlanders met een houtkachel of open haard is tussen 2020 en 2022 (van 18% naar 15%), maar dit is dit jaar niet verder gedaald.

Het aantal keer dat Nederlanders per week douchen is gedaald. Nederlanders douchen nu gemiddeld 4,6 keer per week terwijl dit vorig jaar nog 4,9 keer was. Met gemiddeld 7 minuten per keer staat men nu per week 31 minuten onder de douche. Sinds 2019 is het totale aantal doucheminuten per week aan het dalen. In 2019 douchte men nog 36,4 minuten per week. Ook dat meer Nederlanders dan in eerdere metingen aangeven hun douchetijd in de gaten te houden impliceert dat Nederlanders bewuster omgaan met hun water- en energieverbruik.

Gemiddeld heeft 21 procent van de Nederlanders in de afgelopen 12 maanden iets gedaan om z'n woning energiezuiniger te maken. Met name kopers zonder VvE hebben het afgelopen jaar ten minste één aanpassing aan hun woning gedaan (44%), terwijl met name huurders hierin achterblijven (18%). Ook bij de vraag wat voor concrete plannen Nederlanders hebben om in de komende 12 maanden te verduurzamen, nemen kopers zonder VvE het voortouw. Van hen zegt 31 procent concrete plannen te hebben voor het komende jaar, tegenover 17 procent voor kopers met een VvE en 8 procent voor huurders.

Denken

De voornaamste reden dat Nederlanders voor de genomen of nog geplande energiezuinige aanpassingen hebben gekozen, is om te besparen op de maandelijkse lasten, voor iets meer dan

¹ Volgens het CBS zijn de energieprijzen in 2023 verder gestegen t.o.v. 2022 en is het energieverbruik lager. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/29/energierekening-37-procent-hoger>

² Volgens Solar Magazine heeft nu een kwart van de woningen zonnepanelen. Dit zal echter niet gelijk verdeeld zijn over type woningen en huishoudgrootte, waardoor deze cijfers niet één-op-één te vergelijken zijn met onze cijfers per persoon. <https://solarmagazine.nl/nieuws-zonne-energie/i34591/de-harde-cijfers-drenthe-verstevigt-koppositie-38-procent-woningen-heeft-zonnepanelen/>

³ Ten tijde van ons vorige rapport gaf Independer aan dat één op de vijf woningen zonnepanelen had, dus ook geteld in woningen is er een stijgende lijn <https://weblog.independer.nl/persbericht/bijna-1-op-de-5-woningen-heeft-zonnepanelen/>

de helft (53%) was dit de belangrijkste reden. Zestien procent heeft dit gedaan omdat het beter is voor het klimaat.

Mobiliteit

Doen

De belangrijkste conclusie voor dit onderdeel is dat Nederlanders zich (nog steeds) minder verplaatsen dan voor de coronacrisis.

Het aandeel Nederlanders dat een reguliere fiets bezit, neemt af. Nu is dat 64 procent van de volwassenen: 4 procentpunten lager dan een jaar eerder en 8 procentpunten lager dan in 2019. Het aandeel Nederlanders met een elektrische fiets is de afgelopen jaren juist flink gestegen: van 24 procent in 2019 naar 35 procent in 2023. De stijging lijkt in 2023 echter wel af te vlakken (in 2022 was het 33%).

De auto is nog steeds het meest gebruikte vervoermiddel in Nederland; 74 procent van de volwassenen gebruikt de auto minimaal wekelijks. De gebruiksfrequentie van de auto neemt echter wel af sinds zowel 2019 als 2022. De effecten van de pandemie en het nieuwe werken, afwisselend op kantoor en thuis⁴, lijken zichtbaar in de cijfers. Het gemiddeld aantal kilometers dat automobilisten (en motorrijders) per jaar rijden is nog steeds lager dan voor de pandemie. Het gemiddelde aantal gereden kilometers per jaar ligt nu, net als vorig jaar, rond de 10.300.

Het aandeel Nederlanders dat in een benzineauto rijdt is voor de derde keer op rij gedaald; van 86 procent in 2020 naar 79 procent nu. Een op de tien Nederlandse autorijders (11%) rijdt hybride of volledig elektrisch. Aan autorijders die niet elektrisch rijden is de vraag voorgelegd wat hiervoor de reden is. Veruit de meest genoemde reden is dat de prijs van elektrische en hybride auto's te hoog is. Volgens het CBS rijden vooral huishoudens met een hoog inkomen een elektrische auto⁵.

Na een diepe daling als gevolg van de coronapandemie vliegen de Nederlanders nu weer meer. Dit ligt echter nog wel onder het niveau van voor de pandemie. Het aantal vluchten per jaar – en daarmee samenhangend ook het aantal vliegturen – steeg ten opzichte van de vorige meting in 2022. De Nederlander vloog nu 0,5 keer per jaar in plaats van 0,4 keer. Ook het aantal vliegturen steeg: van 4,1 uur naar 4,7 uur per persoon per jaar. De meerderheid van de Nederlanders (56%) vloog echter helemaal *niet* in de afgelopen 24 maanden (in 2019 was dat 47%).

In de periode 2019–2022 steeg het aandeel Nederlanders dat aangeeft 'altijd' of 'soms' een CO₂-compensatie bij hun vlucht bij te boeken (van 12 naar 22%). Dit jaar steeg dit percentage echter voor het eerst niet en bleef het gelijk aan dat van vorig jaar (22%).

Denken

Het aandeel voorstanders van een kilometerheffing is ten opzichte van vorig jaar met 10 procentpunten gedaald: van 61 procent naar 51 procent.

⁴ <https://www.ioresearch.nl/actueel/thuiswerken-blijft-populair-onder-werknemers/>

⁵ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/47/vooral-huishoudens-met-hoog-inkomen-hebben-een-stekkerauto>

In eerdere meetjaren steeg de steun voor het idee om vliegtickets, zowel binnen als buiten Europa, fors te verhogen. In 2023 is de steun voor dit idee echter gedaald (prijs vliegtickets binnen Europa verdubbelen: van 46% mee eens in 2022 naar 39% mee eens; prijs vliegtickets buiten Europa verdubbelen: van 36% mee eens in 2022 naar 30% mee eens).

Het aandeel Nederlanders dat bewust niet vloog voor het klimaat is gedaald van 25 procent vorig jaar naar 18 procent nu. Het aandeel dat zich schuldig voelt bij het maken van een vliegreis daalde ook na aanvankelijk te zijn gestegen in 2022. Vorig jaar gaf 19 procent nog aan zich schuldig te voelen bij het maken van een vliegreis, dit jaar daalde dat aandeel weer naar het oude niveau (14%).

Voedsel

Doen

Bijna de helft (46%) van de Nederlanders zegt iedere dag vlees of vis te eten. Een ongeveer even grote groep (44%) omschrijft zichzelf als flexitariër (soms vlees, soms niet). Het aandeel vegetariërs is gestegen van 3 procent in 2019 en 2020 naar 5 procent in 2023.

Gemiddeld eet de Nederlander 4,2 dagen per week vlees (dat is inclusief degenen die helemaal geen vlees eten).

In 2022 was de vleesconsumptie iets gedaald, in 2023 is dit gestabiliseerd. Men eet nu gemiddeld 502 gram vlees per week. Dat was in 2022 511 gram en in 2019 569 gram. Als men vlees eet, dan is dat gemiddeld 112 gram per dag. Achtentwintig procent van de Nederlanders eet regelmatig vleesvervangers.

Denken

Voor een op de vijf Nederlanders speelt de prijs van vleesvervangers een rol. Zij zouden vaker vleesvervangers eten als die goedkoper zouden zijn dan vlees. Twee derde van de Nederlanders geeft echter aan echt vlees lekkerder te vinden dan vleesvervangers.

Zeven procent van de Nederlanders die vlees eten voelt zich schuldig bij het eten daarvan. Dit is een afname ten opzichte van vorig jaar toen 10 procent aangaf een schuldgevoel te hebben bij het eten van vlees.

Spullen

Doen

De apparaten die het meest gebruikt worden in Nederlandse huishoudens zijn de smartphone (95%), de wasmachine (94%) en de koel-vriescombinatie (91%). Op de vraag of men bij het aanschaffen van een nieuw apparaat kiest voor de meest zuinige variant (met een A+++ label) antwoordt driekwart van de Nederlanders instemmend (76%). Dit is lager dan in voorgaande jaren (79-83%).

Denken

Een kwart van de Nederlanders probeert zo min mogelijk nieuwe kleding te kopen vanwege het klimaat. Daarnaast spreekt 15 procent uit het liefst tweedehands kleding te kopen. Net als voorgaand jaar (14%) is dit hoger dan in 2019 en 2020 (beide 9%).

Dit onderzoek gaat over hoe Nederlanders denken over duurzaamheid en welk gedrag ze vertonen. Het onderzoek is een herhaling van onze onderzoeken 'Duurzaam denken ... duurzaam doen' uit 2019, 2020 en 2022. De grote maatschappelijke veranderingen die deze jaren mee spelen zijn de coronapandemie, de energiecrisis en meerdere Tweede Kamerverkiezingen. Aan het onderzoek werkten 2.475 Nederlanders van 18 jaar en ouder mee, het veldwerk liep van vrijdag 22 september tot en met zondag 1 oktober 2023.

Additioneel: enkele thema's

Elk jaar voegen we enkele thema's toe aan het onderzoek. Dit jaar gaan deze over collectief versus individueel verduurzamen, gedragsverandering en de nieuwe standaard verwarmingsinstallaties.

Gedragsverandering

Aangezien duurzaam denken niet per se ten grondslag hoeft te liggen aan duurzaam doen, kan men ook gelijk aan de 'gedragsknoppen' draaien. Het gedrag van burgers veranderen is een van de middelen om de klimaatdoelstellingen te behalen (en dat kan ook met bijv. geld besparen als motivatie). Weten wat te benadrukken in communicatie kan hierin helpen. Enkele voorbeelden zijn: vertel op welke manier individuele bijdragen wél helpen, om het gevoel van zinloosheid te voorkomen. Benadruk dat de meerderheid zich zorgen maakt om het klimaat. Mensen zijn gevoelig voor sociale normen. Zorg ervoor dat wetgeving, tijd en financiën geen belemmering vormen, want anders hebben mensen niet eens een keuze.

Collectief versus individueel

Voor het Nationaal Klimaat Platform (NKP) voegde we enkele vragen toe over collectieve initiatieven. Het NKP wilde inzicht in de mate waarin burgers bereid zijn deel te nemen aan collectieve, maatschappelijke, duurzame initiatieven die bijdragen aan de klimaattransitie.

Ongeveer de helft van de Nederlanders (46%) zou liever een oplossing met de wijk of buurt hebben dan individuele oplossingen, ook als dit even duur is. Een derde van de Nederlanders (34%) durft het eerder aan om met hun buurt te verduurzamen dan alleen.

Verduurzamen om klimaatverandering tegen te gaan, kan gezien worden als het moeten brengen van individuele offers ten behoeve van collectieve baten. Hier kan een spanningsveld ontstaan: hoeveel is een individu bereid te betalen voor de collectieve baat 'klimaatverandering tegengaan'. Bijna zeven op tien Nederlanders (68%) vinden het belangrijk dat we als samenleving overstappen op duurzame energiebronnen. Maar als dit betekent dat er een windmolen in de buurt van hun woning komt, daalt dat aandeel naar ongeveer vier op de tien. De groep Nederlanders die het niet belangrijk vindt om over te stappen op duurzame energiebronnen wordt meer dan drie keer zo groot als er een windmolen in de buurt zou komen (van 11% naar 36%). Vergelijkbare resultaten worden gevonden als we respondenten vragen of zij meer groen in de wijk willen en, vervolgens, of zij dit nog steeds willen als dit betekent dat zij hun auto verder weg moeten parkeren. Dit illustreert dat het draagvlak voor verduurzamen voor in ieder geval een deel van de Nederlanders afhangt van hoeveel individuele lasten dit met zich meebrengt.

Nieuwe standaard voor verwarmingsinstallaties

Per 2026 gaat de nieuwe standaard verwarmingsinstallaties in. Cv-ketels die dan kapot gaan moeten worden vervangen door hybride warmtepompen of een nog duurzamer alternatief. De helft van de Nederlanders (49%) zegt nog niet eerder gehoord te hebben van deze nieuwe standaard. Wat de nieuwe normering dan precies inhoudt weet lang niet iedereen. Een grote groep Nederlanders heeft een verkeerd beeld, want een kwart (24%) kiest het juiste antwoord. In totaal weet een kwart (25%) het juiste jaartal te noemen. Een iets grotere groep (27%) denkt dat het al in 2025 ingaat en een ongeveer even grote groep (26%) denkt dat het pas in 2030 ingaat.

Iets meer dan vier op de tien (43%) geven aan dat zij pas overstappen op een andere energiebron dan gas, als er een goed alternatief is. Vergeleken met vorig jaar, is de groep die zegt hoe dan ook op gas te blijven verwarmen toegenomen, van 8 naar 14 procent. De groep die zegt serieus te willen overstappen is juist afgenomen van 9 naar 5 procent.

Twee op de drie Nederlanders (67%) vinden bij overstappen naar van het gas af het belangrijk dat hun maandelijkse verbruikskosten gelijk blijven (of lager worden) en iets meer dan de helft (52%) vindt het belangrijk dat de kosten voor de aanpassingen deels of helemaal vergoed worden. Ongeveer twee op de vijf Nederlanders (39%) zeggen in staat te zijn minder dan een kwart van de totale kosten (circa € 30.000) te kunnen betalen om van het gas af te gaan. Een kwart van de Nederlanders (25%) vindt het belangrijk dat het alternatief ook echt schoon is. De alternatieven die er nu zijn worden dus over het algemeen wel als duurzaam genoeg gezien, maar niet als financieel haalbaar/voordelig.

1 Inleiding

1.1 Doel van het onderzoek

In dit onderzoek achterhalen we hoe Nederlanders denken over duurzaamheid, welk gedrag ze vertonen en hoe dit gedrag leidt tot een grotere of kleinere ecologische voetafdruk. Het verschil dus tussen denken en doen.

Het onderzoek is een herhaling van onze onderzoeken uit 2019, 2020 (veldwerk in februari, dus pre-corona uitbraak in Nederland) en 2022. De voorgaande onderzoeken voerden wij uit in opdracht van Binnenlands Bestuur. Waar we kunnen, maken we dan ook de vergelijking met de voorgaande jaren.

1.2 Onderzoeksverantwoording

Opdrachtgever

I&O Research voerde het onderzoek dit jaar uit op eigen initiatief. In de uitnodiging is aangegeven dat zij over de uitkomsten van het onderzoek geïnformeerd worden.

Uitnodiging

Net als vorige metingen was het onderwerp van de uitnodigingsmail “onderzoek huis, energie, reizen en voeding” en de uitnodigingstekst: “Dit onderzoek gaat over het dagelijkse gedrag van Nederlanders met betrekking tot energie, huis, reizen en voeding. Wat doet u en hoe denkt u hier over? En wat is de rol van de overheid hierbij?” Er is dus bewust niet gerefereerd aan klimaat of CO₂-uitstoot om geen selectie-effect te creëren. Vanuit het oogpunt van vergelijkbaarheid is gekozen voor exact dezelfde tekst als vorige metingen.

Steekproef en weging

Aan het onderzoek werkten 2.475 Nederlanders van 18 jaar en ouder mee. Het onderzoek is grotendeels online uitgevoerd in het I&O Research Panel. Een klein deel (n = 120; 5%) van de steekproef is betrokken via PanelClix. Het veldwerk liep van vrijdag 22 september tot en met zondag 1 oktober 2023.

De onderzoeksresultaten zijn na herweging op sekse, leeftijd, huishoudgrootte, opleidingsniveau, regio en stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2021 representatief voor de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder op deze achtergrondkenmerken.

Gerapporteerd gedrag

Respondenten is gevraagd gedrag en hoeveelheden te schatten (aantal grammen vlees, aantal minuten douchen, aantal kilometers met de auto, aantal uren met het vliegtuig, etc.) of op te zoeken (energierekening, energielabel van de woning), waarbij vanzelfsprekend meestal niet het exacte aantal bekend is en gegeven wordt. Bij al deze cijfers is in het rapport steeds een alternatief cijfer gegeven op basis van een betrouwbare, externe bron.

Voor dit onderzoek is het vooral interessant hoe bevolkingsgroepen en jaren van elkaar verschillen en niet per se de exacte, absolute score.

CO₂-uitstoot in punten

In dit onderzoek wordt – middels de antwoorden op ongeveer twintig vragen – gedrag van Nederlanders gekoppeld aan CO₂-uitstoot; gedragingen inzake vier domeinen (huis & energie, mobiliteit, voedsel en apparaten).

De toekenning van de CO₂-punten is gebaseerd op cijfers van Milieu Centraal en CE Delft, zoals weergegeven in de bijlage, zie bijlage A. Hiervoor is een aantal keuzes gemaakt die – weliswaar gebaseerd zijn op harde cijfers – maar ten dele arbitrair zijn. Zo komen sommige vervuilende activiteiten niet voor in het onderzoek. Per activiteit die wel in het onderzoek voorkomt is een puntenaantal gekozen dat gebaseerd is op de absolute uitstoot van de gemiddelde Nederlander en gecorrigeerd met ‘compenserend gedrag’ (bijvoorbeeld: huishoudgrootte, rijden in een zware of lichtere auto, CO₂-compensatie boeken). Hierover is altijd discussie mogelijk. We nodigen critici van deze methode van harte uit mee te denken, zodat we bij een volgende meting nog beter kunnen vaststellen hoe gedrag en CO₂-uitstoot aan elkaar gerelateerd zijn.

Zie voor een volledige uitleg en verantwoording de bijlage.

1.3 Leeswijzer

- Aan het begin van dit rapport worden de belangrijkste uitkomsten samengevat;
- Hoofdstuk 1 is de inleiding;
- Verder zijn de hoofdstukken ingedeeld naar thema:
 - Hoofdstuk 2 gaat over hoe Nederlanders in het algemeen denken over duurzaamheid;
 - Hoofdstuk 3 gaat over gedrag en houding m.b.t. huis, energie en water;
 - Hoofdstuk 4 gaat over gedrag en houding m.b.t. mobiliteit;
 - Hoofdstuk 5 gaat over gedrag en houding m.b.t. voedsel;
 - Hoofdstuk 6 gaat over gedrag en houding m.b.t. spullen;
 - Hoofdstuk 7 gaat over de gedragsverandering van burgers met betrekking tot duurzaamheid;
 - Hoofdstuk 8 gaat over collectief verduurzamen en het spanningsveld tussen collectief en individueel;
 - Hoofdstuk 9 gaat over de warmtetransitie (‘van het gas af’);
 - Hoofdstuk 10 gaat over de verschillen in CO₂-uitstoot tussen groepen Nederlanders;
- In de bijlage wordt de berekening van de CO₂-uitstoot gegeven.

Significante verschillen ten opzichte van 2022 zijn in de tabellen gemarkeerd met een asterisk(*). Waar we spreken van stemmers op politieke partijen, hebben we het over wat Nederlanders in september 2023 zeiden te gaan stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023.

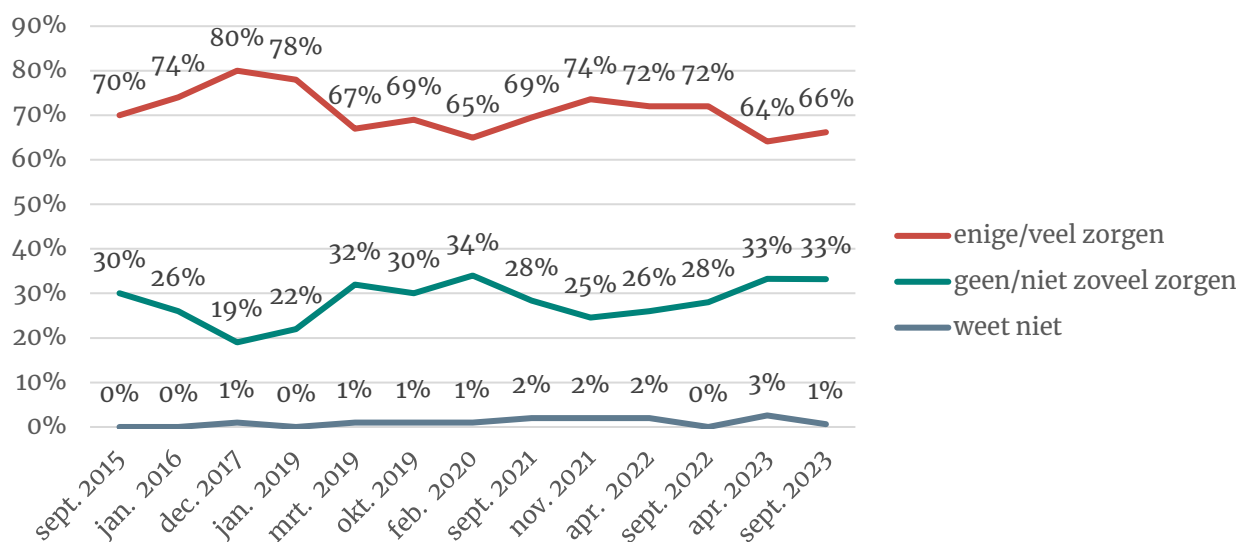
2 Denken over duurzaamheid

2.1 Zorgen om klimaatverandering

Het aandeel Nederlanders dat zich enige of veel zorgen maakt over de uitstoot van broeikasgassen (CO₂), klimaatverandering en de effecten daarvan voor het milieu, is afgenomen t.o.v. 2022 (Figuur 2.1). Waar vorig jaar nog bijna driekwart van de Nederlanders (72%) zich zorgen maakte, is dat in 2023 gedaald naar ongeveer twee op de drie (66%). Tegelijkertijd is de groep die zich geen of niet veel zorgen maakte gestegen van 28 procent in 2022 naar 33 procent in 2023. Het thema klimaat lijkt in het najaar van 2023 wat minder te spelen onder de Nederlanders dan in het voorjaar van 2023.

Bij de Tweede Kamerverkiezingen⁷ van november zagen we bovendien dat 'klimaatverandering' een minder belangrijk thema was voor kiezers dan in 2021. In absolute zin viel het mee (30% noemde in de laatste week 'klimaatverandering' als onderwerp waar de verkiezingen over moesten gaan (in 2021: 31%). Maar in relatieve zin moest het klimaat 'concurreren' met thema's die uiteindelijk belangrijker werden gevonden: woningmarkt (49%, was 32% in 2021), gezondheidszorg (39%, was 35%) en immigratie (34%, was 15%). Klimaat was in 2021 samen met zorg en woningmarkt een van de top drie onderwerpen, nu samen met armoebestrijding nummer vier.

Figuur 2.1 - Maakt u zich in het algemeen zorgen over de uitstoot van broeikasgassen (CO₂), klimaatverandering en de effecten daarvan voor het milieu? Zo ja, in welke mate? Basis: allen, n= 2.475

Bron: I&O Research, September 2023

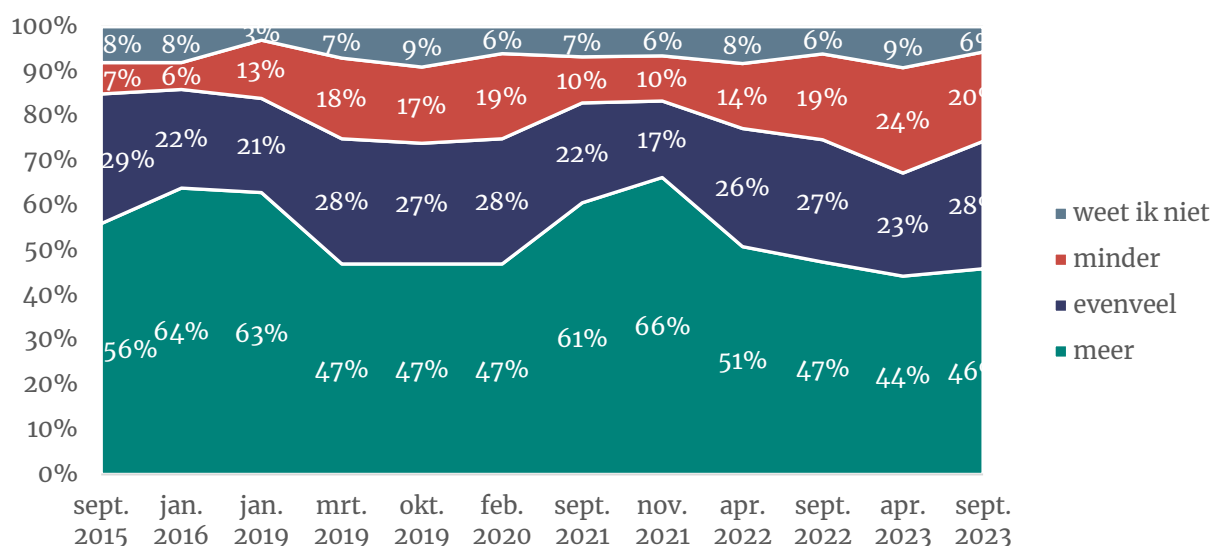
⁶ Het CBS rapporteert 76 procent zorgen over de gevolgen van klimaatverandering voor toekomstige generaties. Hun stelling wijkt af van ons onderzoek en hun onderzoek vond plaats in februari t/m april 2023. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/48/drie-kwart-volwassenen-bezorgd-over-gevolgen-klimaatverandering>

⁷ <https://www.ioresearch.nl/actueel/io-zetelpeiling-pvv-gl-pvda-en-vvd-gelijk-aan-kop/>

2.2 Wat het volgende kabinet moet doen

Iets minder dan de helft van alle Nederlanders (46%) vindt dat het komende kabinet meer zou moeten doen om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen (Figuur 2.2). Een op de vijf Nederlanders (20%) vindt dat het kabinet juist minder moet doen en 28 procent vindt dat het kabinet evenveel moet doen als ze nu doen. Deze getallen zijn vergelijkbaar met de getallen uit 2022. Wat wel een verschil is, is dat er tijdens het stellen van de vraag voor dit onderzoek, momenteel geen kabinet was. Op de meeste momenten wordt gevraagd of het *huidige* kabinet meer, minder of evenveel zou moeten doen. Voor dit jaar is de vraag gesteld wat het *komende* kabinet zou moeten doen. Hierbij kan meespelen dat respondenten voor zichzelf al invullen wat het komende kabinet zou gaan worden en hoe haar klimaatplannen eruit zouden zien. Dat betekent dat de 46 procent die vindt dat het komende kabinet meer zou moeten doen, dat kan zien als meer doen t.o.v. het vorige (demonstratoire) kabinet, of meer t.o.v. wat het komende kabinet waarschijnlijk van plan is.

Figuur 2.2 - Vindt u dat het volgende kabinet meer, minder of ongeveer evenveel moet doen om de uitstoot van broeikasgassen (onder andere CO₂) te verminderen? (In vergelijking met plannen en beleid Rutte IV)
Basis: allen, n= 2.475

Bron: I&O Research, September 2023

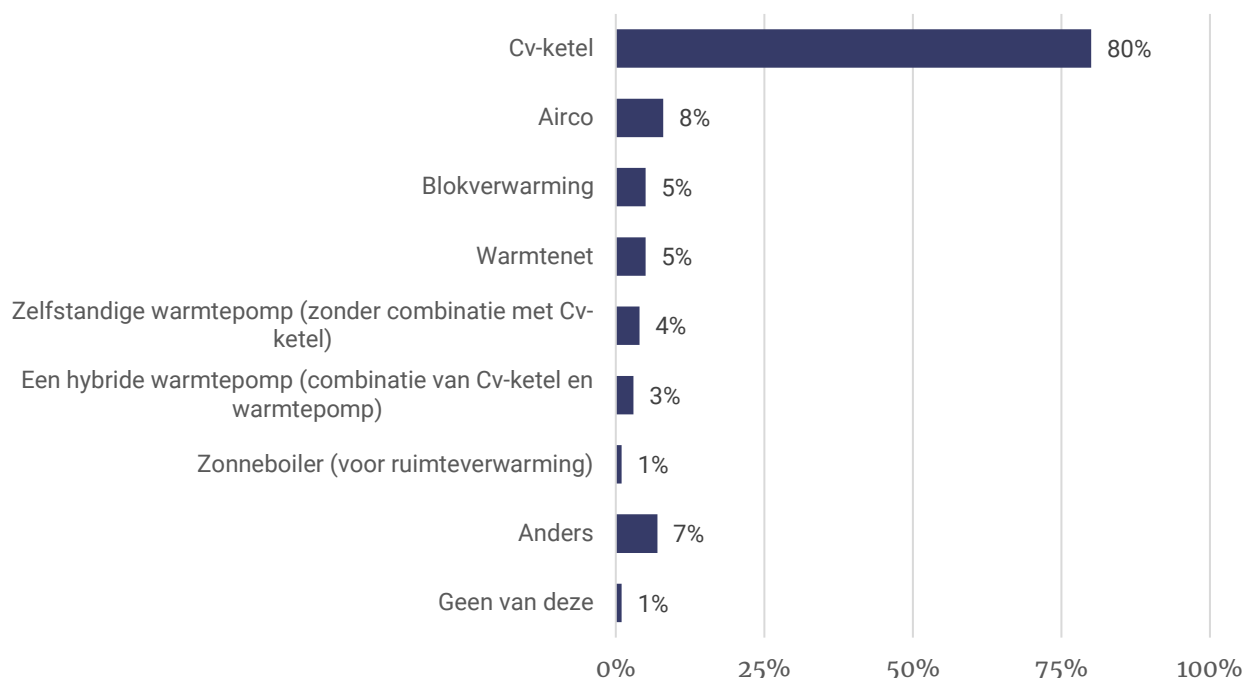
3 Wonen

3.1 Warmte en energie

Er wordt nog veel verwarmd op gas, prijzen zorgen voor energiebesparing

Vier op de vijf Nederlanders verwarmen de woning met een cv-ketel (Figuur 3.1). Dit is vaker zo in koopwoningen dan in huurwoningen. Vijf procent van alle Nederlanders verwarmt door blokverwarming en een even grote groep zit op een warmtenet. Beide manieren van verwarmen worden vooral gevonden in de grote steden. Zeven procent van de Nederlanders verwarmt het huis door middel van een (hybride) warmtepomp. In hoofdstuk 9 komen we terug op warmtepompen en de nieuwe standaard verwarmingsinstallaties. Onder 'anders' noemen mensen voornamelijk een (elektrische) kachel.

Figuur 3.1 - Hoe wordt uw huis momenteel verwarmd? Basis: allen, n= 2.475

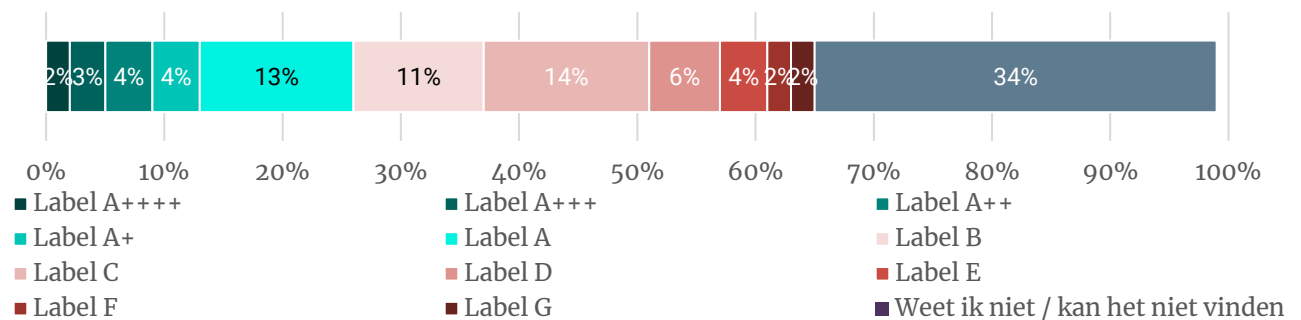

Bron: I&O Research, September 2023

Ongeveer een op de drie Nederlanders (34%) weet niet wat het energielabel van hun woning is (Figuur 3.2). Van de Nederlanders die dit wel weten, heeft het merendeel (38%) label A, B of C. Dertien procent heeft label A+ of hoger⁸ en 14 procent heeft label D of lager. Net als voorgaand jaar is de groep Nederlanders met een woning van label A of hoger weer gestegen (nu 27%, 2022 23%, 2020 15% en 2019 14%). Vrouwen, jongeren onder de 25 en lager opgeleiden weten vaker niet wat hun energielabel is.

Figuur 3.2 - Wat is het energielabel van uw woning? Basis: allen, n= 2.475

Bron: I&O Research, September 2023

Energierkening lager, ondanks (of dankzij) hogere prijs per eenheid

De gemiddelde energierekening ligt op € 142 per maand. Dat is significant minder dan in de meting van vorig jaar, toen was het € 168. Wel ligt het nog steeds hoger dan in 2019 en 2020 (respectievelijk € 128 en € 123). Volgens het CBS zijn de energieprijzen in 2023 verder gestegen t.o.v. 2022⁹. Dat zou betekenen dat bij gelijk verbruik, de energierekening juist hoger zou moeten zijn dan vorig jaar. De lagere energierekening in 2023 bij een hogere energieprijs, betekent dus dat Nederlanders het afgelopen jaar meer energie zijn gaan besparen. Het CBS constateerde dan ook, dat de jaarrekening gemiddeld iets lager was, doordat het gemiddelde energiegebruik dit jaar lager is dan vorig jaar.

⁸ Van de woningen met een geregistreerd label is 32 procent A of hoger. Echter hebben vier op de tien woningen geen definitief energielabel en deze woningen kunnen sterk afwijken van de woningen mét label. Daarnaast is het lastig om woningen en personen met elkaar te vergelijken. <https://www.clo.nl/indicatoren/nlo556-energielabels-woningen>

⁹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/29/energierekening-37-procent-hoger>

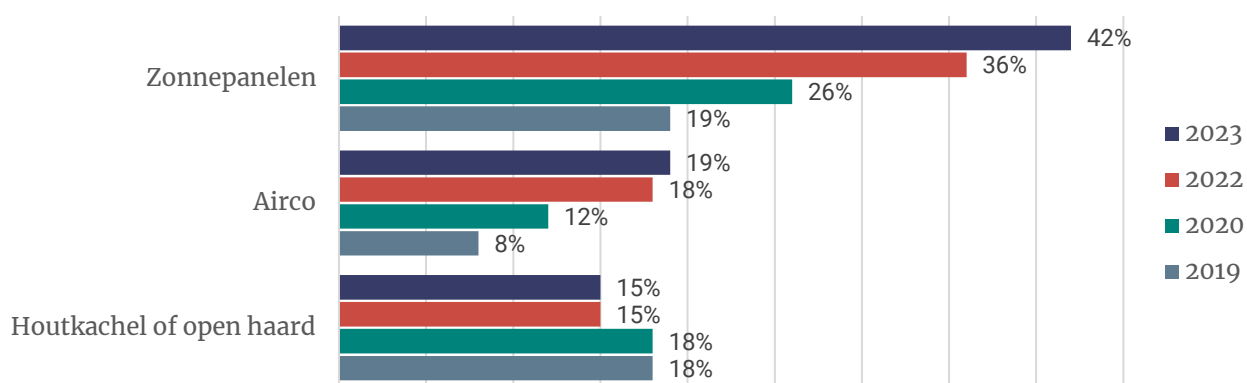
3.2 Houtkachels, airco's en zonnepanelen

Aantal Nederlanders met zonnepanelen stijgt nog steeds

Het aantal Nederlanders dat zegt zonnepanelen op de eigen woning te hebben, is ook dit jaar verder gestegen (Figuur 3.3). In 2019 was het aandeel Nederlanders met zonnepanelen nog 19 procent, in 2023 is dit meer dan verdubbeld tot 42 procent. Dit is waarschijnlijk een overschatting van het aantal Nederlanders dat daadwerkelijk zonnepanelen heeft, aangezien het op huishoudniveau eerder rond de 25 procent ligt^{10,11}. Ouderen hebben vaker zonnepanelen dan jongeren en Nederlanders die boven modaal verdienen hebben ze vaker dan Nederlanders die modaal of minder verdienen. Ook hierbij is de woonsituatie leidend. Eigen zeggenschap over de eigen woning is doorslaggevend bij het kunnen aanschaffen van zonnepanelen. Van de kopers zonder VvE heeft 60 procent zonnepanelen, voor huurders en kopers met een VvE is dit respectievelijk 26 procent en 21 procent.

Ook het aandeel Nederlanders met airco is verdubbeld sinds 2019: toen had 8 procent van de Nederlanders airconditioning in de woning, nu is dat 19 procent¹². Nederlanders die boven modaal verdienen en in een koopwoning wonen, hebben vaker een airco. Het aandeel Nederlanders met een houtkachel of open haard is tussen 2020 en 2022 (van 18% naar 15%), maar dit is dit jaar niet verder gedaald.

Figuur 3.3 - Bezit zonnepanelen, airco en houtkachel/open haard. Basis: allen

Bron: I&O Research, September 2023

¹⁰ Volgens Solar Magazine heeft nu een kwart van de woningen zonnepanelen. Dit zal echter niet gelijk verdeeld zijn over type woningen en huishoudgrootte, waardoor deze cijfers niet een-op-een te vergelijken zijn met onze cijfers per persoon. <https://solarmagazine.nl/nieuws-zonne-energie/i34591/de-harde-cijfers-drenthe-verstevigt-koppositie-38-procent-woningen-heeft-zonnepanelen>

¹¹ Ten tijde van ons vorige rapport gaf Independer aan dat een op de vijf woningen zonnepanelen had, dus ook geteld in woningen is er een stijgende lijn <https://weblog.independer.nl/persbericht/bijna-1-op-de-5-woningen-heeft-zonnepanelen/>

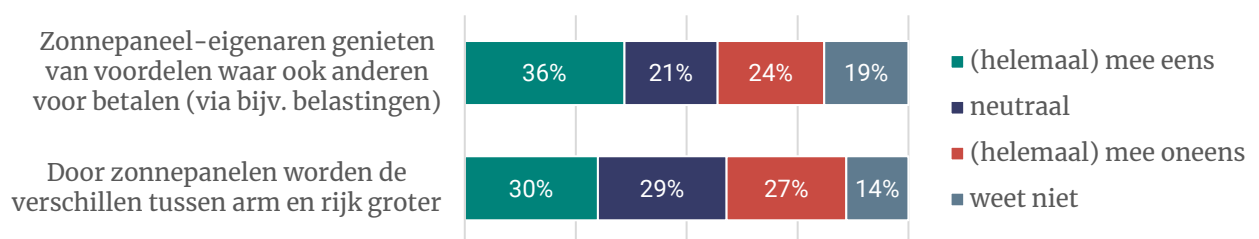
¹² Volgens NOS heeft 30 procent van de huishoudens een mobiele of vaste airco. Het is echter lastig om huishoudens en personen te vergelijken. <https://nos.nl/artikel/2481925-steeds-meer-mensen-een-airco-maar-experts-zien-liever-zonwering>

Meer dan een op de drie Nederlanders (36%) vindt dat zonnepaneeleigenaren genieten van voordelen waar ook anderen voor betalen (Figuur 3.4), bijvoorbeeld via belastingen. Huurders zijn het hier vaker mee eens dan kopers en hoger opgeleiden zijn het hier vaker mee eens dan lager opgeleiden. Nederlanders die zonnepanelen hebben, zijn het hier vaker mee oneens dan Nederlanders die ze (nog) niet hebben. Mannen zijn het vaker eens en vaker oneens met de stelling dan vrouwen, die weten het vaker niet.

Drie op de tien Nederlanders vinden dat zonnepanelen de verschillen tussen arm en rijk in Nederland groter maken. Nederlanders die nu op een linkse partij zouden stemmen (SP, PvdA/GL, PvdD) zijn het hier vaker mee eens.

Deze resultaten illustreren dat, hoewel steeds meer Nederlanders zonnepanelen nemen, dit scheef verdeeld is naar inkomen en woonsituatie. Dit lijkt nog vooral een luxe te zijn voor Nederlanders die boven modaal verdienen en eigenzeggenschap hebben over hun woning. Nederlanders die (nog) geen zonnepanelen hebben, kunnen het gevoel hebben dat zij ook betalen voor de voordelen van zonnepaneeleigenaren en dat dit mede ervoor zorgt dat de verschillen tussen arm en rijk groter worden.

Figuur 3.4 - In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen? Basis: allen, n= 2.475

Bron: I&O Research, September 2023

3.3 Douchen

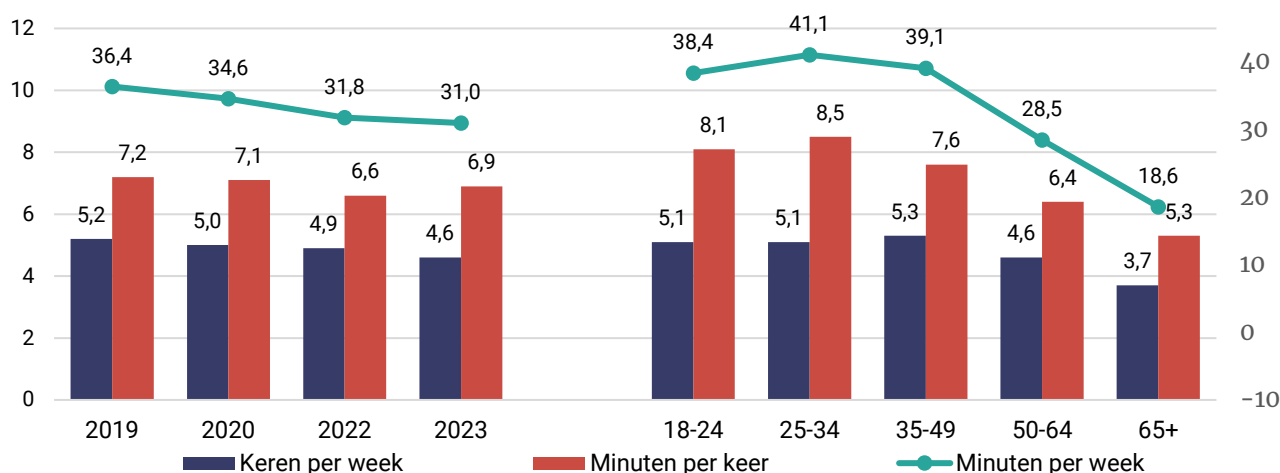
Nederlanders douchen minder vaak per week

Het aantal keer dat Nederlanders per week douchen is gedaald (Figuur 3.5). Nederlanders douchen nu gemiddeld 4,6 keer per week terwijl dit vorig jaar nog 4,9 keer was. Per douchebeurt doucht men ongeveer 7 minuten¹³, wat betekent dat Nederlanders nu in totaal 31 minuten per week onder de douche doorbrengen. Sinds 2019 is het totale aantal doucheminuten per week aan het dalen. In 2019 douchte men nog 36,4 minuten per week.

Hoe vaak en hoe lang men doucht hangt sterk samen met de leeftijd van een persoon. Het vaakst en het langst wordt er gedoucht in de leeftijdscategorie 25-34 jaar. Na de 50 neemt het aantal douchebeurten en doucheminuten sterk af. In de leeftijdscategorie 65-plus wordt per week 3,7 keer gedoucht met een gemiddelde duur van 5,3 minuten per keer.

Bijna de helft van de Nederlanders houdt in de gaten hoe lang zij douchen (47%)¹⁴. Dit is een verdubbeling t.o.v. 2019 (23%) en significant meer dan vorig jaar, toen was het 31 procent. Vrouwen letten hier vaker op dan mannen en Nederlanders van 50 jaar en ouder letten hier vaker op dan Nederlanders onder de 50. Nederlanders gaan nu bewuster om met hun water- en energieverbruik dan in 2019.

Figuur 3.5 - Aantal keren en aantal minuten douchen per week. Basis: Nederlanders die weleens douchen; n=2.439)

Bron: I&O Research, September 2023

¹³ Nederlanders douchen volgens het onderzoek 'Watergebruik thuis' uit 2021 gemiddeld 7,7 minuten per keer.

<https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2022/watergebruik-thuis--wgt---2021/6-de-douche>

¹⁴ Vraagstelling: Houdt u doorgaans bewust in de gaten hoe lang u doucht? De antwoorδοpties zijn in 2023 "ja" en "nee", terwijl men voorheen ook moest aangeven of dat met een klok, kookwekker, stopwatch, zandloper of andere methode was.

Tabel 3.1 - Overzicht douchen

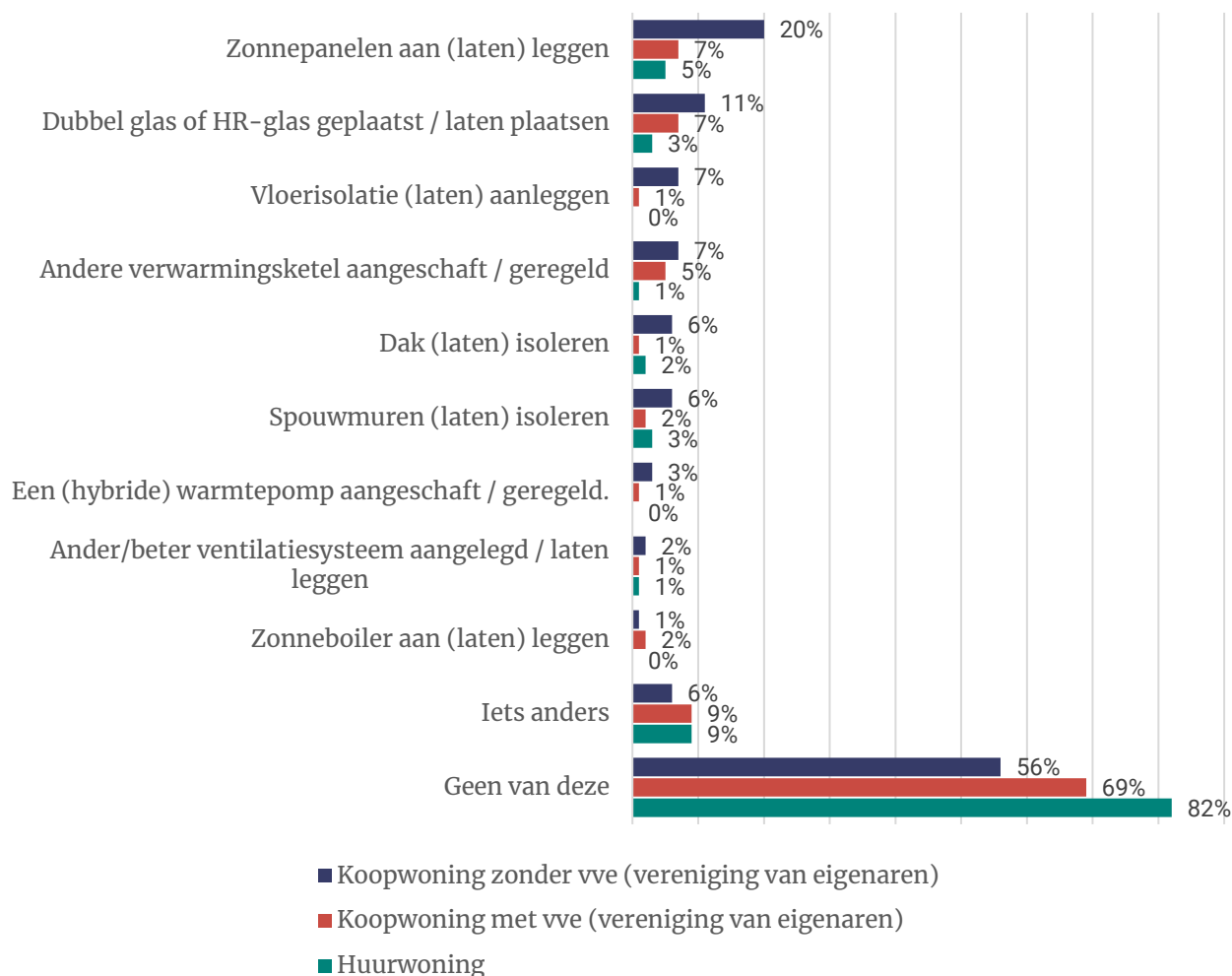
	NL 2019	NL 2020	NL 2022	NL 2023	Seksie 2023		Leeflijid 2023					Opleiding 2023		
	To- taal	To- taal	To- taal	To- taal	Man	Vrouw	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	Lager	Mid- del	Hoger
Frequentie en duur														
Aantal keer per week	5,1	5,0	4,9	4,6*	4,7	4,6	5,1	5,1	5,3	4,6	3,7	4,1	4,6	5,0
Gem. aantal minuten per keer	7,3	7,1	6,6*	6,9	6,8	6,9	8,1	8,5	7,6	6,4	5,3	6,8	6,9	6,9
Gem. aantal minuten p week	36,4	34,6	31,8*	31,0	31,0	31,1	38,4	41,1	39,1	28,5	18,6	27,2	30,6	33,6
Houdt u bewust in de gaten hoe lang u doucht?														
Ja	23%	22%	32%*	47%*	44%	50%	38%	31%	40%	51%	60%	51%	46%	45%
* significant verschil t.o.v. vorige meting Bron: I&O Research, September 2023														

3.4 Invloed woonsituatie op verduurzamingsplannen

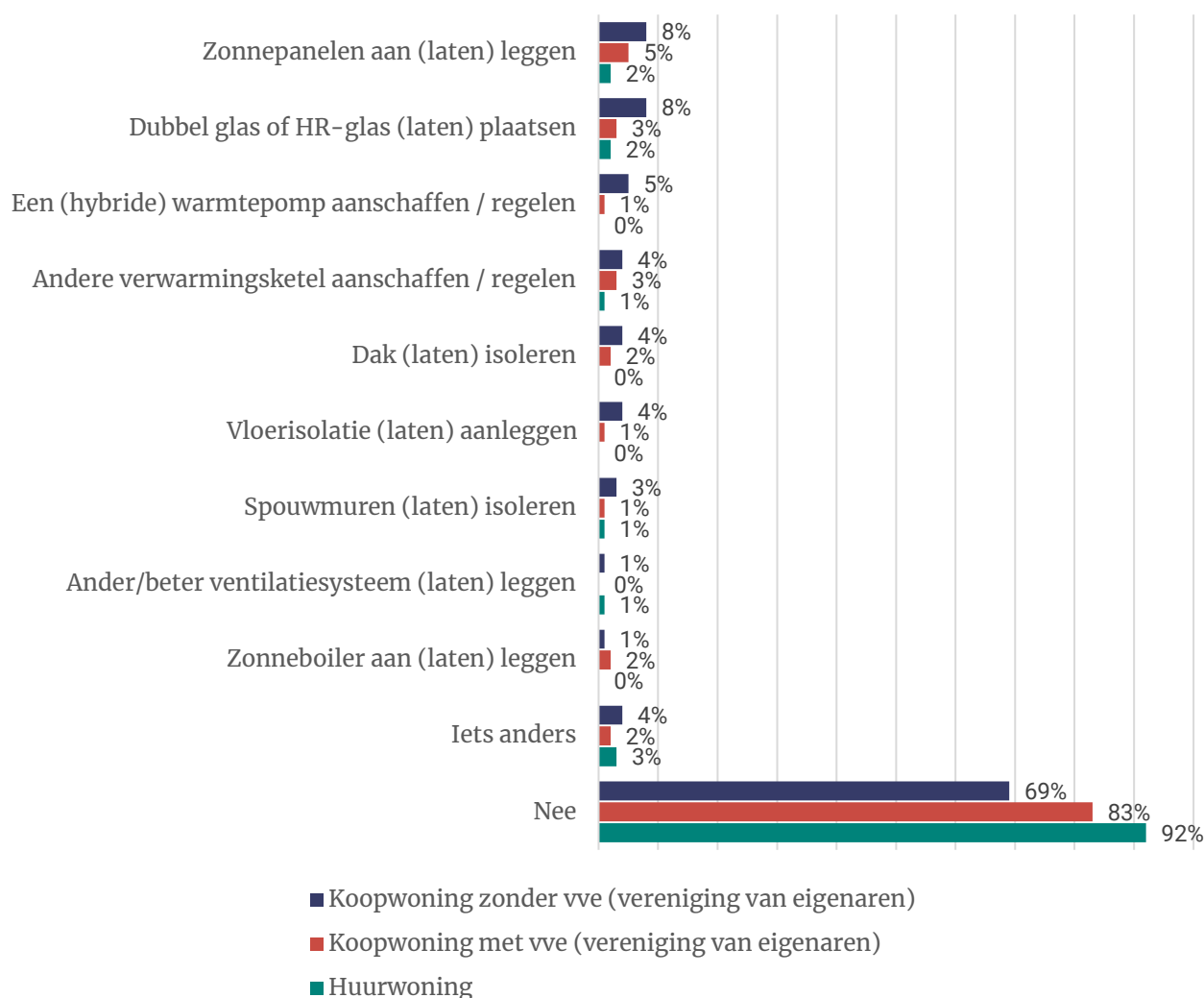
Gemiddeld gesproken heeft 21 procent van de Nederlanders in de afgelopen 12 maanden iets gedaan om hun woning energiezuiniger te maken, maar er zijn grote verschillen tussen de verschillende woonsituaties (Figuur 3.6). Met name kopers zonder VvE hebben het afgelopen jaar tenminste één aanpassing aan hun woning gedaan (44%), terwijl met name huurders hierin achterblijven (18%). De meest gekozen aanpassing is het (laten) leggen van zonnepanelen en het laten plaatsen van dubbel glas of HR-glas. Ook bij de vraag wat voor concrete plannen Nederlanders hebben om in de komende 12 maanden te verduurzamen, nemen kopers zonder VvE het voortouw (Figuur 3.7). Van hen zegt 31 procent concrete plannen te hebben het komende jaar, tegenover 17 procent voor kopers met een VvE en 8 procent voor huurders. Ook hier zijn de meest gekozen plannen voor het (laten) leggen van zonnepanelen en plaatsen van dubbel of HR-glas.

Figuur 3.6 - Heeft u zelf de afgelopen 12 maanden iets gedaan om uw woning energiezuiniger te maken?
Basis: allen

Bron: I&O Research, September 2023

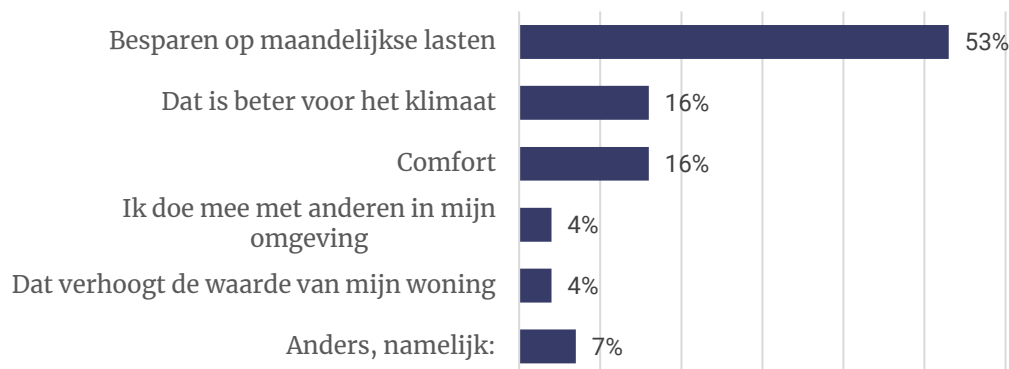
Figuur 3.7 - Heeft u concrete plannen de komende 12 maanden iets te doen om uw woning energiezuiniger te maken? Basis: allen

Bron: I&O Research, September 2023

De voornaamste reden dat Nederlanders voor (geplande) aanpassingen hebben gekozen, is om te besparen op de maandelijkse lasten (Figuur 3.8). Voor iets meer dan de helft (53%) was dit de belangrijkste reden. Zestien procent heeft dit gedaan omdat het beter is voor het klimaat. Dit zijn met name Nederlanders die hoger opgeleid zijn en die op de meer linkse partijen (D66, PvdA/GL, PvdD) stemmen. Een even grote groep heeft voor de aanpassing(en) gekozen omdat het comfortabeler is. Dat geldt met name voor mensen die dubbel of HR-glas hebben laten plaatsen.

Figuur 3.8 - U geeft aan dat u uw woning recent energiezuiniger heeft gemaakt en/of hier concrete plannen voor heeft. Wat is de voornaamste reden voor deze aanpassingen? Basis: Nederlanders die het afgelopen jaar iets hebben aangepast of hier concrete plannen voor hebben voor komend jaar, n=1134

Bron: I&O Research, September 2023

3.5 Overzicht wonen en energie

Tabel 3.2 overzicht wonen en energie

	NL 2019	NL 2020	NL 2022	NL 2023	Leeftijd 2023					Inkomen 2023			Woning 2023	
	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	< mo-daal	Mo-daal	> Mo-daal	Huur	Koop
Verwarming														
Gas (CV)	88%	88%	85%*	80%*	79%	73%	77%	85%	82%	78%	80%	82%	76%	83%
Warmtepomp	3%	3%	6%*	7%	9%	8%	9%	5%	5%	7%	3%	7%	6%	7%
Energierkening per maand euro	128	123	168*	142*	151	122	144	149	144	125	137	139	124	152
Energielabel A+ + + +	-	-	11%	13%	15%	14%	16%	13%	12%	12%	12%	14%	14%	14%
t/m A+														
Energielabel A	14%	15%	13%*	13%	10%	16%	12%	14%	11%	9%	12%	14%	10%	14%
Energielabel B	15%	17%	11%*	11%	8%	10%	8%	11%	15%	11%	10%	13%	11%	11%
Energielabel C	24%	23%	13%*	14%	5%	19%	14%	13%	13%	15%	15%	14%	14%	14%
Energielabel D-G	27%	26%	15%*	14%	11%	15%	18%	13%	12%	18%	16%	14%	16%	13%
Weet niet	21%	19%	37%*	34%	50%	26%	33%	36%	37%	36%	34%	31%	36%	34%
Bezit														
Houtkachel / Open haard	18%	18%	15%	15%	17%	11%	15%	17%	19%	7%	11%	18%	5%	22%
airco	8%	12%	18%*	19%	17%	22%	17%	18%	18%	12%	18%	20%	11%	22%
Zonnepanelen	19%	26%	36%	42%	35%	30%	43%	48%	44%	27%	34%	48%	26%	51%
* significant verschil t.o.v. vorige meting														
Bron: I&O Research, September 2023														

4 Mobiliteit

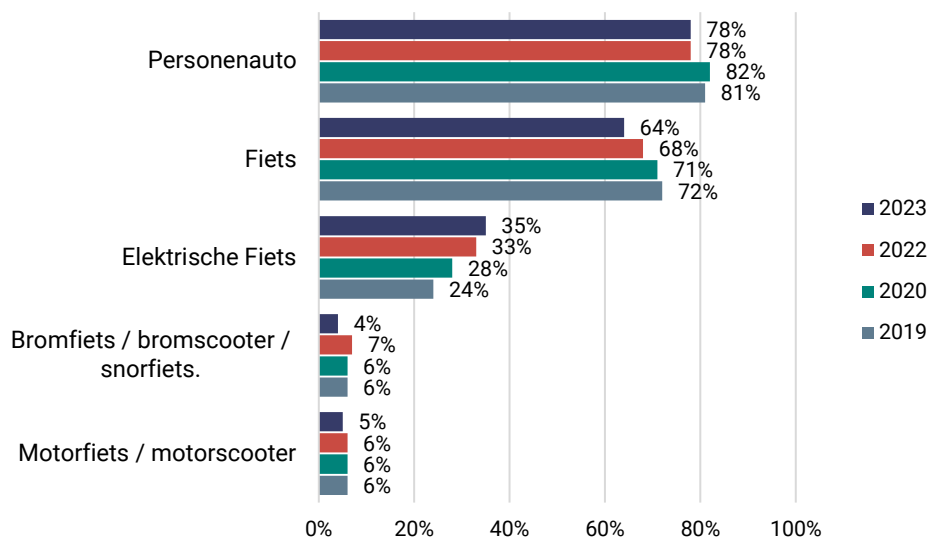
Dit hoofdstuk gaat over hoe Nederlanders zich verplaatsen (met welke vervoermiddelen), hoeveel kilometers er gereden worden, hoeveel steun er is voor een kilometerheffing, welke Nederlanders gebruik maken van deelmobiliteit, of en hoeveel Nederlanders vliegen en of men compenserend gedrag vertoont bij een vliegreis.

4.1 Bezit vervoermiddelen

Het aantal Nederlanders dat een personenauto bezit – of er over kan beschikken – is sinds 2022 lager dan daarvoor (Figuur 4.1). In 2023 is het cijfer gelijk aan dat van 2022¹⁵; het bezit is niet verder gedaald.

De daling in het bezit van reguliere fietsen zet wel ieder jaar door. Op dit moment bezit 64 procent van de volwassen Nederlanders een reguliere fiets; 4 procentpunten lager dan een jaar eerder en 8 procentpunten lager dan in 2019. De daling in het bezit van reguliere fietsen hangt ook sterk samen met de toename in het bezit van elektrische fietsen. Het aantal Nederlanders dat een elektrische fiets bezit is de afgelopen jaren gestegen van 24 procent in 2019 naar 35 procent in 2023. De stijging lijkt in 2023 echter wel af te vlakken. Iets wat ook de fietsenbranche zelf constateert¹⁶.

Figuur 4.1 - Welke vervoermiddelen bezit u? (Of kunt u zelf meestal over beschikken)? Basis: allen

Bron: I&O Research, September 2023

¹⁵ Volgens het Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid bezit 74 procent van de huishoudens een of meer auto's. In ons onderzoek gaat het om personen, en ook om auto's waar men meestal over kan beschikken, maar de cijfers liggen dicht bij elkaar.

https://www.kimnet.nl/binaries/kimnet/documenten/publicaties/2022/02/22/het-wijdverbreide-autobezit-in-nederland/KiM+brochure+Het+wijdverbreide+autobezit+in+Nederland_def+A.pdf

¹⁶ <https://nos.nl/artikel/2498652-weer-een-nederlandse-e-fietsenmaker-failliet-nu-is-het-qwic>

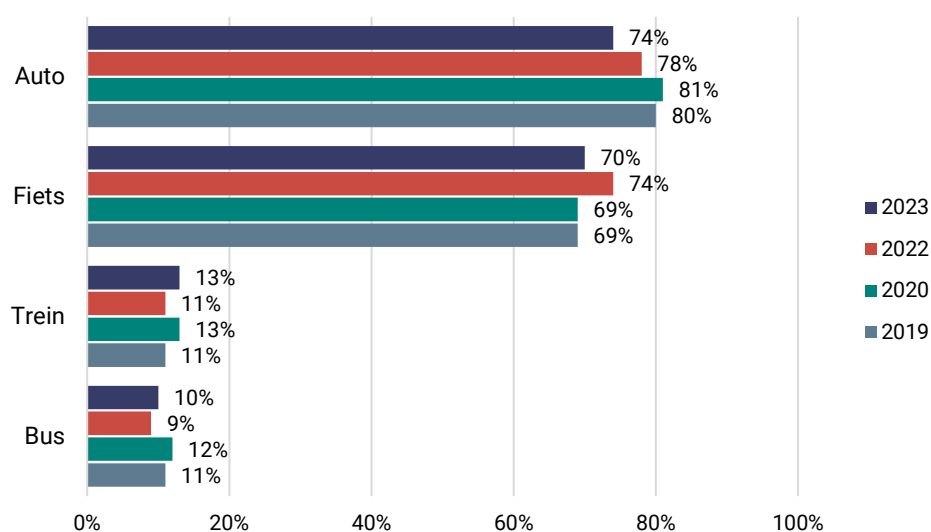
Het soort auto dat men rijdt hangt samen met inkomen, woonplaats, geslacht en gezinssamenstelling. Vrouwen rijden vaker een micro of compacte klasse auto dan mannen. Mannen rijden weer vaker een (hogere) middenklasse of een SUV. In de drie grote steden worden vaker auto's in de micro en compacte klasse gereden. Huishoudens die uit één of twee personen bestaan rijden vaker een kleine, lichte auto dan wanneer het huishouden uit drie of meer personen bestaat. Grote en zwaardere auto's worden ook vaker gereden in de leeftijdscategorie 35-49 en door mensen met een boven modaal inkomen.

4.2 Gebruik vervoermiddelen

Aantal Nederlanders dat de auto dagelijks gebruikt neemt af

De auto is nog steeds het meest gebruikte vervoermiddel in Nederland; 74 procent van de volwassenen gebruikt minimaal wekelijks de auto (Figuur 4.2). De gebruiksfrequentie van de auto is gedaald ten opzichte van 2022. Dit wordt deels veroorzaakt doordat minder Nederlanders de auto dagelijks gebruiken en vaker wekelijks, maar al met al neemt het percentage Nederlanders dat de auto regelmatig gebruikt al twee jaar op rij af. In 2022 werd er iets vaker gefietst dan voorheen, in 2023 is het percentage Nederlanders dat regelmatig fietst echter weer terug op het oude niveau.

Figuur 4.2 - Kunt u aangeven hoe vaak u onderstaande vervoermiddelen gebruikt? (% dagelijks + % wekelijks)
Basis: allen

Bron: I&O Research, September 2023

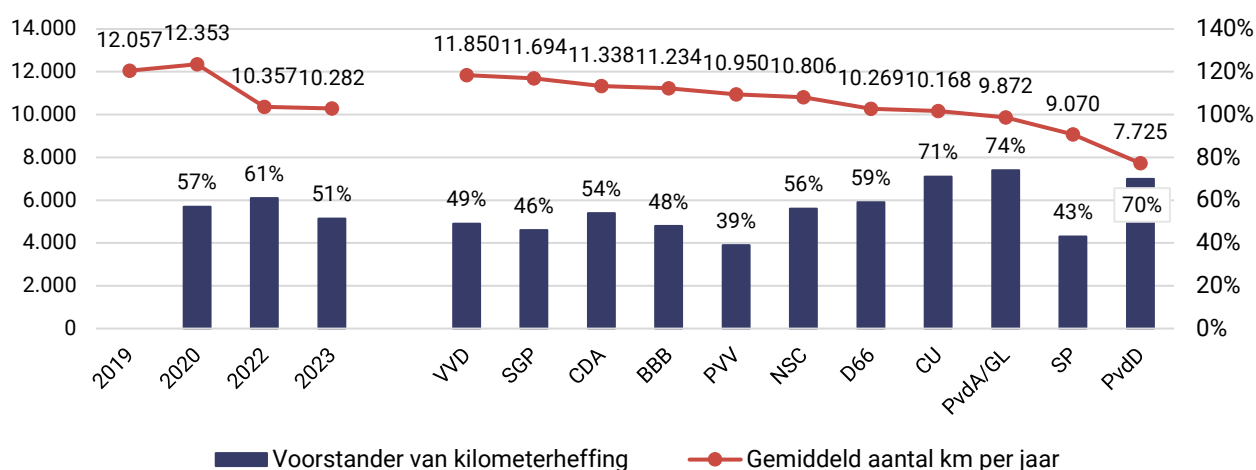
Nederlanders onder de 65 jaar fietsen vaker dan 65-plussers, personen met een modaal of boven modaal inkomen zitten vaker dagelijks in de auto dan Nederlanders met een beneden modaal inkomen. Bewoners van de drie noordelijke provincies rijden van alle Nederlanders het vaakst dagelijks in een auto. Ook mensen met kinderen en mensen die op de VVD, de BBB of PVV stemmen zitten relatief vaak iedere dag in de auto. Personen die PvdA/GroenLinks of D66 stemmen maken juist vaker dagelijks gebruik van de fiets. In de drie grote steden bevinden zich relatief veel mensen die iedere dag gebruik maken van de bus. In de drie grote steden is ook de gebruiksfrequentie van de trein hoger dan in de rest van het land.

4.3 Aantal gereden kilometers en voorstanders kilometerheffing

Het aantal gereden kilometers blijft lager dan voor corona. Het aantal voorstanders van een kilometerheffing neemt af

De effecten van de pandemie en het nieuwe werken, afwisselend op kantoor en thuis, lijken zichtbaar in de cijfers¹⁷. Het gemiddeld aantal kilometers dat automobilisten (en motorrijders) per jaar rijden is nog steeds lager dan voor de pandemie (Figuur 4.3). Het aantal gereden kilometers ligt nu, net als vorig jaar, rond de 10.300.

Figuur 4.3 - Gemiddeld aantal kilometers per jaar (basis: auto-/motorrijders; n= 2.096) en voorstander van de invoering van kilometerheffing uitgesplitst naar stemintentie Tweede Kamerverkiezing 2023 (basis: allen, n=2.475)

Bron: I&O Research, September 2023

Mannen rijden jaarlijks meer kilometers dan vrouwen en middelbaar en hoger opgeleiden rijden meer kilometers dan lager opgeleiden. Ook mensen die in Noord- of Oost-Nederland wonen en mensen die kinderen hebben rijden meer kilometers, net als diegenen met een boven modaal inkomen.

Nederlanders die op de VVD stemmen rijden van alle achterbannen de meeste kilometers, gevolgd door de kiezers van de SGP, het CDA en de BBB. De minste kilometers worden gemaakt door autorijders die SP of Partij voor de Dieren stemmen.

Aantal voorstanders van kilometerheffing is gedaald

De kilometerheffing is een geplande maatregel die volgens de huidige plannen in 2030 wordt ingevoerd¹⁸. De kilometerheffing is een wijziging van een vaste belasting naar een belasting naar gebruik. Nederlanders gaan dan betalen voor het gebruik van een auto en minder voor het bezit. De details van de kilometerheffing moeten nog uitgewerkt worden. Zo zijn de bedragen per kilometer nog niet vastgesteld.

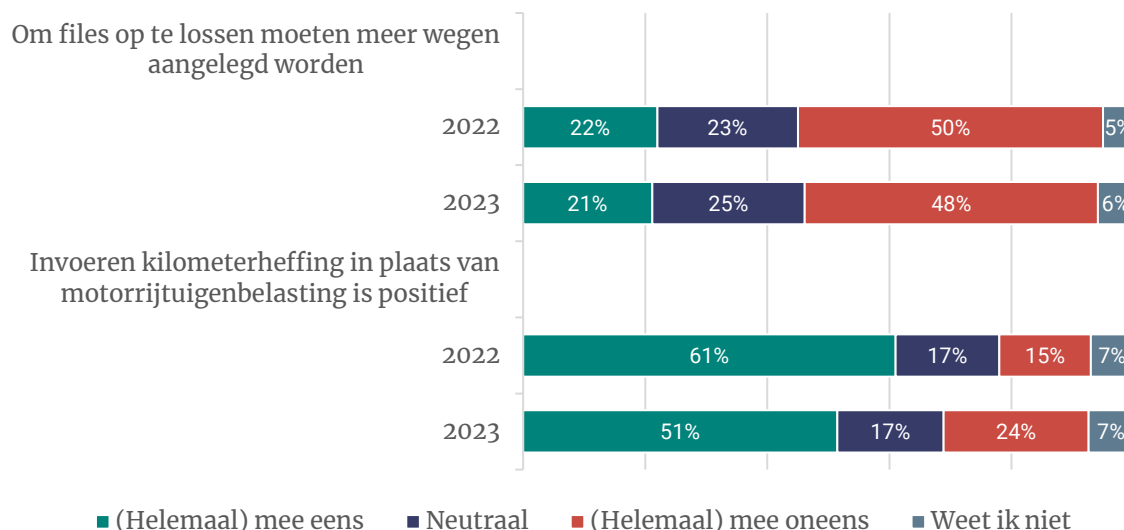
¹⁷ <https://www.ioresearch.nl/actueel/thuiswerken-blijft-populair-onder-werknemers/>

¹⁸ <https://www.kilometerheffingnederland.com/>

Het aantal voorstanders van een kilometerheffing is ten opzichte van vorig jaar met 10 procentpunten gedaald: van 61 procent naar 51 procent (Figuur 4.4). Het aantal voorstanders is hiermee echter nog wel groter dan het aantal tegenstanders (24%).

Figuur 4.4 - Kunt u aangeven in welke mate u het eens of oneens bent met de volgende stellingen?

Basis: allen, n= 2.475

Bron: I&O Research, September 2023

Bandenspanning

Een auto heeft een hoger verbruik bij te zachte banden. Automobilisten die de juiste bandenspanning aanhouden kunnen zo'n 2 tot 5 procent besparen op brandstof en dus CO₂-uitstoot¹⁹. Van alle automobilisten zegt 44 procent de bandenspanning regelmatig te controleren. Dit is vergelijkbaar met voorgaande jaren (42% - 45%). Mannen en 50-plussers checken vaker hun bandenspanning dan vrouwen en 50-minners. De groep die het meest frequent hun bandenspanning controleren zijn de kiezers van de PVV.

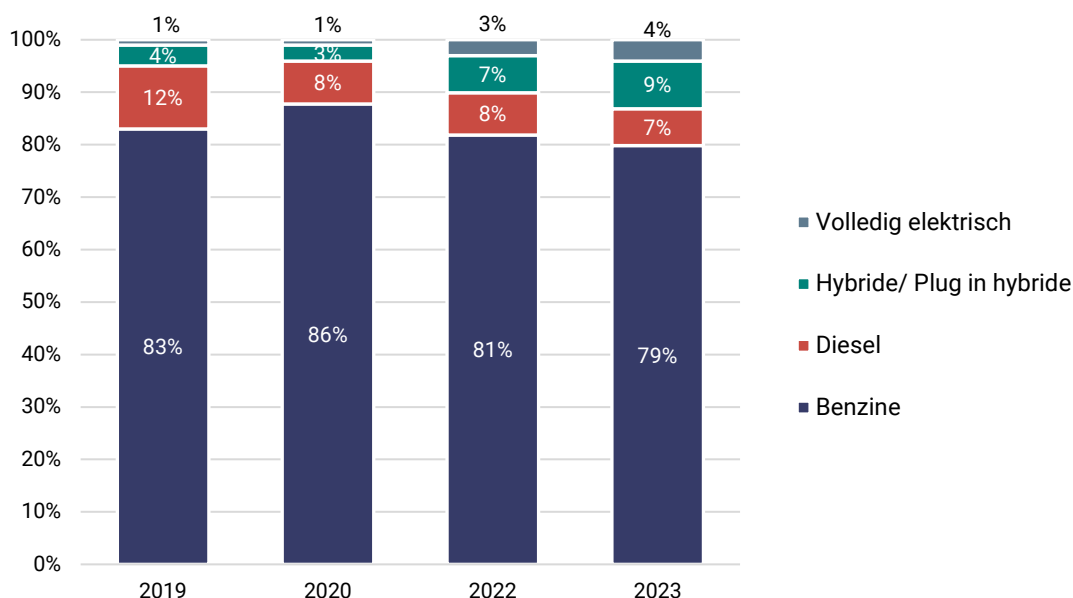
Nederlanders die de bandenspanning niet controleren vertrouwen er vaak op dat de garage dat doet tijdens de onderhoudsbeurt. Nederlanders met een auto uit het hogere middenklasse segment geven ook vaker aan dat de auto een signaal geeft bij lage bandenspanning, zij hoeven het niet zelf te controleren.

¹⁹ <https://www.klimaatplein.com/juiste-bandenspanning/>

4.4 Brandstof en elektrisch rijden

Het aantal Nederlanders dat in een benzineauto rijdt is voor de tweede keer op rij gedaald; van 86 procent in 2020 naar 79 procent nu (Figuur 4.5)²⁰. Het aantal dieselrijders blijft steken op 7 procent van de bevolking. Een op de tien Nederlandse autorijders (11%) rijdt hybride of volledig elektrisch.

Figuur 4.5 - Waar rijdt deze auto / motorfiets op? (De auto/motorfiets die u het meest gebruikt) Waar we het hebben over 'auto' mag u ook bus of vrachtwagen lezen, als dat uw belangrijkste vervoermiddel is. Basis: auto-/motor/bestelbus/vrachtwagenrijders²¹

Bron: I&O Research, September 2023

Vrouwen en lager opgeleiden rijden vaker in een benzineauto dan respectievelijk mannen en hoger opgeleiden. In de regio Noord (Friesland, Groningen en Drenthe) rijdt men het vaakst nog in een dieselauto (15% vs. 7% landelijk).

Nederlanders die PVV of NSC stemmen rijden relatief vaak in een benzineauto (89% en 84%). VVD- en BBB-kiezers rijden relatief vaak in een dieselauto (beiden 14%)

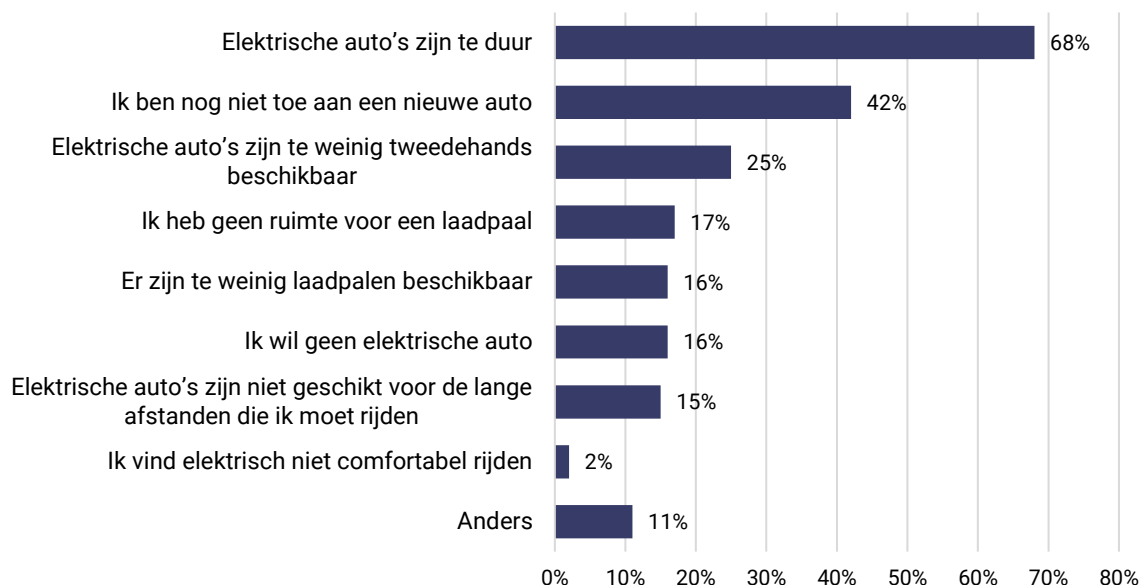
²⁰ Volgens het Ministerie van I&W was het aandeel benzineauto's in het Nederlandse wagenpark in 2022 ongeveer 85 procent. Omdat het in ons onderzoek om personen gaat, zijn deze cijfers niet een-op-een te vergelijken. Wij vinden echter een daling terwijl zij sinds 2020 geen verschillen zien. Wij rapporteren op meest gebruikte voertuig, bij het wagenpark gaat het ook om tweede en derde auto's. <https://nederlandelektrisch.nl/u/files/trendrapport-nederlandse-markt-personenautos-editie-2022.pdf>

²¹ In 2019 en 2020 was de vraagstelling anders. Voorheen werd van alle vervoermiddelen die men gebruikt het soort brandstof gevraagd vanaf 2022 alleen die van het meest gebruikte vervoermiddel.

Elektrische auto's vaak nog te duur

Aan autorijders die niet elektrisch rijden is de vraag voorgelegd wat hiervoor de reden is. Veruit de meest genoemde reden is dat de prijs van elektrische en hybride auto's te hoog is (Figuur 4.6)²². Voor 68 procent van de niet-elektrisch rijders speelt dit mee. Daarnaast is 42 procent van deze groep nog niet toe aan een nieuwe auto. Voor een kwart speelt mee dat elektrische auto's nog in onvoldoende mate tweedehands beschikbaar zijn. Een klein aantal benoemt geen elektrische auto te willen omdat deze auto's onvoldoende trekkracht hebben voor een caravan.

Figuur 4.6 - U geeft aan niet te rijden in een elektrische auto. Wat zijn de voornaamste redenen hiervoor?
Basis: rijdt niet elektrisch (n=1.818)

Bron: I&O Research, September 2023

4.5 Deelmobiliteit

Vijf procent van alle Nederlanders heeft in de afgelopen zes maanden gebruik gemaakt van deelmobiliteit. De meest gebruikte vorm van deelmobiliteit is de huurauto, gevolgd door de deelauto, de deelfiets en de deelscooter. Huurauto's worden vaker gebruikt door Nederlanders onder de 65 dan door 65-plussers. Deelauto's worden het vaakst gebruikt door mensen onder de 50. Deelfietsen en deelscooters spreken de jongste groep aan; die worden het vaakst gebruikt door Nederlanders in de leeftijdsgroep 18-34. In de drie grote steden gebruikt men vaker vervoermiddelen die gedeeld worden dan daarbuiten.

De redenen om gebruik te maken van deelmobiliteit – in plaats van eigen vervoer of het ov – verschillen per type vervoermiddel. Huurauto's worden vaak gehuurd vanwege een speciaal reisdoel, de ruime beschikbaarheid en op vakantie. Voor de deelauto wordt genoemd dat deze eenvoudig te gebruiken is, goedkoper dan andere opties en vanwege de kortere reistijd. De deelfiets gebruikt men vaak in combinatie met het ov, omdat ze veelvuldig beschikbaar zijn en vanwege de eenvoud van het systeem van deelfietsen.

²² <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/47/vooral-huishoudens-met-hoog-inkomen-hebben-een-stekkerauto>

De deelscooter wordt ook gebruikt vanwege de ruime beschikbaarheid op bepaalde locaties, omdat dit reistijd scheelt ten opzichte van alternatieven en omdat ze eenvoudig te gebruiken zijn.

4.6 Vliegen

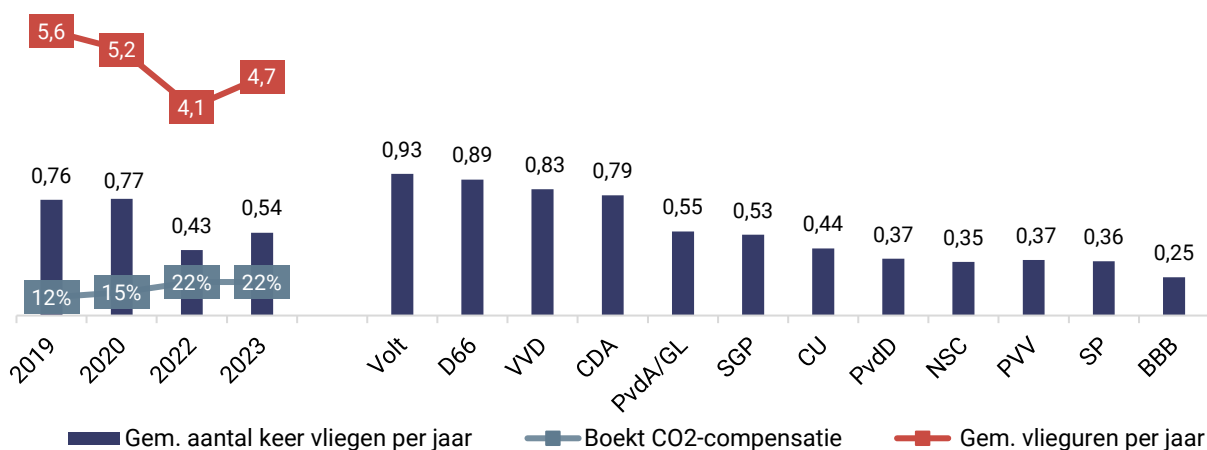
Na een diepe daling als gevolg van de coronapandemie vliegen de Nederlanders nu weer meer (Figuur 4.7). Het aantal vluchten per jaar – en daarmee samenhangend ook het aantal vlieguren – steeg ten opzichte van de vorige meting in 2022. De Nederlander vloog nu 0,5 keer per jaar in plaats van 0,4 keer. Ook het aantal vlieguren steeg: van 4,1 uur naar 4,7 uur per persoon per jaar. De meerderheid van de Nederlanders (56%) vloog echter helemaal niet in de afgelopen 24 maanden²³.

Nederlanders die van plan zijn om op Volt te stemmen vliegen het meest (0,93 keer per jaar), gevolgd door de kiezers van D66 en de VVD. Degenen die BBB stemmen vliegen het minst (0,25 keer per jaar). Vooral jongeren van 18–25 jaar (0,9 keer per jaar) en de leeftijdsgroep 25–34 (0,8 keer per jaar) vliegen relatief veel, 65-plussers vliegen het minst (0,3 keer per jaar). Ook opleidingsniveau speelt een rol. Hoger opgeleiden vliegen 0,8 keer per jaar terwijl lager opgeleiden 0,3 keer per jaar vliegen. Bewoners van de drie grote steden vliegen ook vaker dan Nederlanders die elders wonen.

Aantal Nederlanders dat CO₂-compensatie bijboekt is gestagneerd

In de periode 2019–2022 steeg het aantal Nederlanders dat aangeeft ‘altijd’ of ‘soms’ een CO₂-compensatie bij hun vlucht bij te boeken. Dit jaar steeg dit percentage echter voor het eerst niet en bleef het gelijk aan dat van vorig jaar (22%).

Figuur 4.7 - Gemiddeld aantal vluchten per jaar (basis: allen), vlieguren per jaar en % CO₂-compensatie (basis: heeft gevlogen in de afgelopen 24 maanden; n=970), uitgesplitst naar stemintentie Tweede Kamerverkiezingen 2023

Bron: I&O Research, September 2023

²³ Dit komt in de buurt van de 61 procent die Zonneplan vond. Hun gemiddeld aantal vluchten wijkt echter flink af met 0,75 keer per jaar. Zij vermelden niet of en hoe hun panelonderzoek is gewogen. <https://www.zonneplan.nl/blog/een-op-drie-nederlanders-vliegt-minstens-eens-per-jaar>

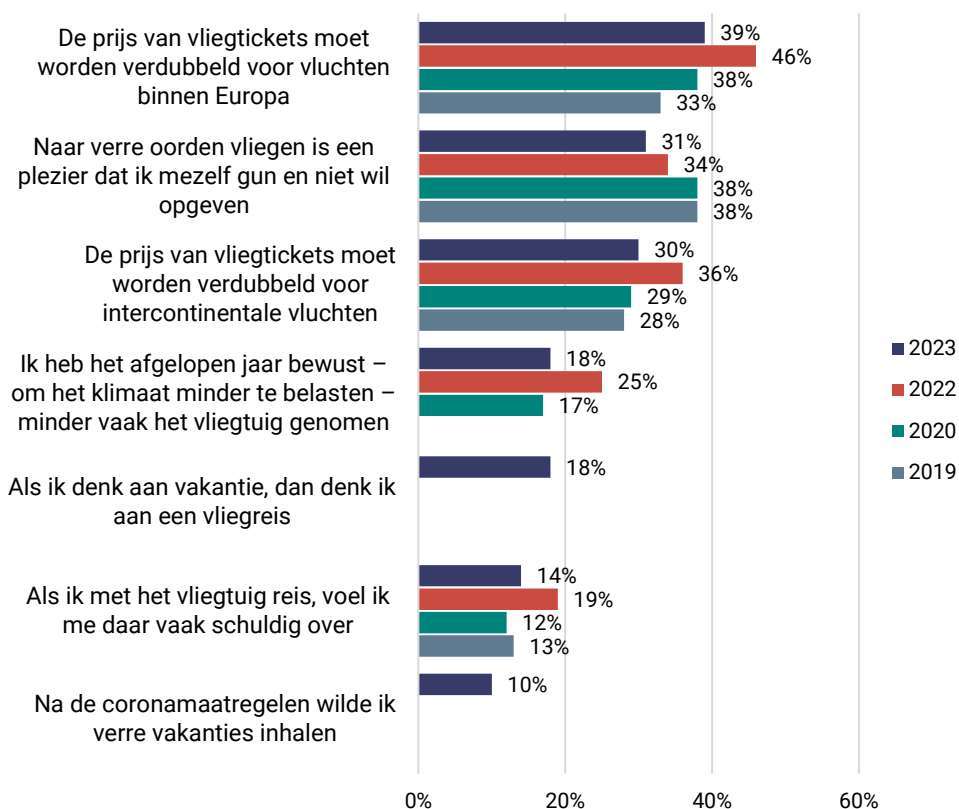
4.7 Houding ten aanzien van vliegen

Minder steun voor het idee om de prijs van vliegtickets te verdubbelen; vliegschaamte ook gedaald

Voorheen steeg de steun voor het idee om vliegtickets, zowel binnen als buiten Europa, fors te verhogen. In 2023 is de steun voor dit idee echter gedaald (Figuur 4.8). Mogelijk wordt dit veroorzaakt door de aanhoudende inflatie waardoor het leven voor veel Nederlanders duurder is geworden. Het idee dat de prijs van vluchten binnen Europa duurder zouden moeten worden kan nog steeds op meer steun rekenen dan het verdubbelen van de prijs voor intercontinentale vluchten.

Het aantal Nederlanders dat bewust niet vloog voor het klimaat is gedaald van 25 procent vorig jaar naar 18 procent nu. Een op de tien Nederlanders geeft aan verre vakanties te willen inhalen nu er geen beperkende maatregelen meer zijn. Het aantal Nederlanders dat zich schuldig voelt bij het maken van een vliegreis daalde ook na aanvankelijk te zijn gestegen in 2022. Vorig jaar gaf 19 procent van de Nederlanders nog aan zich schuldig te voelen bij het maken van een vliegreis, dit jaar daalde dat aantal weer naar het 'oude' niveau (14%). Vrouwen (17%) en hoger opgeleiden (21%) voelen zich relatief vaak schuldig bij het maken van een vlucht. Het schuldgevoel is het grootst bij de achterbannen van PvdA/GroenLinks (38%) en de Partij voor de Dieren (40%).

Figuur 4.8 - Houding ten aanzien van vliegen (basis: allen)

Bron: I&O Research, September 2023

4.8 Overzicht mobiliteit

Tabel 4.1 overzicht mobiliteit

	NL 2019	NL 2020	NL 2022	NL 2023	Leeftijd 2023					Opleiding 2023		
	To- taal	To- taal	To- taal	To- taal	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	Laag	Middel	Hoog
Beschikt over auto	81%	82%	80%	78%	50%	68%	79%	83%	84%	76%	82%	76%
Auto rijdt:												
Benzine	83%	84%	80%*	79%	81%	79%	77%	79%	81%	84%	80%	76%
Diesel	12%	9%	8%	7%	6%	9%	7%	7%	4%	4%	7%	8%
Hybride/plug in hybride	3%	4%	8%*	9%	2%	5%	7%	8%	11%	7%	9%	8%
Elektrisch	1%	1%	4%*	4*	9%	4%	6%	4%	2%	2%	3%	6%
Gem. km/ jaar	12.057	12.353	10.357*	10.282	9.950	11.679	12.282	10.799	7.219	7.506	10.210	11.932
Checkt spanning autobanden regelmatig	42%	45%	45%	44%	31%	36%	42%	47%	47%	45%	49%	38%
Gebruikt minimaal wekelijks:												
Auto	80%	81%	78%*	74%	61%	66%	76%	77%	77%	71%	78%	72%
Fiets	69%	69%	74%*	70%	70%	69%	67%	72%	71%	66%	67%	74%
Trein	11%	13%	11%	13%	36%	20%	14%	9%	6%	6%	8%	21%
Bus	11%	12%	9%*	10%	47%	10%	8%	8%	7%	11%	10%	11%
Voorstander van maatregelen (helemaal) mee eens												
Invoeren kilometerheffing in plaats van motorrijtuigenbelasting ²⁴	-	57%	61%*	51%*	40%	48%	42%	54%	63%	49%	46%	58%
Meer wegen aanleggen om files op te lossen	-	27%	22%*	21%	20%	15%	24%	23%	20%	25%	24%	16%
Meningen (helemaal) mee eens												
Maximum snelheid op Nederlandse snelwegen mag (ook in de avond) van 130 naar 100 kilometer	-	50%	39%*	36%*	21%	30%	28%	37%	50%	37%	31%	40%
Het weren van auto's op benzine en diesel in (grote) steden is een goede zaak	-	33%	38%*	31%*	16%	13%	14%	13%	11%	10%	9%	19%
Het op termijn weren van auto's op benzine en diesel in (grote) steden brengt mij persoonlijk in de problemen	-	31%	33%	36%	21%	36%	39%	40%	30%	33%	39%	35%
Ik heb het afgelopen jaar bewust – om het klimaat minder te belasten – minder vaak de auto genomen	-	26%	34%*	26%*	12%	20%	24%	29%	31%	21%	23%	32%
Ik wil (vaker) gebruik maken van deelvervoer (bijv. Greenwheels, deelscooter etc.)	-	-	-	8%	16%	11%	8%	8%	4%	5%	4%	13%
Ik reis liever niet met het openbaar vervoer vanwege de reisduur	-	-	-	41%	29%	42%	44%	46%	33%	36%	45%	40%
Vliegen												
Vloog in de afgelopen 24 maanden	53%	53%	40%*	44%	71%	59%	43%	40%	32%	29%	40%	55%
Gemiddeld aantal vluchten per jaar	0,76	0,77	0,43*	0,54*	0,92	0,80	0,62	0,48	0,31	0,28	0,46	0,78
Gemiddeld vlieguren p.j.	5,6	5,2	4,1*	4,7	4,9	6,9	5,1	3,4	4,6	2,1	3,9	7,1
Boekt CO2-compensatie	12%	15%	22%*	22%	17%	18%	25%	20%	30%	23%	15%	27%

²⁴ De stelling is vanaf 2022 anders geformuleerd. In 2020 “In plaats van een vast bedrag per auto (motorrijtuigenbelasting), moeten automobilisten per gereden kilometer belasting gaan betalen”. In 2022 en 2023: “Het is positief dat automobilisten in plaats van een vast bedrag per auto (motorrijtuigenbelasting), per gereden kilometer gaan betalen (kilometerheffing).”

Meningen (helemaal) mee eens ²⁵	NL 2019	NL 2020	NL 2022	NL 2023	Leeftijd 2022					Opleiding 2022		
	To-taal	To-taal	To-taal	To-taal	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	Laag	Middel	Hoog
Als ik met het vliegtuig reis, voel ik me daar vaak schuldig over	13%	12%	19%*	14%*	18%	18%	14%	12%	12%	9%	9%	21%
Prijs vliegtickets binnen Europa moeten worden verdubbeld	33%	38%	46%*	39%*	27%	33%	33%	43%	44%	33%	35%	45%
Prijs voor intercontinentale vluchten moeten worden verdubbeld	28%	29%	36%*	30%*	22%	23%	26%	34%	35%	28%	28%	33%
Naar verre oorden vliegen is een plezier dat ik mezelf gun en niet wil opgeven	38%	38%	34%*	31%*	36%	43%	34%	31%	19%	21%	31%	35%
Ik heb het afgelopen jaar bewust – om het klimaat minder te belasten – minder vaak het vliegtuig genomen	-	17%	25%*	18%*	18%	21%	20%	16%	18%	12%	14%	26%
Na de coronamaatregelen wilde ik verre vakanties inhalen	-	-	-	10%	23%	17%	11%	10%	2%	6%	10%	13%
Als ik denk aan vakantie, dan denk ik aan een vliegreis	-	-	-	18%	28%	23%	19%	18%	10%	17%	19%	16%
Ik vind het belangrijk om duurzamer te reizen	-	-	-	43%	37%	46%	41%	42%	44%	35%	34%	56%
* significant verschil t.o.v. voorgaande meting Bron: I&O Research, September 2023												

²⁵ Vanaf 2023 was het bij de stellingen mogelijk om de optie “Niet van toepassing” te kiezen. In vorige metingen werd deze optie niet aangeboden. Mogelijk beïnvloedt dit de resultaten.

5 Voedsel

In dit hoofdstuk behandelen we het eetgedrag van Nederlanders. Vleesconsumptie is voor de gemiddelde Nederlander verantwoordelijk voor 40 procent van de CO₂-uitstoot van de productie van voedsel²⁶.

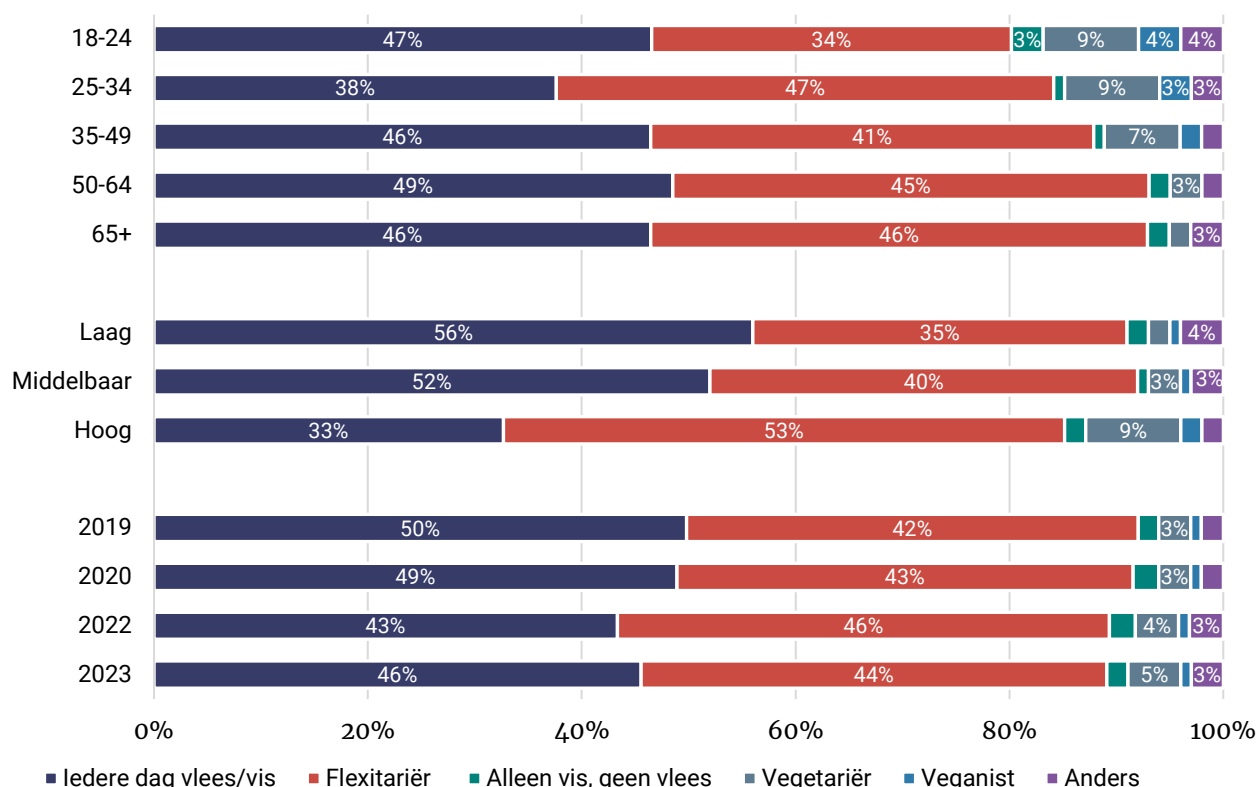
5.1 Type eter

Iets minder dan de helft van de Nederlanders eet iedere dag vlees of vis

Van de Nederlanders geeft 46 procent aan iedere dag vlees of vis te eten. Een ongeveer even grote groep (44%) omschrijft zichzelf als flexitariër (Figuur 5.1). Die groep was in 2022 gegroeid naar 46 procent (was 42% in 2019) en is nu ongeveer gelijk gebleven. Het aandeel vegetariërs is gestegen van 3 procent in 2019 en 2020 naar 5 procent in 2023.

In de leeftijdsgroep 25-34 komt het het minst vaak voor dat men elke dag vlees/vis eet (38%). Bij de allerjongste groep, de 18-25 jarigen, zien we dat de uitersten toenemen. In deze groep vinden we het hoogste aantal vegetariërs en veganisten, maar is ook de groep die aangeeft iedere dag vlees te eten relatief groot. Hoger opgeleiden noemen zichzelf het vaakst flexitariër: 53 procent.

Figuur 5.1 - Type eter naar leeftijd en opleidingsniveau en de verdeling in 2019 t/m 2023

Bron: I&O Research, September 2023

²⁶ Vlees en de impact op het klimaat (Milieu Centraal) – <https://www.milieucentraal.nl/eten-en-drinken/milieubewust-eten/vlees/#:~:text=Vlees%20is%20verantwoordelijk%20voor%2040,dus%20goed%20voor%20het%20klimaat>

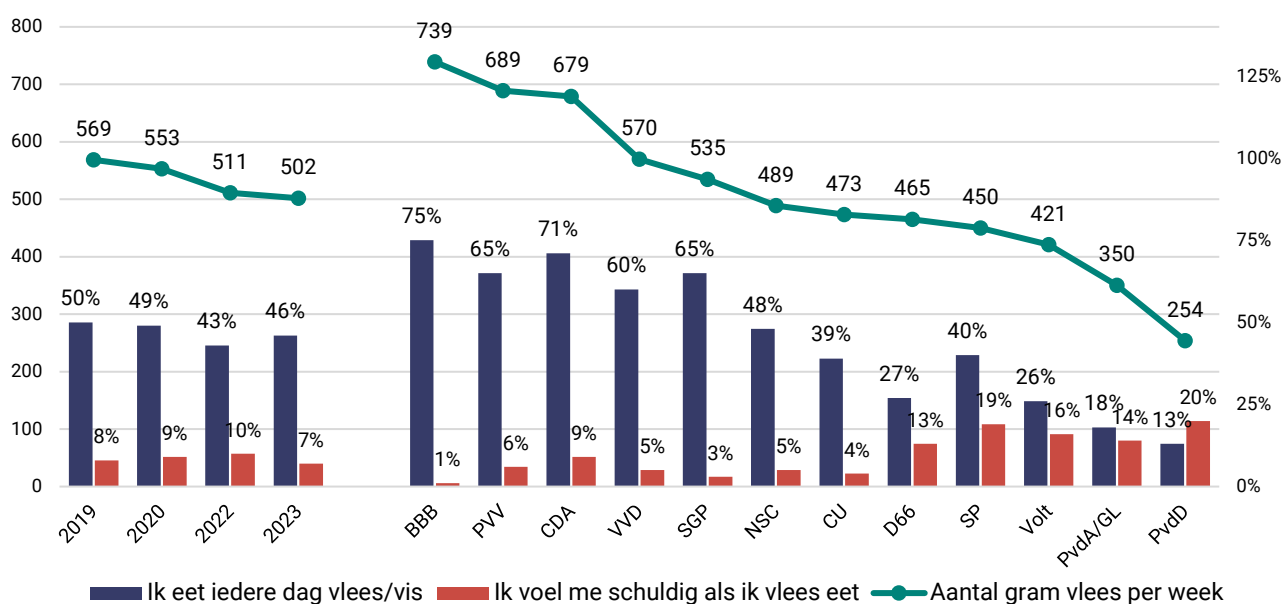
Vleesconsumptie niet verder gedaald; minder Nederlanders voelen zich schuldig bij het eten van vlees

Gemiddeld eet de Nederlander 4,2 dagen per week vlees (dat is inclusief degenen die helemaal geen vlees eten) (Figuur 5.2). In 2022 was de vleesconsumptie gedaald, in 2023 is dit echter niet verder gedaald maar gestabiliseerd. Als men vlees eet, dan is dat gemiddeld 112 gram per dag. Per week eet men gemiddeld 1,4 keer vis. Het aantal keren dat men vis eet is stabiel.

BBB-kiezers eten het hoogste aantal gram vlees per week, gevolgd door de kiezers van de PVV en het CDA. Mannen eten meer vlees dan vrouwen en middelbaar en lager opgeleiden eten per week meer vlees dan hoger opgeleiden.

Zeven procent van de Nederlanders voelt zich schuldig bij het eten van vlees, dit aantal is afgenomen ten opzichte van vorig jaar toen 10 procent van de Nederlanders aangaf een schuldgevoel te hebben. BBB-stemmers hebben van alle kiezersgroepen het minst vaak een schuldgevoel (1%). Aan de andere kant van het spectrum hebben de kiezers van de Partij voor de Dieren (20%), de kiezers van de SP (19%) en de kiezers van Volt (16%) het meest last van schuldgevoel wanneer zij vlees eten.

Figuur 5.2 - Percentage dat iedere dag vlees/vis eet, aantal gram vlees per week (basis: allen) en percentage dat het eens is met de stelling "Ik voel me schuldig als ik vlees eet" (basis: vleeseters)

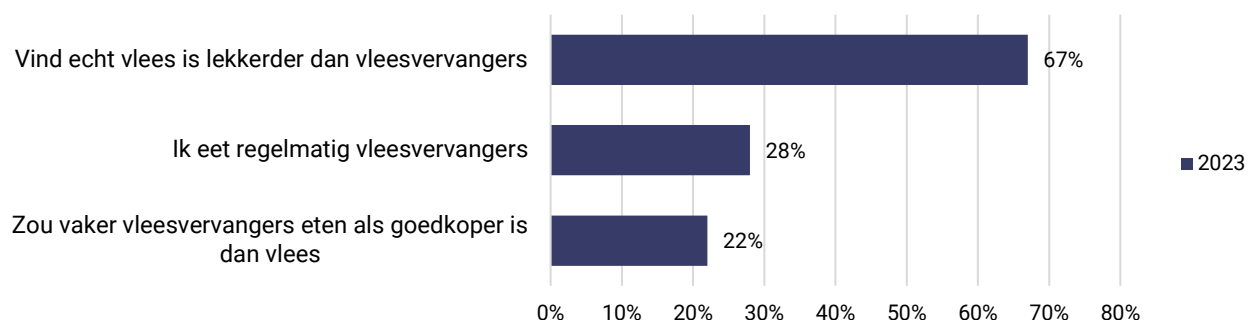

Bron: I&O Research, September 2023

5.2 Vleesvervangers

Vleesvervangers worden regelmatig gegeten door 28 procent van de Nederlanders (Figuur 5.3). Voor een op de vijf Nederlanders speelt de prijs van vleesvervangers een rol. Zij zouden vaker vleesvervangers eten als die goedkoper zouden zijn dan vlees. Twee derde van de Nederlanders geeft echter aan echt vlees lekkerder te vinden dan vleesvervangers.

Figuur 5.3 - Houding ten aanzien van vleesvervangers Basis: allen

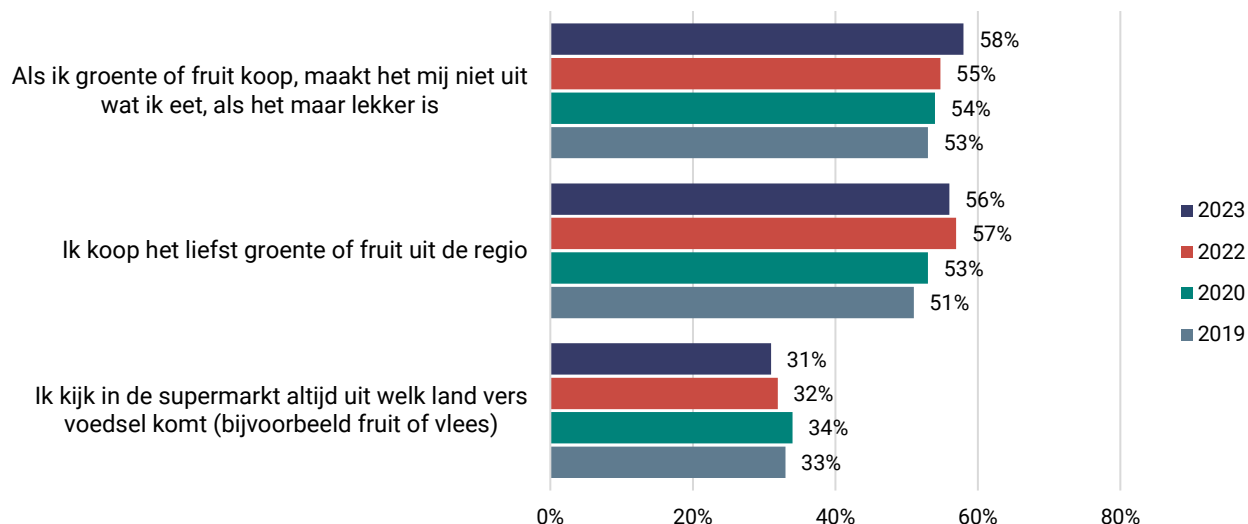
Bron: I&O Research, September 2023

5.3 Groente en fruit

Meer Nederlanders geven aan dat de belangrijkste aankoopoverweging bij groente en fruit de smaak is: 58 procent zegt dat het vooral lekker moet zijn (Figuur 5.4). Eenendertig procent let op het land waar vers voedsel vandaan komt. Ruim de helft van alle Nederlanders (56%) spreekt echter wel de voorkeur uit om groente en fruit te kopen uit de regio.

Hoe hoger de leeftijd, hoe liever Nederlanders groente en fruit uit de regio kopen. Dit geldt ook voor vrouwen en de achterban van de Partij voor de Dieren.

Figuur 5.4 - Houding ten aanzien van groente en fruit (basis: allen)

Bron: I&O Research, September 2023

5.4 Overzicht Voedsel

Tabel 5.1 Overzicht voedsel

	NL 2019	NL 2020	NL 2022	NL 2023	Seksie 2023		Leeftijd 2023					Opleiding 2023		
	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Man	Vrouw	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	Laag	Mid-del	Hoog
Iedere dag vlees of vis	50%	49%	44%*	46%	54%	38%	47%	38%	46%	49%	46%	56%	52%	33%
Wel vis, geen vlees	2%	2%	2%	2%	1%	2%	3%	1%	1%	2%	2%	2%	1%	2%
Flexitariër	42%	43%	46%*	44%	38%	50%	34%	47%	41%	45%	46%	35%	40%	53%
Vegetariër	3%	3%	4%	5%	3%	7%	9%	9%	7%	3%	2%	2%	3%	9%
Veganist	1%	1%	1%	1%	1%	1%	4%	3%	2%	0%	-	1%	1%	2%
Anders	2%	2%	3%	3%	2%	3%	4%	3%	2%	2%	3%	4%	3%	2%
Aantal keer vlees per week	4,7	4,7	4,2*	4,2	4,6	3,8	4,1	4,0	4,4	4,4	4,0	4,5	4,5	3,7
Aantal keer vis per week	1,4	1,4	1,5	1,4	1,4	1,3	1,2	1,1	1,3	1,4	1,6	1,4	1,4	1,3
Gem. gram per dag	115	112	113	112	117,2	116,5	123,4	116,8	91,9	108,5	115,8	109,0	117,2	116,5
% eens met stelling (basis: vleeseters)														
Als ik vlees eet, eet ik altijd biologisch vlees	23%	23%	21%	20%	16%	24%	11%	16%	17%	23%	23%	15%	16%	26%
Ik voel me schuldig als ik vlees eet	8%	9%	10%	7%*	5%	9%	6%	10%	6%	8%	5%	4%	6%	10%
Vlees eten is iets dat ik mezelf gun en niet wil opgeven	61%	63%	59%*	61%	68%	53%	56%	62%	64%	63%	55%	64%	66%	53%
Vlees eten hoort bij een volwaardige maaltijd	-	-	-	56%	64%	47%	52%	51%	62%	58%	51%	64%	63%	43%
% eens met stelling (basis: allen)														
Ik eet regelmatig vlees- vervangers	-	-	-	28%	24%	31%	38%	41%	29%	24%	20%	16%	21%	40%
Vind echt vlees is lekkerder dan vlees- vervangers	-	-	-	67%	71%	63%	48%	60%	67%	72%	68%	74%	70%	59%
Zou vaker vlees- vervangers eten als goedkoper is dan vlees	-	-	-	22%	22%	23%	41%	38%	27%	15%	12%	15%	20%	28%
De productie van vlees is slecht voor het klimaat	47%	42%	46%*	44%	43%	44%	55%	54%	46%	40%	37%	30%	35%	60%
% eens met stelling (basis: allen)														
Als ik groente of fruit koop, maakt het mij niet uit wat ik eet, als het maar lekker is	53%	54%	55%	58%*	63%	53%	61%	62%	62%	59%	51%	61%	60%	55%

Ik koop het liefst groente of fruit uit regio	51%	53%	57%*	56%	53%	59%	47%	41%	54%	58%	67%	60%	53%	57%
---	-----	-----	------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Ik kijk in de supermarkt altijd uit welk land vers voedsel komt	33%	34%	32%	31%	25%	36%	17%	20%	26%	35%	40%	29%	29%	33%
---	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

* significant verschil t.o.v. voorgaande meting

Bron: I&O Research, September 2023

6 Spullen en kleding

6.1 Gebruik apparaten

In dit onderzoek hebben we een lijst van veertien apparaten voorgelegd, met daarbij de vraag welke apparaten regelmatig gebruikt worden in het huishouden.

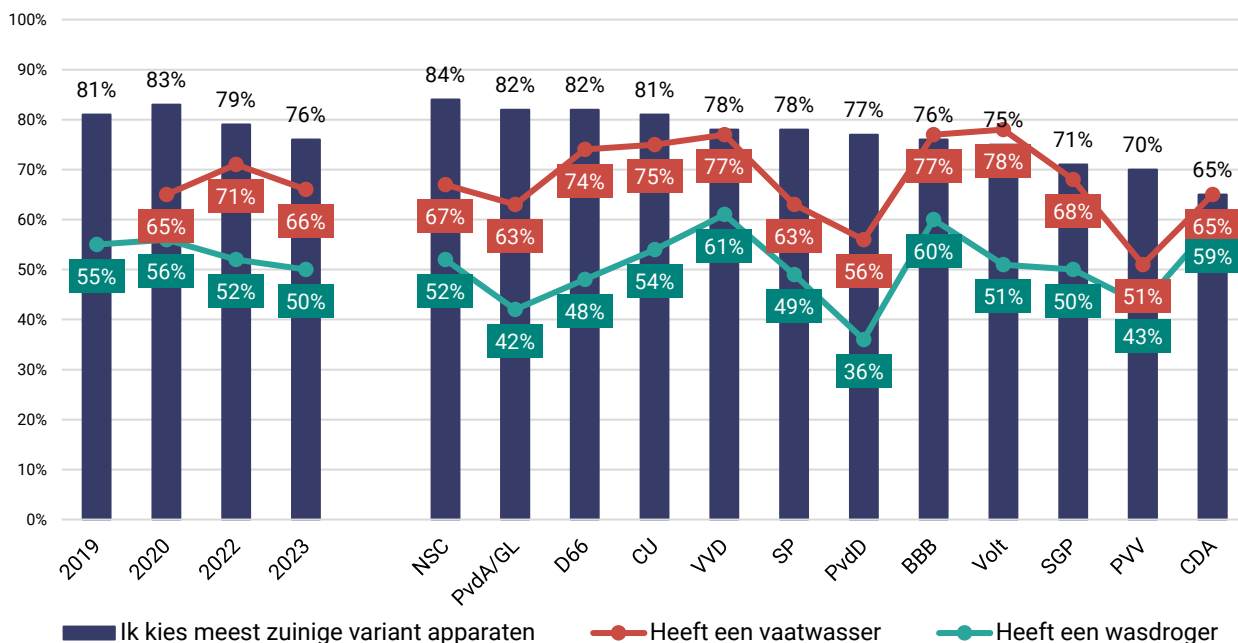
De apparaten die het meest gebruikt worden in Nederlandse huishoudens zijn de smartphone (95%), de wasmachine (94%) en de koel-vriescombinatie (91%).

Nederlander kiest minder vaak voor zuinigste variant

Op de vraag of men bij het aanschaffen van een nieuw apparaat kiest voor de meest zuinige variant (met een A+++ label) antwoordt driekwart van de Nederlanders instemmend (76%). Dit is lager dan in voorgaande jaren. Mogelijk speelt hierbij de toegenomen inflatie een rol, waardoor Nederlanders minder te besteden hebben.

Nederlanders die NSC stemmen geven het vaakst aan te kiezen voor de meest zuinige variant van een apparaat (Figuur 6.1). De kiezers van het CDA en de PVV doen dit het minst vaak. Ook het gebruik van een vaatwasser en een wasdroger verschilt per kiezersgroep. Vaatwassers worden het meest gebruikt binnen de achterbannen van Volt (78%), de BBB (77%) en de VVD (77%). PvdD-kiezers en PVV-kiezer doen dit juist minder vaak (respectievelijk 56% en 51%). De helft van alle Nederlanders woont in een huishouden waar regelmatig een wasdroger wordt gebruikt. Dit is al twee jaren op rij lager dan in 2020 (56%). VVD-stemmers en BBB-stemmers maken relatief vaak gebruik van een wasdroger (61% en 60%), terwijl de kiezers van de PvdD dit het minst vaak doen (36%).

Figuur 6.1 - kiezen voor de meest zuinige variant en bezit wasdroger en vaatwasser (basis: allen)

Bron: I&O Research, September 2023

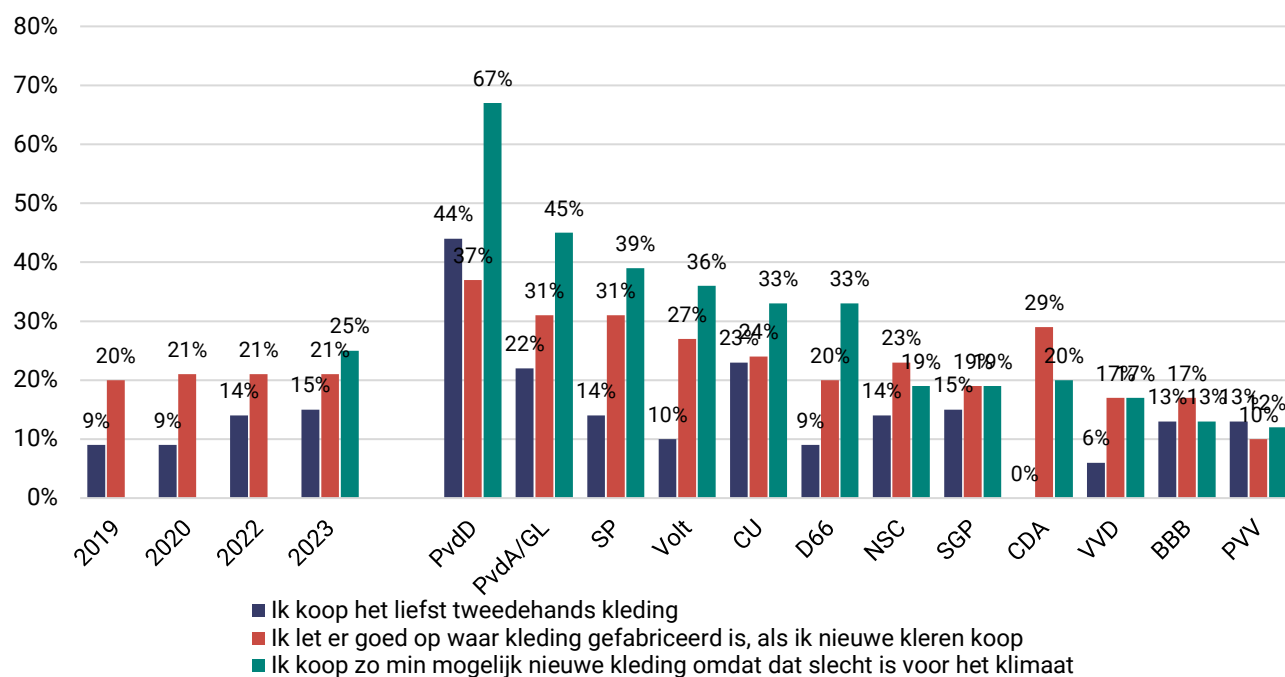
Hoe ouder iemand is hoe vaker men de keuze maakt voor de zuinigste variant van een apparaat. Mensen met een boven modaal inkomen geven vaker aan te kiezen voor het energielabel A+++ dan mensen met een onder modaal inkomen.

6.2 Kleding en duurzaamheid

De productie van kleding is belastend voor het klimaat. Er komen immers broeikasgassen vrij bij de productie en het transport.

Een kwart van de Nederlanders probeert om zo min mogelijk nieuwe kleding te kopen vanwege het klimaat (Figuur 6.2). Daarnaast spreekt 15 procent uit het liefst tweedehands kleding te kopen. Het is mogelijk dat hierbij niet alleen klimaatoverwegingen een rol spelen maar ook financiële overwegingen. Zo geven mensen met een modaal of inkomen onder modaal vaker aan het liefst tweedehands te kopen (21% en 22%). Ook is er een duidelijk verschil te zien tussen mannen en vrouwen. Van de vrouwen koopt 23 procent het liefst tweedehands, bij mannen is dit slechts 7 procent.

Figuur 6.2 - Houding ten aanzien van tweedehands kleding en herkomst van kleding (basis: allen)

Bron: I&O Research, September 2023

6.3 Overzicht Apparaten en kleding

Tabel 6.1 overzicht apparaten en kleding

	NL 2019	NL 2020	NL 2022	NL 2023	Leeftijd 2023					Inkomen 2023			Woning 2023	
	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	18- 24	25- 34	35- 49	50- 64	65+	< Modaal	Mo- daal	> Modaal	Huur	Koop
Regelmatig gebruikt														
Smartphone	88%	91%	95%*	95%	97%	94%	97%	94%	93%	92%	94%	95%	95%	94%
Tablet	57%	57%	56*	51%*	41%	33%	51%	56%	59%	38%	50%	52%	57%	41%
Laptop/PC	86%	85%	84%	83%	94%	83%	80%	83%	83%	82%	81%	81%	83%	83%
Tv	93%	92%	90%*	90%	82%	84%	89%	91%	96%	85%	91%	90%	92%	87%
Hifi installatie	44%	42%	35%*	32%*	27%	24%	25%	37%	38%	27%	25%	33%	35%	25%
Koel/vriescombinatie	94%	94%	96%*	93%	87%	89%	91%	96%	94%	92%	89%	94%	93%	92%
Vaatwasmachine	-	65%	71%*	66%*	70%	67%	66%	66%	64%	40%	58%	72%	78%	44%
Wasmachine	95%	95%	96%	94%	92%	92%	91%	94%	97%	90%	93%	95%	96%	91%
Wasdroger	55%	56%	52%*	50%	48%	40%	50%	53%	52%	31%	48%	52%	57%	35%
Stofzuiger	94%	93%	93%	91%	90%	88%	87%	92%	96%	85%	92%	92%	93%	88%
Inductiekookplaat	24%	28%*	41%	43%	33%	46%	44%	40%	44%	34%	35%	46	47%	35%
Waterkoker	74%	74%	73%	69%*	73%	67%	69%	67%	73%	69%	74%	69%	66%	74%
Magnetron	74%	71%	71%	67%*	71%	54%	61%	70%	78%	71%	66%	65%	68%	67%
Föhn	39%	36%	36%	31%*	27%	23%	27%	35%	34%	22%	34%	30%	33%	27%
Meest zuinige variant														
Bij nieuwe apparaten kies ik voor de meest zuinige variant (A+++) (helemaal) mee eens	81%	83%	79%*	76%*	41%	66%	72%	80%	88%	72%	77%	78%	79%	69%
Houding kleding en duurzaamheid														
Ik koop het liefst tweedehands kleding (helemaal) eens	9%	9%	14%	15%	16%	16%	18%	14%	13%	22%	21%	13%	13%	18%
Ik let goed op waar kleding gefabriceerd is, als ik nieuwe kleren koop (helemaal) eens	20%	21%	21%	21%	9%	18%	17%	20%	28%	16%	22%	23%	22%	18%
Ik koop zo min mogelijk nieuwe kleding omdat dat slecht is voor het klimaat (helemaal) eens	-	-	-	25%	32%	29%	22%	24%	26%	27%	26%	27%	25%	25%
Bron: I&O Research, September 2023														

7 Gedragsverandering

In een rapport over duurzaam denken versus duurzaam doen kan een hoofdstuk over gedragsverandering niet ontbreken. Er is een kloof tussen iets weten, het willen en het ook werkelijk doen. Mensen zijn namelijk behoorlijk irrationeel: we laten ons vaker leiden door emoties, gewoonten en anderen in onze omgeving dan door een puur rationele afweging²⁷. Vandaar dat de eerste versie van dit onderzoek in 2019 de titel 'Duurzaam denken is nog niet duurzaam doen'²⁸ had.

Om de huidige klimaatdoelen (55% minder broeikasgassen in 2030 t.o.v. 1990²⁹) te behalen is gedragsverandering noodzakelijk. Naast aanpassingen bij bedrijven en overheden is er voor burgers een rol weggelegd. Denk aan huizen verduurzamen, zonnepanelen op daken leggen, elektrisch rijden en minder energie verbruiken³⁰. Volgens het IPCC zou verandering in gedrag wereldwijd 40-70 procent broeikasgasemissies kunnen voorkomen³¹.

De overheid hanteert Communicatie Activatie Strategie Instrument (CASI)³² als middel om gedragsverandering te bevorderen met hulp van gerichte communicatie. Binnen dit instrument worden een negental gedragsbepalers benoemd:

Tabel 7.1 – Gedragsbepalers binnen CASI

CASI gedragsbepaler
Weerstand
Zelfbeeld
Automatische reacties en onbewuste associaties
Emoties
Sociale omgeving
Fysieke omgeving
Kunnen
Kennis
Houding

Het zijn indicatoren voor het gebruik van communicatie als middel om mensen te activeren. Het geeft een verklaring voor het succes van de campagne 'BOB jij of BOB ik?', een campagne gericht op gedragsverandering in het verkeer. De gedragsbepalers gebruiken we om te zien of gedragsverandering voor het duurzaamheidsvraagstuk lukt of belemmerd wordt. Een aantal van deze belemmeringen werken we verder uit in dit hoofdstuk en waar mogelijk benoemen we mogelijke oplossingen.

²⁷ <https://www.communicatierijk.nl/vakkennis/casi/casi-waarom-en-hoe>

²⁸ <https://www.ioresearch.nl/actueel/duurzaam-denken-is-nog-niet-duurzaam-doen/>

²⁹ <https://nos.nl/collectie/13871/artikel/2491051-rapport-klimaatdoelen-voor-het-eerst-binnen-bereik-als-alles-meezit>

³⁰ <https://nos.nl/artikel/2472948-kabinet-trekt-28-miljard-uit-voor-120-klimaatmaatregelen-zal-af-en-toe-knellen>

³¹ IPCC, 2022: Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, 3056 pp., doi:10.1017/9781009325844.

³² <https://www.communicatierijk.nl/vakkennis/casi>

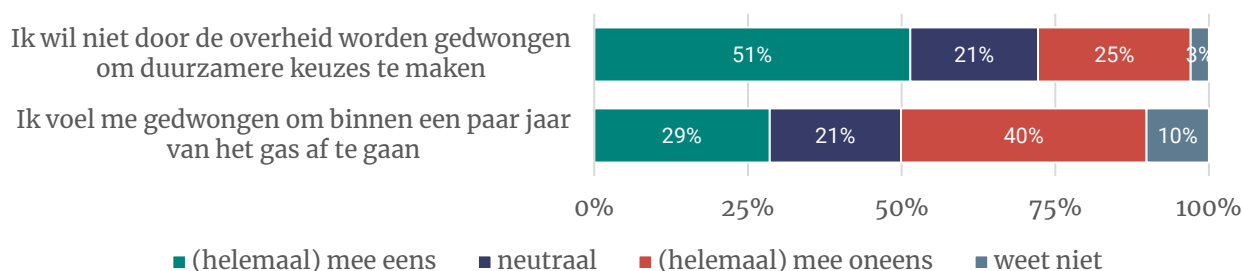
In dit onderzoek maken we wel gebruik van de CASI-gedragsbepalers maar niet van de exacte vraagstellingen en geadviseerde analysetechniek. Dit is vooral omdat CASI veel beter inzetbaar is op concreet en specifiek doelgedrag (bijv. thermostaat een graad lager) dan ‘duurzaam doen’ in het algemeen. Duurzaam gedrag omvat vele aspecten, waarbij de gedragsbepalers een heel andere rol kunnen spelen. Bij de thermostaat een graad lager zetten kan gewoontegedrag bijvoorbeeld een grotere rol spelen dan bij de aanschaf van een duurzame auto, waarbij (financieel) kunnen waarschijnlijk een grotere belemmering is. Toch geeft dit hoofdstuk een beeld van welke gedragsbepalers duurzaam gedrag kunnen belemmeren of waarmee een duwtje in de goede richting gegeven kan worden.

7.1 Weerstand

Weerstand bestaat uit drie onderdelen: aversie, scepsis en inertia³³. Bij aversie voelen mensen zich gedwongen tot verandering en willen ze hun gevoel voor autonomie niet kwijtraken of terugkrijgen³⁴. Scepsis is weerstand op basis van de boodschap zelf. Mensen zijn niet overtuigd van het nut van de verandering. En bij inertia gaat het om passief gedrag, de wens om alles bij het oude te laten.

Dwang door de overheid om duurzame keuzes te maken wordt door de helft van Nederland niet gewaardeerd (Figuur 7.1). Een kwart wil best gedwongen worden om duurzamere keuzes te maken. Kijken we naar het overheidsbeleid om binnen een paar jaar huizen van het gas af te halen, dan voelen ongeveer drie op de tien Nederlanders dwang.

Figuur 7.1 – stellingen gedragsbepaler weerstand: aversie

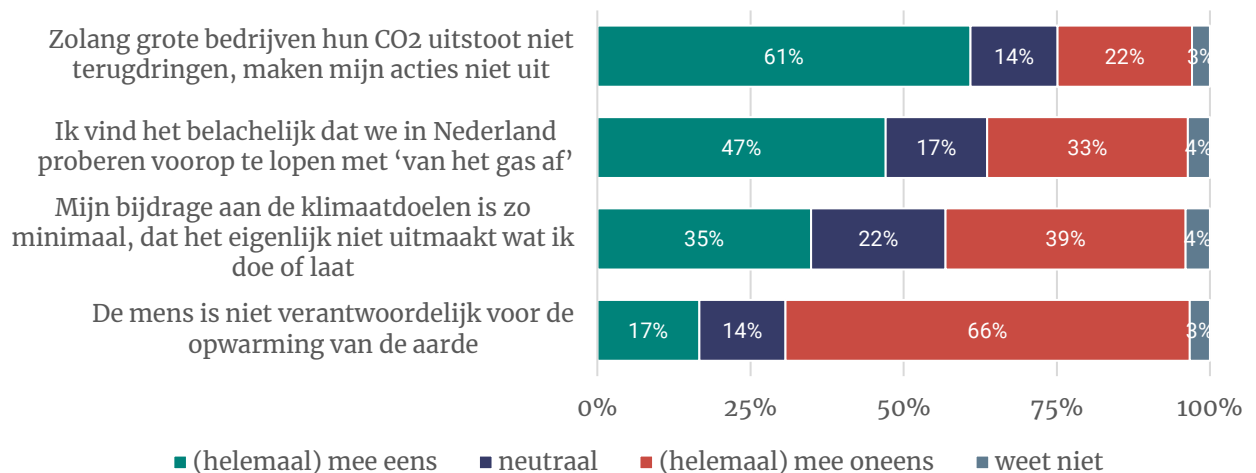
Bron: I&O Research, September 2023

Er zijn weinig Nederlanders (17%) van mening dat de mens *niet* verantwoordelijk is voor de opwarming van de aarde (Figuur 7.2). Dit aandeel is wel gestegen t.o.v. 2022 en terug op het niveau van 2019–2020. De meerderheid (66%) hoeft hier niet van overtuigd te worden. Over wat de mens zelf moet doen als bijdrage aan de klimaatdoelen lopen de meningen meer uiteen. Ruim een derde vindt dat hun bijdrage zo minimaal is dat het eigenlijk niet uitmaakt wat zijzelf doen. Vier op de tien Nederlanders (39%) denken dat het wel uitmaakt wat zij doen. Bijna de helft van Nederland vindt het belachelijk dat we in Nederland voorop proberen te lopen met ‘van het gas af’. Ook vinden zes op de tien Nederlanders dat hun eigen acties niet uitmaken, zolang grote bedrijven hun CO₂-uitstoot niet terugdringen.

³³ Pratkanis, A. (2007). *The Science of Social Influence*. Psychology Press.

³⁴ <https://www.communicatierijk.nl/documenten/publicaties/2019/03/08/handleiding-casi>

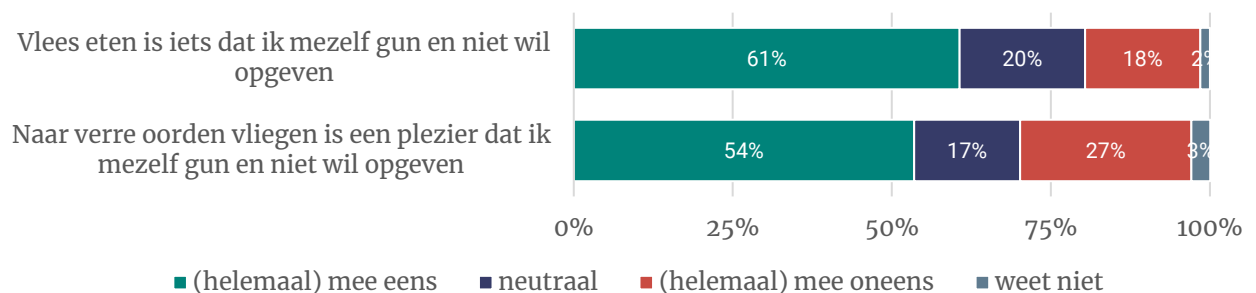
Figuur 7.2 – stellingen gedragsebepaler weerstand: Sceptis

Bron: I&O Research, September 2023

Voor vlees geldt dat men bij het oude wil blijven, het is iets dat ze niet willen opgeven (61%). Dit geldt meer voor mannen dan voor vrouwen. Ook bij vliegen naar verre oorden is zichtbaar dat de meerderheid (54%) het huidige gedrag niet wil opgeven. Middelbaar (31%) en hoger (35%) opgeleiden zijn het hier vaker (helemaal) mee eens dan lager opgeleiden (21%).

Figuur 7.3 – stellingen gedragsebepaler weerstand: inertia

Bron: I&O Research, September 2023

Door het gevoel van dwang kunnen deze mensen hun hakken in het zand zetten. Voor deze groep is het wenselijk duurzame keuzes op andere manieren te bewerkstelligen.

Voor de Nederlanders die moeite hebben afscheid te nemen van aardgas kan het bijv. helpen om duidelijk te maken waarom de overheid dit wil doen. Naast het dwingen van grote bedrijven kan de overheid, of eenieder die zich hier mee bezighoudt, uitweiden op welke manieren individuele acties bijdragen aan het grote geheel.

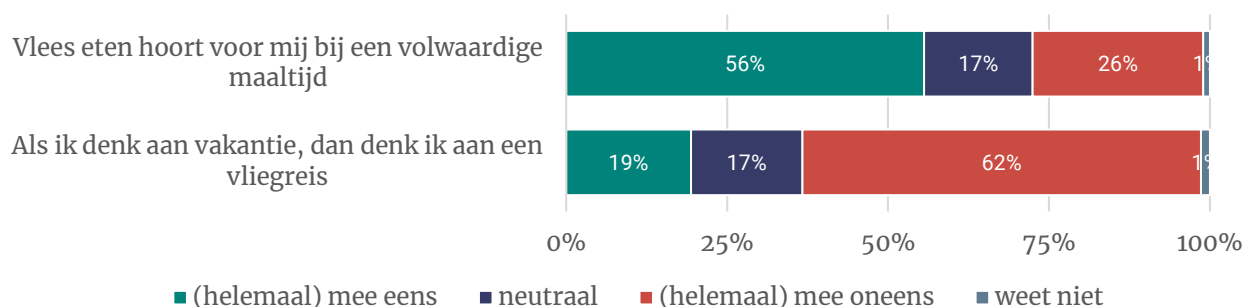
7.2 Automatische reacties en onbewuste associaties

Veel van ons gedrag doen we automatisch³⁵, zonder dat we hoeven na te denken of een bewuste keuze hoeven te maken. Het is vaak makkelijker om wenselijke automatismen te benutten dan om ongewenst automatisch gedrag te doorbreken. Het maken van een duurzamere keuze maakt dat mensen hun niet-duurzame automatismen moeten herkennen en die moeten uitzetten.

Voor meer dan de helft van Nederland hoort vlees bij een volwaardige maaltijd (Figuur 7.4). Bij het plannen van een volgende maaltijd, is de kans groot dat zij een menu samenstellen waarin vlees voorkomt als belangrijk bestandsdeel.

Bij een vakantie denkt de meerderheid niet gelijk aan een vliegvakantie (62%). Voor een op de vijf is dit wel het geval. Dit is ook terug te zien in het aandeel vliegers: 56 procent van de Nederlanders heeft in de afgelopen 24 maanden niet gevlogen.

Figuur 7.4 – stellingen gedragsbepaler automatische reacties en onbewuste associaties

Bron: I&O Research, September 2023

Hier is het wenselijk om met communicatie het automatisme van de groep die nu denkt aan vliegen om te buigen naar andere vormen van vakantie. Dat moet dan wel gebeuren zonder het automatisme van de auto of treinvakantie bij de meerderheid van de Nederlanders te verstoren.

Nog beter is het als duurzame opties actief aangeboden worden, door bijv. reisbureaus. Dan kunnen Nederlanders al in de verkennende fase die opties overwegen, zonder dat het hen veel moeite kost.

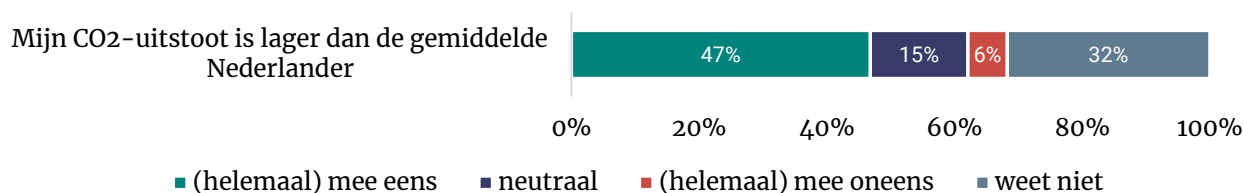
³⁵ <https://www.communicatierijk.nl/documenten/publicaties/2019/03/08/handleiding-casi>

7.3 Zelfbeeld

Als het doelgedrag past bij iemands zelfbeeld, dan is de kans groter dat hij/zij dat gedrag gaat vertonen. Wanneer gedrag in lijn ligt met ons zelfbeeld, zijn we eerder intrinsiek gemotiveerd³⁶ om dat gedrag te vertonen.

Bijna de helft van de Nederlanders denkt dat hun CO₂-uitstoot lager is dan gemiddeld, terwijl slechts 6 procent hoger denkt te zitten. Veel mensen hebben een verkeerd zelfbeeld van hun eigen uitstoot³⁷ zonder zich dat te realiseren.

Figuur 7.5 – stellingen gedragsbepaler zelfbeeld

Bron: I&O Research, September 2023

Omdat mensen graag consistent willen zijn³⁸, kan het helpen door hen te wijzen op hun zelfbeeld qua uitstoot, om (verder) duurzaam gedrag aan te sporen.

7.4 Emoties

Gevoelens zijn een belangrijke motivatie voor gedrag. Door emoties te erkennen of op te roepen kun je de invloed van emoties op gedrag verzwakken of juist versterken. Wanneer mensen sterke emoties ervaren staan ze niet meer open voor een inhoudelijke boodschap³⁹.

Half Nederland ziet het, denkend aan het klimaat, somber in voor toekomstige generaties. Nieuws over de gevolgen van klimaatverandering stemt meer dan vier op de tien mensen verdrietig. Dit gevoel zou te gebruiken zijn om te sturen naar duurzamer gedrag. Echter wordt ook een meerderheid moe van de hoeveelheid negatieve berichten over klimaatverandering.

Een op de drie Nederlanders vindt het vervelend als zij aangesproken worden op hun niet-duurzame gedrag. Een op de vijf Nederlanders voelt zich schuldig als ze met het vliegtuig reizen. Slechts een op de veertien Nederlanders voelt zich schuldig als zij vlees eten. Voor veel Nederlanders is schuldgevoel dus geen goede motivatie om te minderen met vlees.

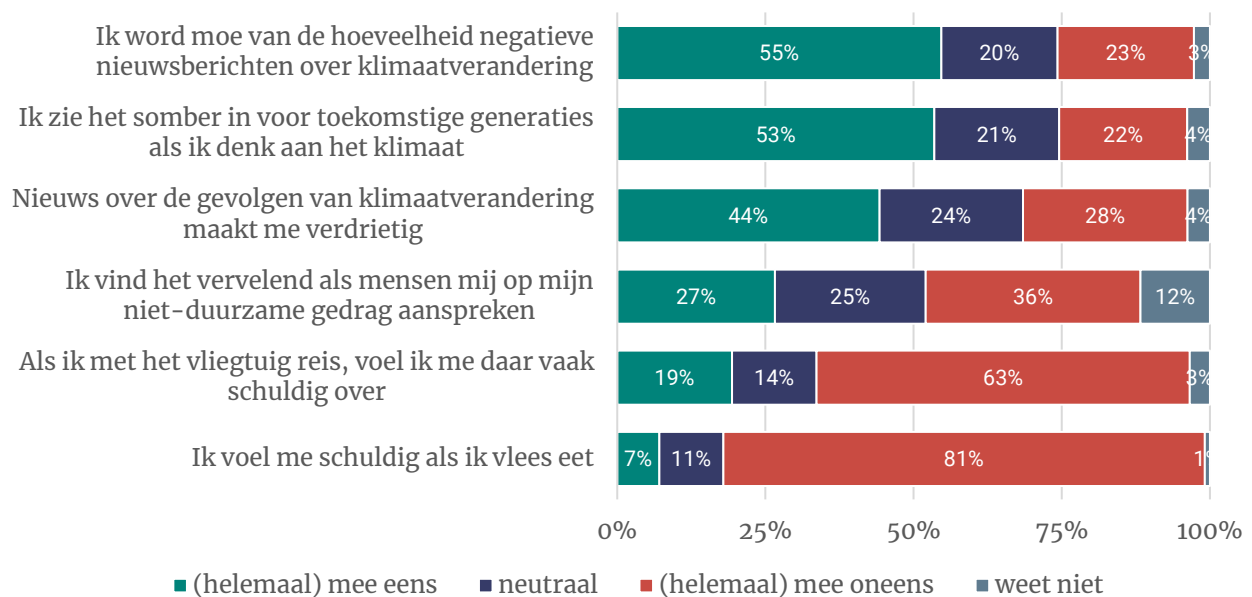
³⁶ <https://www.communicatierijk.nl/documenten/publicaties/2019/03/08/handleiding-casi>

³⁷ Wiskundig kan het natuurlijk wel kloppen, want een gemiddelde kan sterk door uitschieters beïnvloed worden. De verwachting is echter niet dat men bij deze vraag denkt aan een scheefgetrokken gemiddelde in wiskundige zin.

³⁸ Gass, R & Seiter J. (2011). *Persuasion*. Pearson.

³⁹ <https://www.communicatierijk.nl/documenten/publicaties/2019/03/08/handleiding-casi>

Figuur 7.6 – stellingen gedragbepaler emoties

Bron: I&O Research, September 2023

Berichten over klimaatverandering zijn nu vaak negatief. Door hier communicatie tegenover te zetten over de positieve effecten van klimaatbeleid op klimaatverandering wordt somberheid en verdriet tegengegaan.

De groep Nederlanders die zich schuldig voelt over het vlieggedrag kun je aanspreken op deze emotie. Dit kan helpen om hen minder te laten vliegen of CO₂-compensatie te laten boeken.

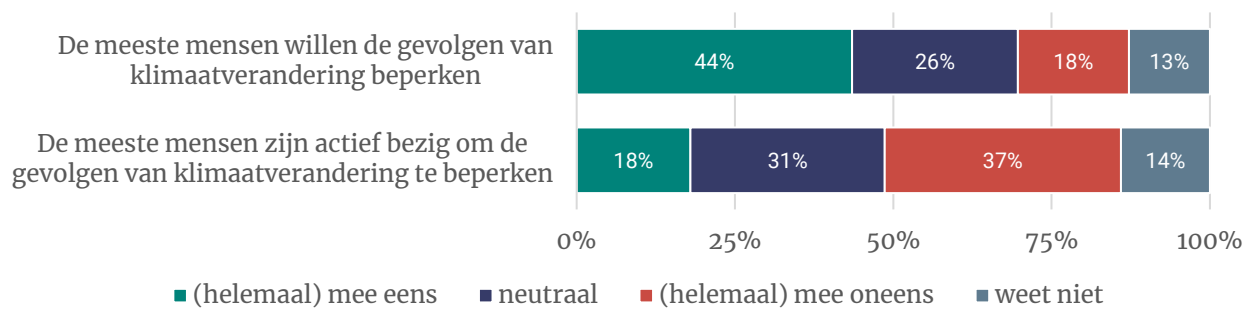
7.5 Sociale omgeving

De mensen om ons heen beïnvloeden ons gedrag. Daarbij gaat het om wat andere mensen belangrijk vinden (injunctieve norm) en wat zij daadwerkelijk doen (descriptieve norm). De norm benadrukken in communicatie kan duurzaam gedrag bevorderen indien de meerderheid (liefst van een zo relevant mogelijke groep) de duurzame mening is toegedaan, of nog beter, duurzaam gedrag vertoont.

Ruim vier op de tien Nederlanders denken dat de meeste mensen de gevolgen van klimaatverandering willen beperken. Een op de vijf denkt juist van niet. Jong volwassenen (25-34) zijn het hier meer (helemaal) mee eens (51%) dan Nederlanders van 50 jaar en ouder. De inschatting van mensen is dat de meesten helemaal niet actief bezig zijn om de gevolgen te beperken. Voor Nederland als geheel zijn er dus geen 'duurzame meerderheden' om te benadrukken. Nederlanders van 25-34 jaar oud hebben wel een grote kans dat zij een meerderheid vinden in hun omgeving.

Figuur 7.7 – stellingen gedragsebepaler sociale omgeving

Bron: I&O Research, September 2023

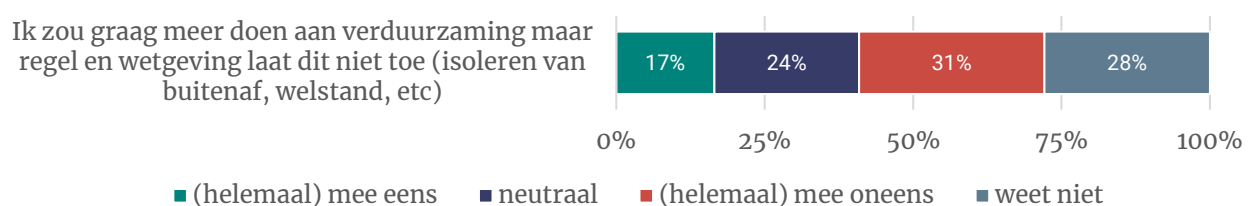
Wanneer een duidelijke duurzame meerderheid ontbreekt kan in communicatie verwezen worden naar andere duurzame gedragingen of groepen waar wél een meerderheid te vinden is. Denk aan het benadrukken van de meerderheidsmening van jongeren i.p.v. Nederlanders als geheel. De groep moet wel relevant zijn voor de doelgroep. Je kunt ook aanverwante houdingen of gedrag benoemen waar een meerderheid te vinden is, zoals dat een meerderheid zich wel enige tot veel zorgen maakt over het klimaat (zie Hoofdstuk 2), als het verder gaat om de tuin vergroenen.

7.6 Fysieke omgeving

De omgeving van mensen kan ook keuzes beïnvloeden (denk aan drempels om snelheid te verminderen of prullenbakken die uitnodigen om afval netjes weg te gooien).

Een op de zes Nederlanders loopt aan tegen wet en regelgeving in hun streven naar verduurzaming. Dit kan zijn omdat er te veel wetten en regels zijn waardoor initiatieven niet van de grond komen. Of men weet niet welke regels van toepassing zijn om iets voor elkaar te krijgen.

Figuur 7.8 – stellingen gedragsebepaler fysieke omgeving

Bron: I&O Research, September 2023

Aanpassen, verminderen of verduidelijken van wet- en regelgeving zouden voor deze groep effect kunnen hebben.

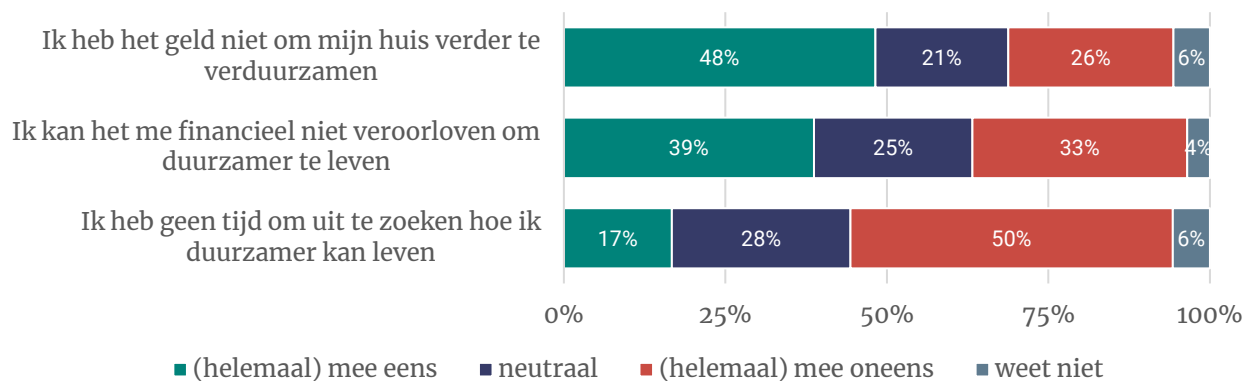
7.7 Kunnen

Iets niet kunnen vormt een belangrijke belemmering voor gedragsverandering. Iets kunnen is afhankelijk van middelen, vaardigheden en de situatie (denk aan tijd en stress)⁴⁰.

Geld om het huis te verduurzamen lijkt voor half Nederland een belemmering. Bijna vier op de tien Nederlanders geven aan het zich financieel niet te kunnen veroorloven om duurzamer te leven (Figuur 7.9).

Voor een op de zes is tijd een belemmering om duurzamer te leven.

Figuur 7.9 – stellingen gedragsbepaler kunnen

Bron: I&O Research, September 2023

Middelen als (hogere, zekere of meer toegankelijke) subsidies, leningen of tegoedbonnen zouden kunnen helpen om deze groep verder te helpen richting een duurzamere woning. Ook meer of andere communicatie over subsidies en terugverdientijden kan helpen om in te laten zien dat nu investeren op de langere termijn loont en wel haalbaar is. Veel gemeenten hebben energicoaches die mensen wijzen op simpele niet al te kostbare manieren om duurzamer te leven. Tegoedbonnen kunnen helpen voor de groep die een subsidiebedrag niet kan voorschieten.

Omdat informatie over duurzaamheid vrij ingewikkeld kan zijn en advies inwinnen over maatregelen zoals isoleren tijdrovend kan zijn, kan het helpen om dit uit handen te nemen. Een gemeente kan bijvoorbeeld per wijk aangeven welke isolatiesoorten vaak geschikt zijn en een of een paar partijen aandragen die dit kunnen uitvoeren (wellicht nog met collectieve kortingen).

⁴⁰ <https://www.communicatierijk.nl/documenten/publicaties/2019/03/08/handleiding-casi>

7.8 Kennis

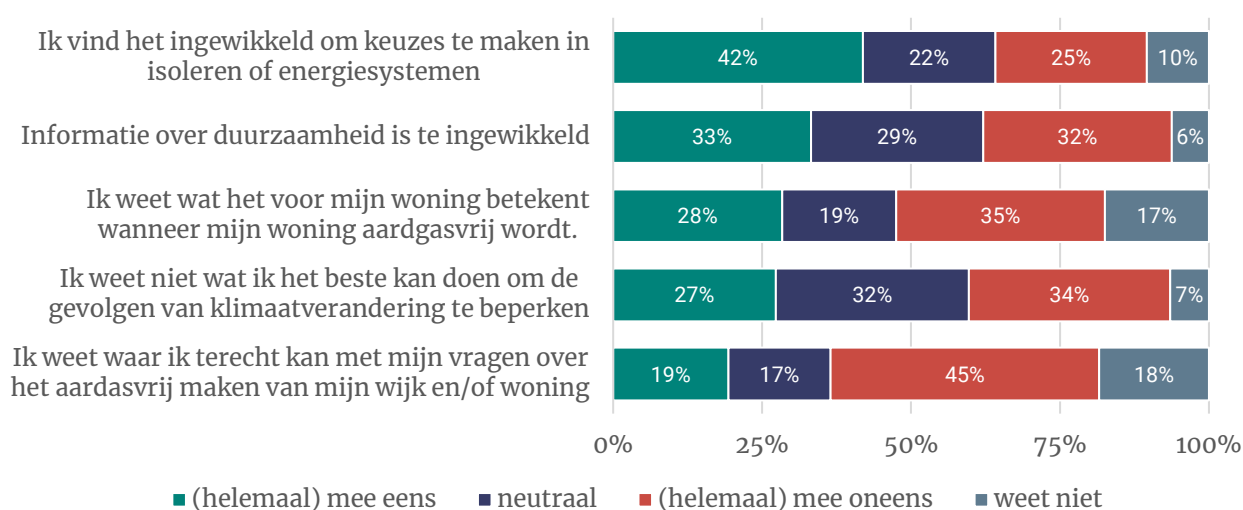
Weten wat de voor- en nadelen van bepaald gedrag zijn, helpt bij het maken van keuzes. Het is wel van belang om kennis te delen die van belang is voor de doelgroep. Maar (meer) correcte kennis leidt niet automatisch tot het gewenste gedrag. Dit hoofdstuk laat zien dat er meerdere gedragsbepalers zijn waar belemmeringen kunnen spelen.

Iets meer dan een derde van de Nederlanders weet wat ze kunnen doen om de gevolgen van klimaatverandering te beperken. Dit zijn vaker mannen (38%) dan vrouwen (30%) en vaker hoogopgeleiden (43%) dan middelbaar (30%) en laagopgeleiden (25%).

Een op de drie Nederlanders vindt informatie over duurzaamheid té ingewikkeld. Het maken van keuzes in isoleren of energiesystemen vinden meer dan vier op de tien Nederlanders ingewikkeld. Steeds meer woningen worden aardgasvrij gemaakt maar het aantal Nederlanders dat weet wat dat betekent voor de eigen woning blijft steken op 28 procent. Dit aandeel is hetzelfde als in 2022. Het zijn vooral mannen en hoger opgeleiden die het (helemaal) eens zijn met de stelling.

Net als in 2022 weet maar een vijfde van de Nederlanders waar ze terecht kunnen met vragen over het aardgasvrij maken van de wijk of woning. Op deze punten is geen vooruitgang geboekt. Mannen (24%) geven vaker dan vrouwen (15%) aan dat ze weten waar ze terecht kunnen met vragen. Nederlanders met een boven modaal inkomen weten dit vaker (22%) dan mensen met een onder modaal inkomen (15%).

Figuur 7.10 – stellingen gedragsbepaler kennis

Bron: I&O Research, September 2023

Om kennis te vergroten kan de specifieke communicatie over duurzaamheid en het maken van keuzes over isolatie en energiesystemen nogmaals bekeken worden. Wat is het taalniveau, via welke kanalen wordt het verspreid, zijn alle partners wel aangehaakt?

7.9 Houding

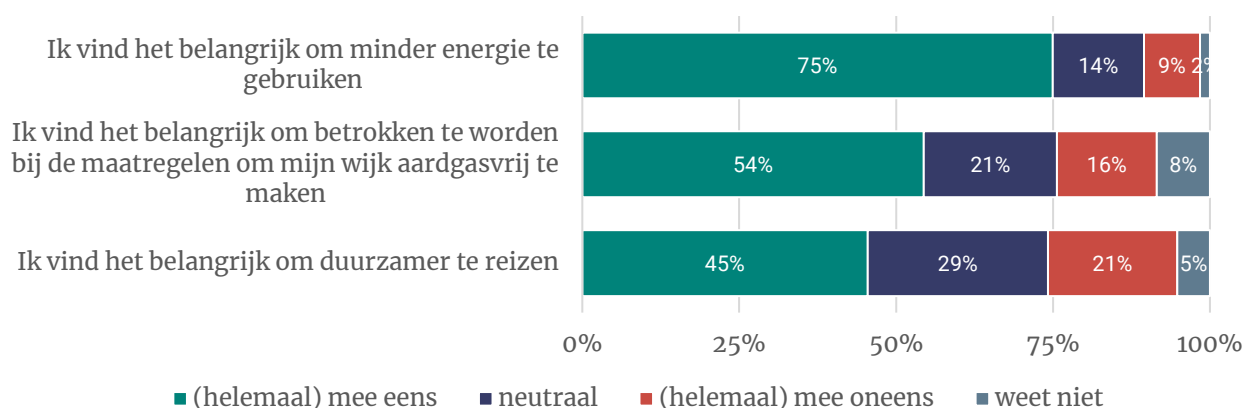
Wanneer mensen positief staan tegenover bepaald gedrag, zullen ze het zelf eerder vertonen en accepteren van anderen. Wanneer we iets belangrijk vinden om te doen, zijn we intrinsiek gemotiveerd. Er kan echter wel een verschil zitten tussen iemands houding en zijn/haar gedrag, bijvoorbeeld vanwege belemmeringen in de omgeving of het eigen kunnen. Indien iets belangrijk is voor iemands normen en waarden, is er meer consistentie tussen houding en gedrag⁴¹.

Het overgrote deel (75%) van de Nederlanders vindt het belangrijk om minder energie te verbruiken. Naast duurzame motieven liggen hier waarschijnlijk ook financiële motieven aan ten grondslag. In 2019 vond nog 81 procent van de Nederlanders dit belangrijk. Vrouwen (79%) zijn het hier vaker (helemaal) mee eens dan mannen. Ook hoger opgeleiden (79%) en 65-plussers (80%) zijn het hier vaker mee eens dan middelbaar en lager opgeleiden en Nederlanders van 18 tot 49 jaar oud.

Meer dan de helft van de Nederlanders (54%) vindt het belangrijk om betrokken te worden bij maatregelen om de eigen wijk aardgasvrij te maken. Dat percentage is sinds 2019 stabiel.

Minder dan de helft (45%) van de Nederlanders vindt het belangrijk om duurzaam te reizen. Mannen (24%) zijn het hier vaker (helemaal) mee oneens dan vrouwen (15%).

Figuur 7.11 – stellingen gedragsbepaler houding

Bron: I&O Research, September 2023

In de communicatie kan de duurzame houding van henzelf (en veel andere Nederlanders) benadrukt worden, zodat men geneigd is meer consistent gedrag te vertonen.

⁴¹ Gass, R & Seiter J. (2011). *Persuasion*. Pearson.

8 Collectief of individueel?

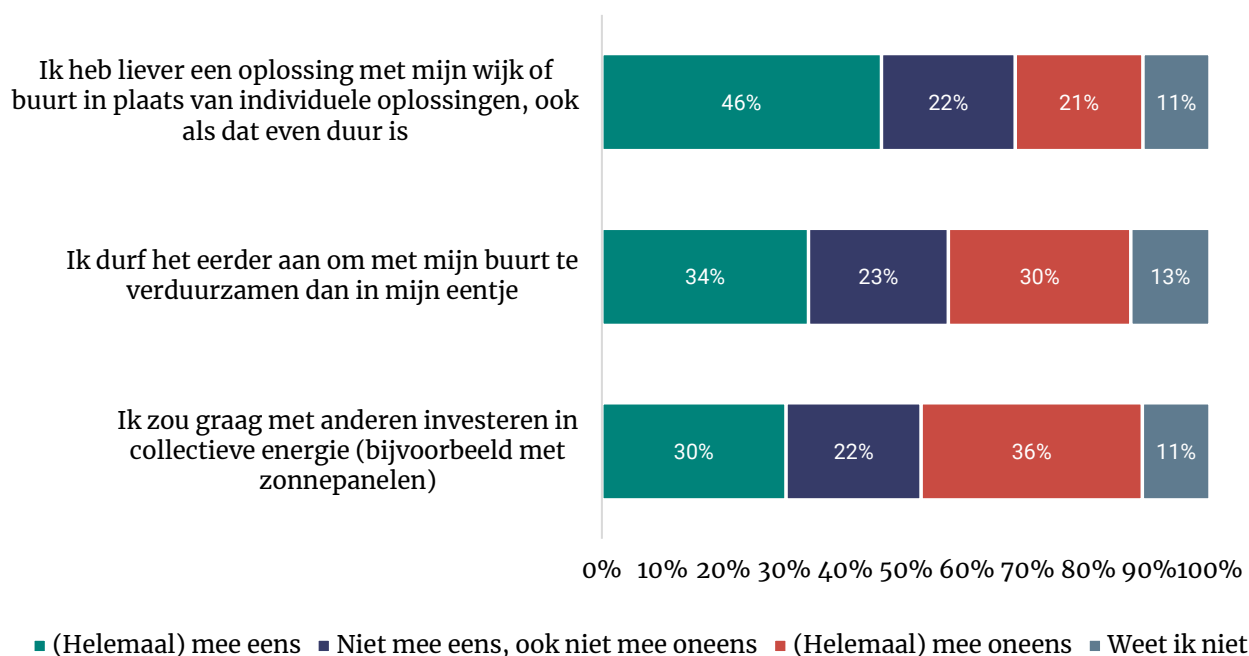
Een op de drie Nederlanders zou liever collectief verduurzamen

In hoofdstuk 2 is besproken wat Nederlanders al hebben gedaan of nog van plan zijn om te doen aan het verduurzamen van hun woning. Dit gaat meestal over een individuele aanpak. Verduurzamen van de woning kan echter ook samen met anderen, in een collectief. Dat is bijvoorbeeld samen met de straat/wijk verduurzamen of met vrienden/bekenden samen investeren in zonnepanelen.

Ongeveer de helft van de Nederlanders (46%) zou liever een oplossing met de wijk of buurt hebben, in plaats van individuele oplossingen, ook als dat even duur is (Figuur 8.1). Hoger opgeleiden zijn het hier vaker mee eens dan lager en middelbaar opgeleiden en mannen zijn het hier vaker mee oneens dan vrouwen. Ook Nederlanders uit West-Nederland zijn het vaker eens dan Nederlanders uit andere regio's. Dit heeft waarschijnlijk met de woonsituatie te maken. In West-Nederland zitten relatief meer huurders en kopers in een VvE-constructie dan in de andere regio's. Huurders en kopers in een VvE-constructie zijn het vaker met de stelling eens dan kopers zonder VvE.

Een derde van de Nederlanders (34%) durft het eerder aan om met hun buurt te verduurzamen dan alleen. Vrouwen, hoger opgeleiden en kopers in een VvE zijn het hier vaker mee eens. Mannen, middelbaar opgeleiden, kopers zonder VvE en Nederlanders met een boven modaal inkomen zijn het hier vaker mee oneens.

Figuur 8.1 - In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen? Basis: allen, n=2.475

Bron: I&O Research, September 2023

Spanningsveld tussen collectieve baten en individuele lasten

Verduurzamen om klimaatverandering tegen te gaan, kan gezien worden als het moeten doen van individuele offers ten behoeve van collectieve baten. Minder vaak met het vliegtuig op vakantie gaan, minder vlees eten en het aanschaffen van (soms) prijzige aanpassingen aan de woning, vragen om kosten op individueel niveau. Hier kan een spanningsveld ontstaan: hoeveel is een individu bereid te betalen voor de collectieve baten om klimaatverandering tegen te gaan.

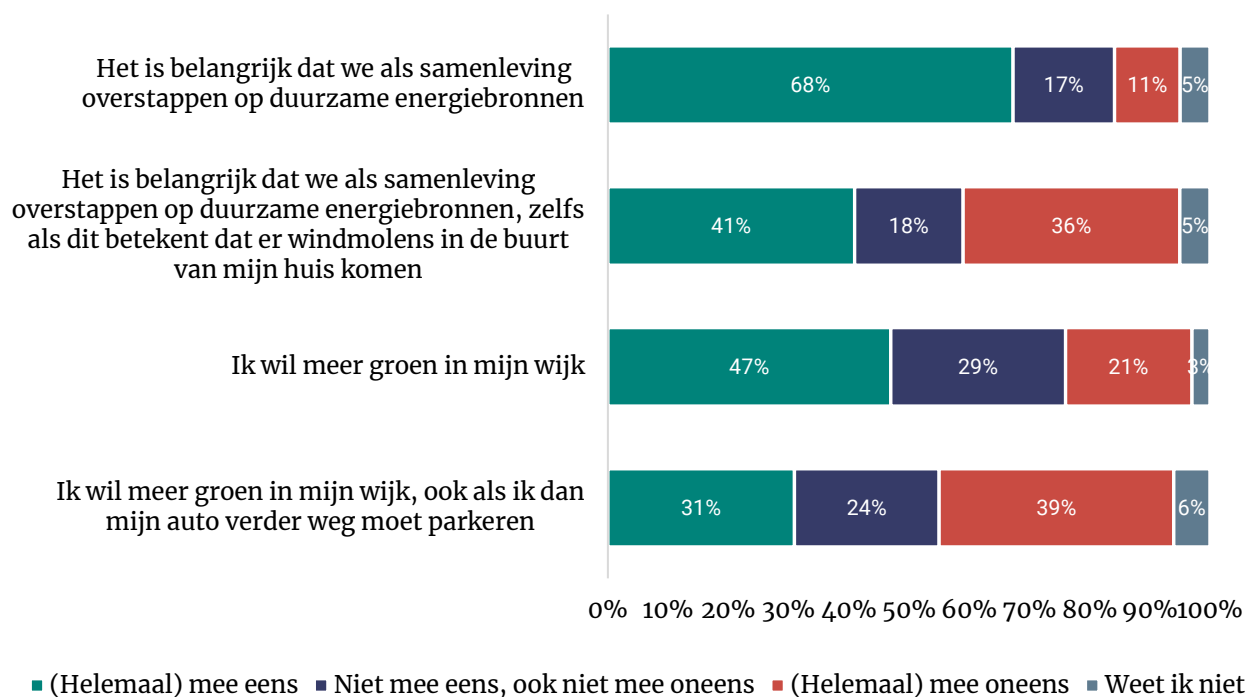
Ongeveer twee op de drie Nederlanders (68%) vinden het belangrijk dat we als samenleving overstappen op duurzame energiebronnen (Figuur 8.2). Met uitzondering van Nederlanders die nu op de PVV, FvD of BBB zouden stemmen, is meer dan de helft van de Nederlanders het hiermee eens. Onder stemmers op sommige linkse partijen (PvdA/GL, PvdD en Volt) loopt dit aandeel op tot meer dan 90 procent.

Vervolgens is nogmaals gevraagd naar het belang van overstappen op duurzame energiebronnen, maar ditmaal met de toegevoegde stipulatie dat dit betekent dat er windmolens in de buurt van de eigen woning gebouwd worden. De collectieve baten blijven hetzelfde, maar de lasten voor het individu worden in dit scenario groter. Het aandeel Nederlanders dat het nu nog met de stelling eens is, daalt van bijna zeven op de tien Nederlanders naar ongeveer vier op de tien Nederlanders. De groep Nederlanders die het hiermee oneens is, wordt meer dan drie keer zo groot (van 11% naar 36%). Dit illustreert dat het draagvlak voor verduurzamen voor in ieder geval een deel van de Nederlanders afhangt van hoeveel individuele lasten dit met zich meebrengt.

Nederlanders die van plan zijn om te stemmen op de partijen PVV, FvD en BBB, zijn het zowel met als zonder de extra stipulatie vaker oneens met de stellingen. Anderzijds zijn Nederlanders die van plan zijn om te stemmen op de partijen PvdA/GL, PvdD en Volt het vaker in beide gevallen met de stellingen eens. Nederlanders die op de meer rechtse partijen zouden stemmen (VVD, PVV, FvD, SGP en BBB) veranderen het meest van mening bij het toevoegen van de extra individuele lasten. Nederlanders die nu zouden stemmen op de partijen CDA, SP, PvdA/GL en Volt, veranderen het minst van mening door de extra individuele lasten.

Vergelijkbare resultaten worden gevonden als Nederlanders wordt voorgelegd of zij meer groen in de wijk willen en, vervolgens, of zij dit nog steeds willen als dit zou betekenen dat zij hun auto dan verder weg moeten parkeren. De verschillen tussen Nederlanders die nu op een meer rechtse of meer linkse partij zouden stemmen, zijn kleiner dan bij de vorige stelling. Er spelen bij deze stelling ook meerder randzaken mee die bij de vorige stellingen niet speelden. Heeft iemand bijvoorbeeld wel of geen auto? En hoeveel groen is er momenteel al in de buurt? Zo zijn Nederlanders die nu op de PvdD zouden stemmen, het nog steeds vaak eens met de laatste stelling (68%), maar deze mensen rijden ook al minder dan gemiddeld. In Noord-Nederland is men het minder eens met de stellingen over meer groen in de buurt dan in andere regio's. Het is aannemelijk dat hierbij meespeelt dat er in Noord-Nederland al meer groen in de omgeving is dan in andere regio's.

Figuur 8.2 - In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen? Basis: allen, 2.475

Bron: I&O Research, September 2023

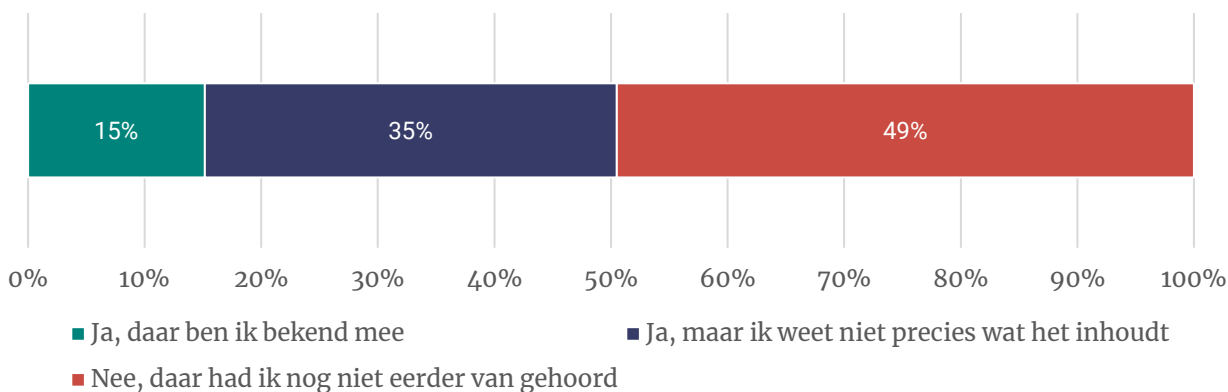
9 Warmtetransitie

9.1 Nieuwe standaard verwarmingsinstallaties

Op 1 mei 2023 heeft toenmalig minister Hugo de Jonge van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening de Tweede Kamer geïnformeerd over de reikwijdte van de normering verwarmingsinstallaties⁴². Daarin staat dat vanaf 2026 de eisen verscherpt worden aan de efficiëntie van verwarmingsinstallaties, waarbij de (hybride) warmtepomp de standaard wordt voor het verwarmen van woningen, winkels, scholen en kantoren.

De helft van de Nederlanders (49%) zegt nog niet eerder gehoord te hebben van deze nieuwe standaard voor verwarmingsinstallaties (Figuur 9.1). Mannen zeggen vaker op de hoogte te zijn van de nieuwe normering dan vrouwen en kopers zijn hier vaker van op de hoogte dan huurders.

Figuur 9.1 - Het kabinet Rutte IV heeft besloten dat er een nieuwe standaard komt voor verwarmingsinstallaties (bijvoorbeeld een cv-ketel). Heeft u iets gehoord over deze nieuwe standaard?
Basis: allen, n=2.475

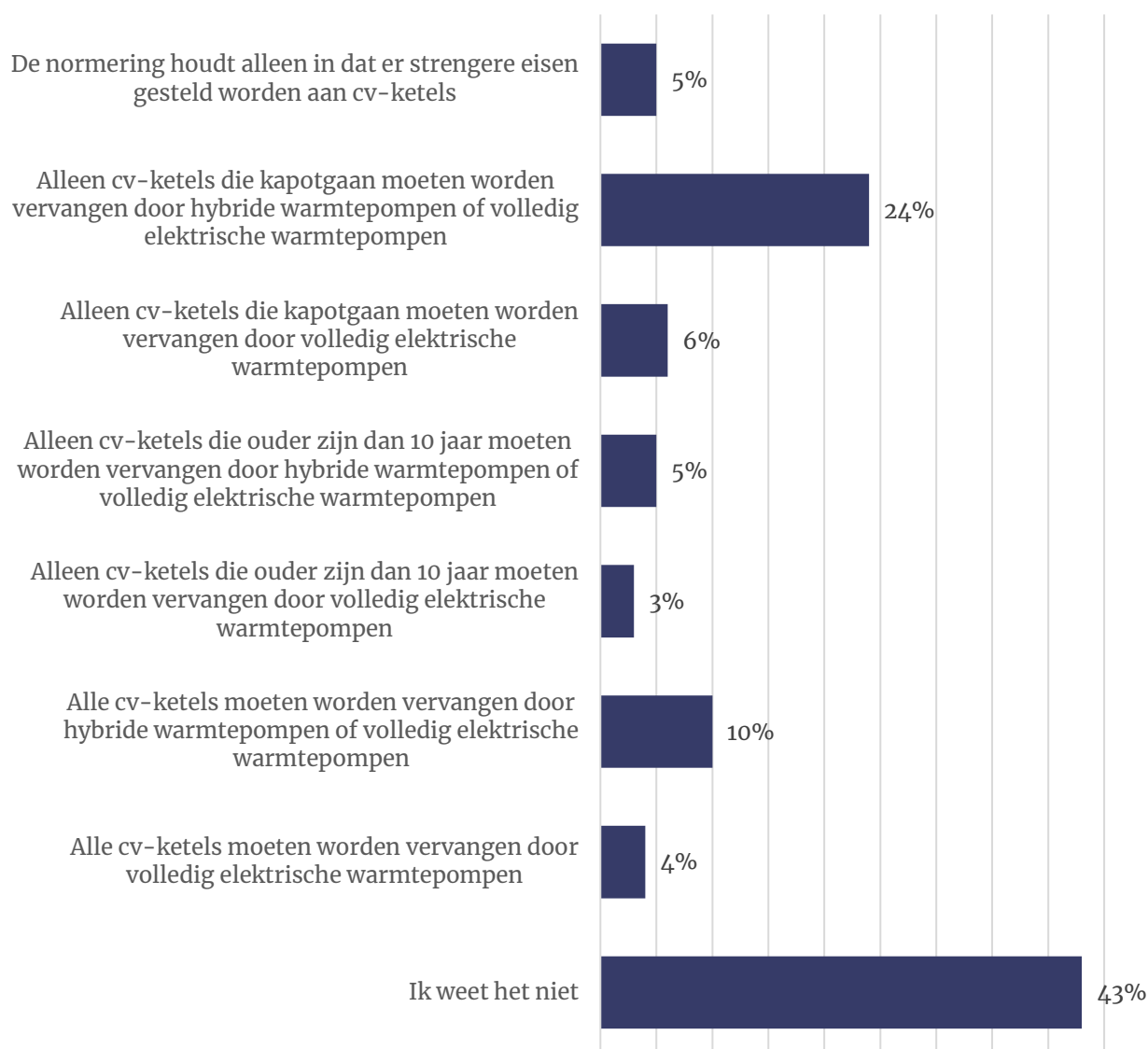

Bron: I&O Research, September 2023

Over wat de nieuwe normering dan precies inhoudt is ook niet iedereen op de hoogte (Figuur 9.2). In totaal gaf ongeveer een kwart (24%) het juiste antwoord: dat alleen cv-ketels die kapot gaan moeten worden vervangen door hybride warmtepompen (of een nog duurzamer alternatief). Hoewel het juiste antwoord wel het meest gekozen antwoord was, hebben nog steeds meer mensen (33%) een verkeerd antwoord gegeven. Dat betekent dat er een grote groep Nederlanders is die een verkeerd beeld heeft bij de nieuwe standaard als deze ingaat. Kopers gaven vaker het juiste antwoord dan huurders. Dit is te verwachten, omdat de nieuwe standaard voor kopers belangrijker is, als zij zelf over hun verwarmingsinstallatie moeten beslissen. Voor veel huurders zal een keuze hierover bij hun verhuurder liggen. Bij deze vraag gaf 43 procent aan het echt niet te weten. Aangezien 49 procent bij de vorige vraag aangaf nog nooit eerder van de nieuwe normering gehoord te hebben, betekent dit dat er ook antwoorden gegokt zijn door sommige respondenten.

⁴² <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/05/01/kamerbrief-over-reikwijdte-normering-verwarmingsinstallaties>

Figuur 9.2 - Wat houdt de nieuwe standaard voor verwarmingsinstallaties volgens u in? Basis: allen, n=2.475

Bron: I&O Research, September 2023

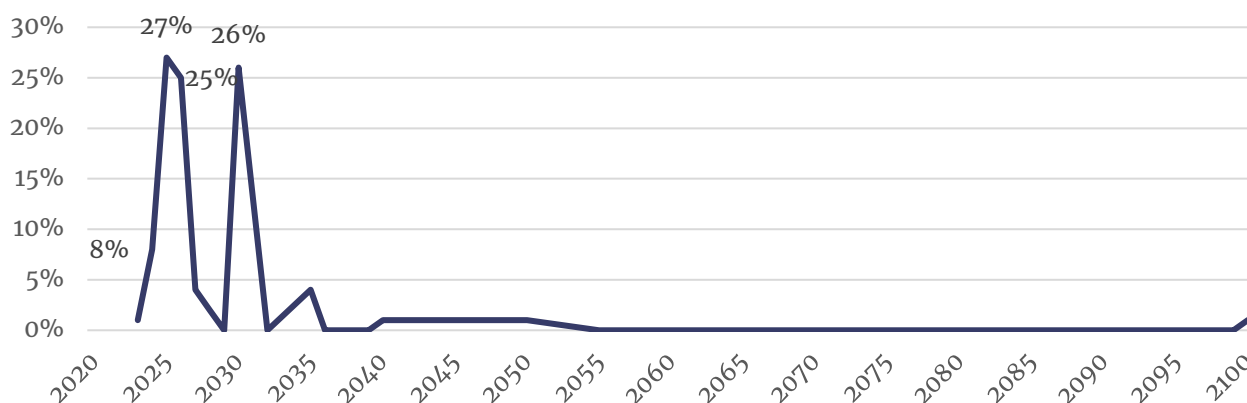
Tot slot is ook nog uitgevraagd wanneer mensen denken dat de nieuwe standaard precies in zal gaan (Figuur 9.3). In totaal geeft een kwart (25%) het goede antwoord: 2026. Een iets grotere groep (27%) denkt dat het al in 2025 ingaat en een ongeveer even grote groep (26%) denkt dat het pas in 2030 ingaat. Dezelfde mensen die eerder aangaven op de hoogte te zijn van de nieuwe standaard en weten wat deze inhoudt, weten ook vaker het juiste jaar te noemen. Nederlanders die niet op de hoogte zijn van de nieuwe standaard en/of niet weten wat het inhoudt, gokken meestal een vijftal als jaartal. Voor de meesten is dit 2025 of 2030, maar sommigen gokken ook 2035 (4%) en een enkeling gokt 2040, 2045 of 2050 (ieder 1%).

Uit deze resultaten blijkt dat veel Nederlanders niet op de hoogte zijn van de nieuwe standaard en een deel van hen zal hierdoor enigszins overvallen kunnen worden, omdat zij vermoeden dat het pas later ingaat dan 2026. Wel verwachten een aantal Nederlanders dat de nieuwe normering strenger gaat zijn dan hij eigenlijk is, dus dit kan voor hen uiteindelijk een meevaller blijken.

Figuur 9.3 - Per wanneer denkt u dat deze standaard voor verwarmingsinstallaties in zal gaan?

Basis: iedereen die al eens van de nieuwe standaard had gehoord,, n=1.161

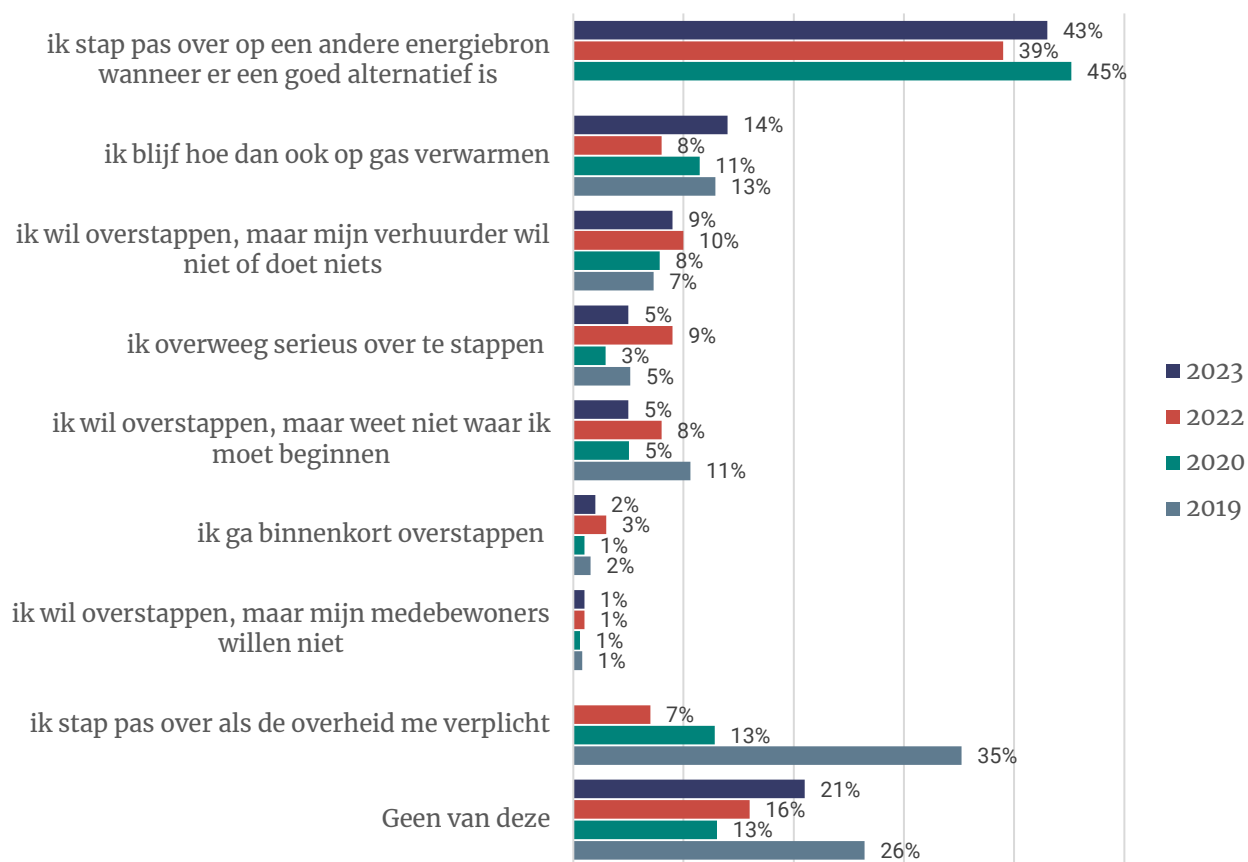
Bron: I&O Research, September 2023

9.2 Alternatieven aardgasvrij wonen

In hoofdstuk 3 hebben we gezien dat het overgrote deel van de Nederlanders momenteel nog op gas verwarmd. Hen is gevraagd welke situatie met betrekking tot overstappen het meest op hen van toepassing is. Iets meer dan vier op de tien (43%) geven aan dat zij pas overstappen op een andere energiebron, wanneer er een goed alternatief is (Figuur 9.4). Dit zijn vaker ouderen dan jongeren en vaker kopers dan huurders. Wat wordt bedoeld met ‘een goed alternatief’ verschilt van persoon tot persoon, maar vervolgvragen illustreren dat dit voornamelijk gaat om een alternatief dat niet te duur is.

Vergeleken met vorig jaar, is de groep die zegt hoe dan ook op gas te blijven verwarmen toegenomen, van 8 naar 14 procent. Dit zijn voornamelijk mensen die nu zouden stemmen op de PVV, FvD, JA21 en de BBB. De groep die zegt serieus te willen overstappen is juist afgenomen van 9 naar 5 procent. Een mogelijke verklaring voor deze verschuivingen kan zijn dat het aandeel Nederlanders dat nog op (alleen) gas verwarmd, dit jaar is gedaald van 85 procent naar 80 procent (zie hoofdstuk 3). Naarmate meer Nederlanders van het gas af gaan, wordt de groep die dit (nog) niet wil relatief steeds groter. Een andere verklaring is dat kosten dit jaar een belangrijkere rol spelen bij de overweging om van het gas af te gaan dan vorig jaar. Een groep van 9 procent wil wel overstappen, maar heeft te maken met een verhuurder die geen stappen wil nemen.

Figuur 9.4 - Welk van onderstaande uitspraken past het best bij uw situatie? Basis: Nederlanders die op gas verwarmen: 2.105

Bron: I&O Research, September 2023

Twee op de drie Nederlanders (67%) vinden bij overstappen naar van het gas af het belangrijk dat hun maandelijkse verbruikskosten gelijk blijven (of lager worden) en iets meer dan de helft (52%) vindt het belangrijk dat de kosten voor de aanpassingen deels of helemaal vergoed worden (Figuur 9.5). Deze redenen worden vaker genoemd door huurders, door lager en middelbaar opgeleiden en door Nederlanders die momenteel op de PVV, BBB of NSC zouden stemmen.

In de vorige vraag gaf 43 procent aan pas over te willen stappen op een andere energiebron als er een goed alternatief is. Een kwart van de Nederlanders (25%) vindt het belangrijk dat het alternatief ook echt schoon is. Dit zijn met name Nederlanders die momenteel op een linkse partij zouden stemmen (D66, PvdA/GL en PvdD). Deze zelfde groep Nederlanders geeft ook in mindere mate aan dat zij wachten op een goed alternatief voor gas. De alternatieven die er nu zijn worden dus over het algemeen wel als duurzaam genoeg gezien, maar niet als financieel haalbaar/voordelig.

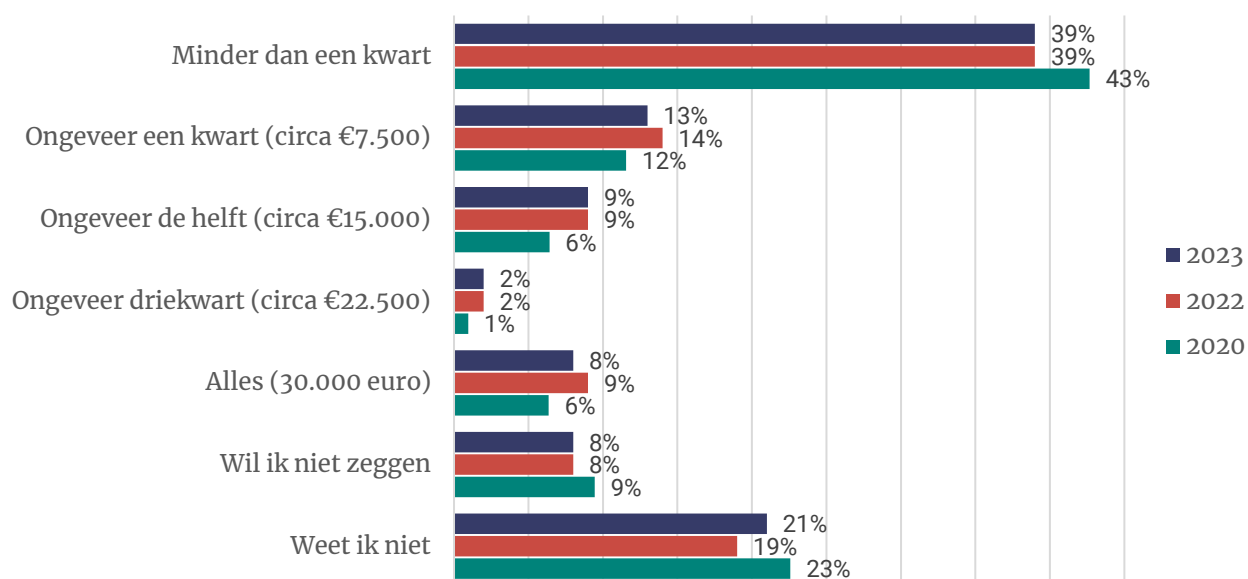
Figuur 9.5 - Stel uw woning moet aankomend jaar van het gas af. Wat vindt u het meest belangrijk bij een overstap naar een andere energiebron? Basis: Nederlanders die op gas verwarmen: 2.105

Bron: I&O Research, September 2023

Ongeveer twee op de vijf Nederlanders (39%) zeggen in staat te zijn minder dan een kwart van de totale kosten (€ 30.000) te kunnen betalen om van het gas af te gaan (Figuur 9.6). Het in staat zijn meer te kunnen betalen loopt op met oplopende leeftijd, opleidingsniveau en, niet geheel onverwachts, inkomen. Ook Nederlanders die nu zouden stemmen op D66 en Volt, zeggen in staat te zijn meer te kunnen betalen dan Nederlanders die zouden stemmen op de PVV, FvD, BBB en NSC.

Figuur 9.6 - Stel dat het aardgasvrij maken van uw woning 30 duizend euro kost. Welk deel daarvan bent u in staat zelf te betalen? Basis: allen, n=2.475

9.3 Overzicht van het gas af

Tabel 9.1 – overzicht van het gas af

Naar andere energiebron? ⁴³ (basis: nu gas)	NL 2019	NL 2020	NL 2022	NL 2023	Leeftijd 2023					Inkomen 2023			Woning 2023	
	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	18-24	25-34	35-49	50-64	65+	< Modaal	Modaal	> Modaal	Huur	Koop
ik stap binnenkort over	2%	1%	3%*	2%	3%	0%	3%	2%	2%	2%	2%	2%	2%	2%
ik overweeg serieus over te stappen	5%	3%	9%*	5%*	6%	4%	6%	5%	3%	2%	3%	6%	2%	7%
ik wil wel, maar verhuurder niet	7%	8%	10%*	9%	9%	16%	9%	6%	8%	20%	12%	7%	27%	0%
medebewoner(s) wil(len) niet	1%	1%	1%	1%	3%	1%	1%	1%	0%	1%	1%	0%	0%	1%
wil wel maar weet niet hoe	11%	5%	8%*	5%*	15%	8%	8%	3%	2%	6%	2%	6%	4%	6%
Pas als er een goed alternatief is		45%	39%*	43%*	27%	33%	41%	47%	48%	29%	38%	49%	18%	55%
ik blijf hoe dan ook bij gas	13%	11%	8%*	14%*	14%	14%	10%	16%	14%	15%	16%	13%	16%	12%
geen van deze	26%	13%	16%*	21%*	22%	23%	21%	20%	22%	25%	25%	19%	31%	16%
* significant verschil t.o.v. voorgaande meting Bron: I&O Research, September 2023														

⁴³ In 2023 is de optie “pas als de overheid me verplicht” weggelaten. Dit was in 2019 35%, 2020 13% en 2022 7%.

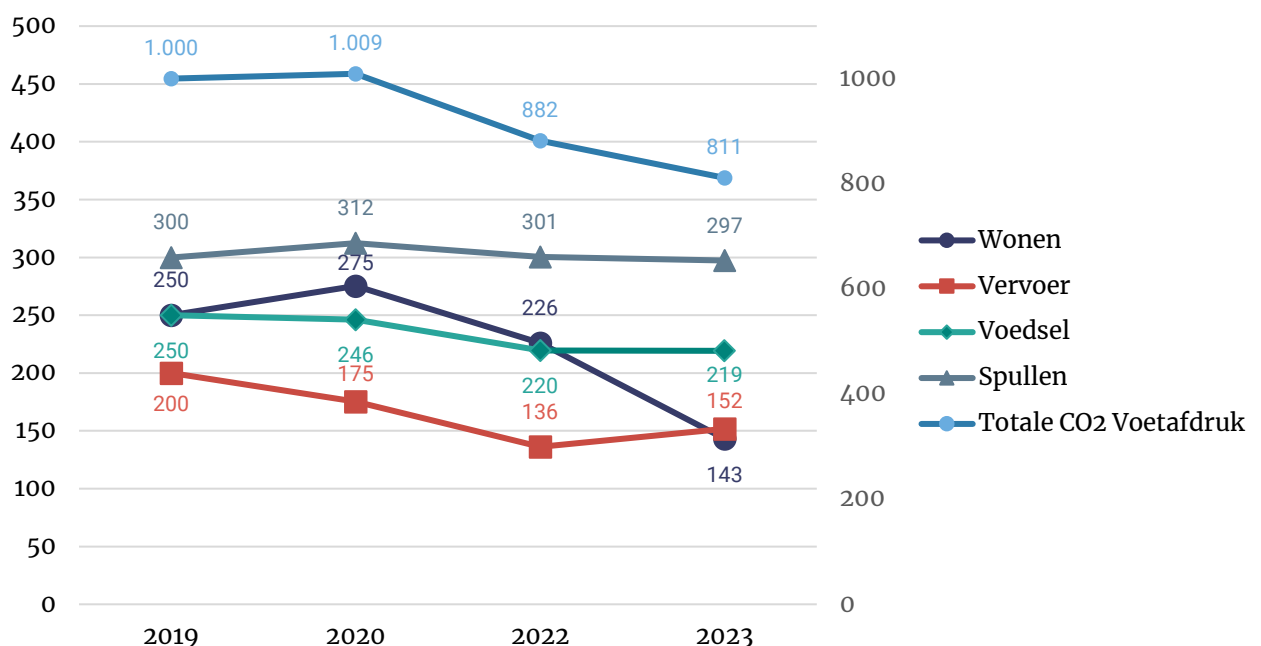
10 CO₂-uitstoot naar groepen Nederlanders

10.1 Nederland totaal

Uitstoot door wonen en energie verder omlaag t.o.v. 2022, maar geen verdere daling in vervoer, voedsel en spullen

De totale uitstoot in CO₂-punten voor de gemiddelde Nederlander is gedaald van 882 in 2022 naar 811 in 2023 (Figuur 10.1). Deze afname is te wijten aan de afname in punten voor het onderdeel wonen & energie. Zoals besproken in hoofdstuk 3, bespaarden Nederlanders het afgelopen jaar meer energie in huis, waarschijnlijk vanwege de sterk gestegen energieprijzen. Tegelijkertijd stijgt het aandeel Nederlanders dat zonnepanelen op het (eigen) dak heeft nog steeds. Hierdoor komt het gemiddelde aantal CO₂-punten voor het onderdeel wonen uit op 143, t.o.v. 226 in 2022.

Figuur 10.1 - Uitstoot in CO₂-punten totaal en naar sector.

Bron: I&O Research, September 2023

De onderdelen spullen en voedsel zien geen verdere afname. Spullen is al redelijk constant sinds de eerste meting uit 2019. Nederlanders blijven voor een groot deel dezelfde apparaten in huis gebruiken. De grootste verschuiving in CO₂-punten voor het onderdeel voedsel vond plaats tussen 2020 en 2022. In 2022 waren er voor het eerst meer flexitariërs dan mensen die elke dag vlees eten, sindsdien blijft het aantal dagen dat men vlees eet en hoeveel gram men dan eet gemiddeld hetzelfde. In een recent onderzoek van Motivaction⁴⁴ in de zomer van 2023 werd een afname van het aantal flexitariërs en vegetariërs geconstateerd. Wij vinden niet deze zelfde afname, maar zien wel dat de toename van flexitariërs zich het afgelopen jaar niet verder heeft doorgezet.

⁴⁴ <https://www.motivaction.nl/actualiteiten/nieuwsberichten/vegetarisch-eten-onder-druk>

De CO₂-punten voor het onderdeel vervoer zijn weer licht toegenomen t.o.v. 2022. Dit viel te verwachten, omdat in 2022 nog effecten van de COVID-19 lockdowns meespeelden. Dit speelt op twee manieren mee: Nederlanders werkten door de lockdowns vaker thuis en konden minder makkelijk met het vliegtuig op vakantie. In hoofdstuk 3 zagen we dat het thuiswerken ook na de lockdowns nog veel in trek is. Nederlanders rijden nog steeds minder vaak met de auto dan in 2019 en 2020. Wel is het vliegen weer meer toegenomen t.o.v. 2022 (maar niet t.o.v. pre-COVID-19). Hierdoor ligt het gemiddelde aantal punten voor 2023 hoger.

10.2 Achtergrondkenmerken

Mannen leven minder duurzaam, jongeren en ouderen komen gelijk uit

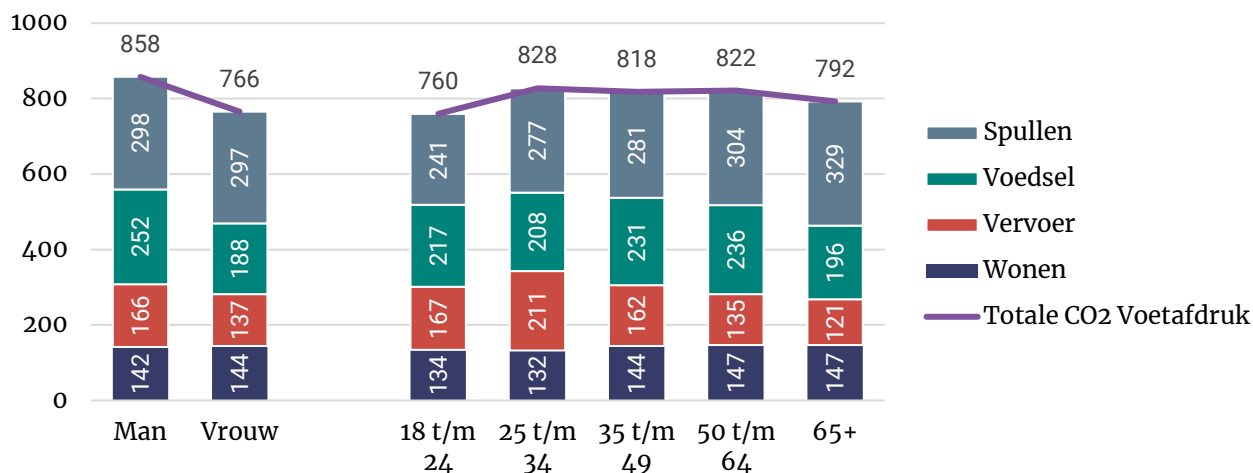
Gemiddeld gesproken leven vrouwen duurzamer dan mannen (Figuur 10.2). Dit komt voornamelijk doordat zij duurzamer eten en minder autorijden. Mannen eten gemiddeld gezien vaker en meer vlees en rijden meer kilometers per jaar (en in grotere auto's). Voor wonen en spullen scoren mannen en vrouwen hetzelfde. Er zit geen verschil tussen verschillende leeftijdsgroepen als het gaat om het totale aantal CO₂-punten, maar ze verschillen wel op de losse segmenten. De CO₂-punten voor het onderdeel spullen lopen op met oudere leeftijdsgroepen. Ouderen gebruiken vaker tablets, tv's, stereo/hifi-installaties en koel-vriescombinaties. Ook gebruiken zij vaker apparaten voor schoonmaken (wasmachines, drogers, stofzuigers). Jongeren gebruiken dan weer vaker laptops.

Ouderen gebruiken gemiddeld ook meer energie in hun woning dan jongeren. Hoewel zij vaker zonnepanelen hebben en minder vaak en/of lang douchen dan jongeren, is dit niet genoeg om te compenseren voor het hogere energiegebruik. Dit heeft er waarschijnlijk mee te maken dat jongeren vaker in kleinere (huur)woningen wonen, terwijl ouderen vaker in grotere (koop)woningen wonen.

Als het op vervoer en voedsel aankomt, leven ouderen over het algemeen vaak duurzamer dan jongeren. Zij vliegen minder vaak (maar wel verder), rijden minder auto en gebruiken vooral in veel mindere mate het ov, zonder daarvoor te compenseren met het gebruik van de eigen auto. Wat betreft voedsel, eten ouderen even vaak vlees in de week als jongeren, maar eten zij kleinere porties vlees per keer.

Figuur 10.2 - Uitstoot in CO₂-punten naar geslacht en leeftijd. Basis: allen, n=2.475

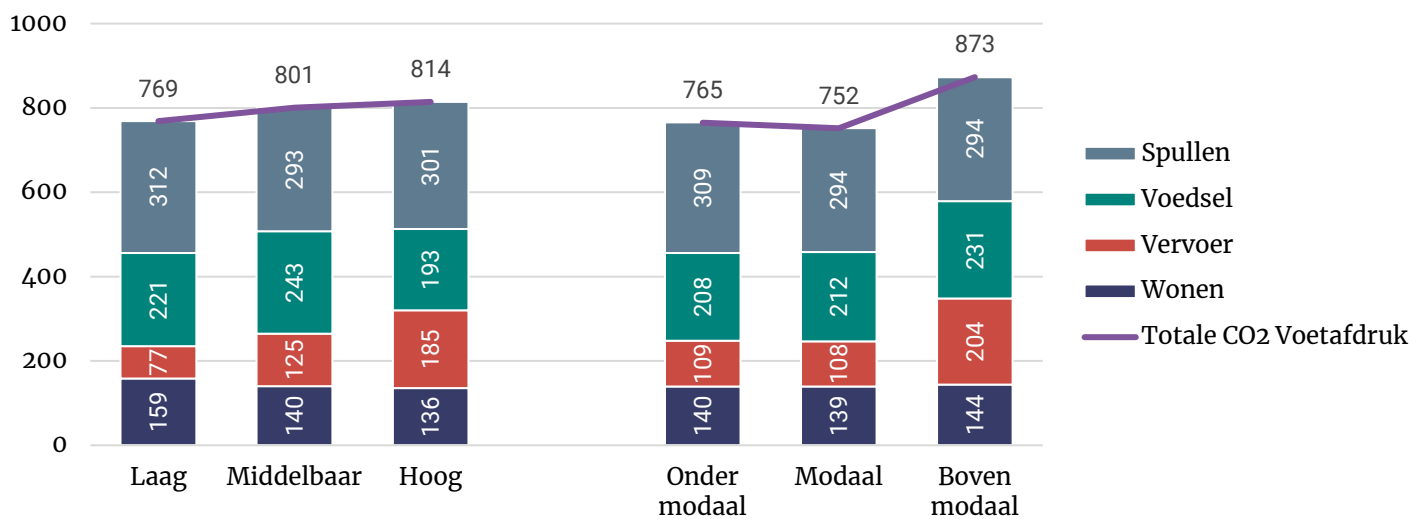
Bron: I&O Research, September 2023

Rijken nog altijd het minst duurzaam, hoger opgeleiden hebben de grootste stappen gezet

Lager, middelbaar en hoger opgeleiden scoren evenveel CO₂-punten dit jaar (Figuur 10.3). Hoger opgeleiden scoren meer punten voor vervoer, omdat zij vaker en verder vliegen dan lager opgeleiden. Dit compenseren zij door lager te scoren op de andere onderdelen, met name op voedsel. Hoger opgeleiden eten minder (vaak) vlees dan lager of middelbaar opgeleiden. Ook scoren zij iets beter op spullen en wonen. Hierbij kan de groep studenten een rol spelen, omdat zij vaak hoger opgeleid zijn maar toch klein en met minder spullen wonen.

Nederlanders met een boven modaal inkomen scoren meer CO₂-punten dan Nederlanders met een modaal of lager inkomen. Het grootste verschil hierbij zit in het onderdeel vervoer. Nederlanders die boven modaal verdienen, vliegen vaker maar minder ver. Het grootste verschil in vervoer t.o.v. Nederlanders die onder modaal verdienen, is het hogere aantal gereden km per jaar in de eigen auto. Ook op het onderdeel voedsel scoren Nederlanders die boven modaal verdienen iets meer punten dan Nederlanders die onder modaal verdienen. Nederlanders die onder modaal verdienen scoren gemiddeld wat hoger op het onderdeel spullen. Dit komt niet omdat zij minder apparaten in huis gebruiken, in tegendeel: zij gebruiken juist minder apparaten. De CO₂-score voor deze groep is lager omdat de punten gedeeld worden door de huishoudgrootte en inkomen op huishoudniveau is uitgevraagd. Dat betekent dat een huishouden dat boven modaal verdient, vaak ook een huishouden is van meer dan één persoon. Hierdoor krijgen zij per persoon een lagere score. Ditzelfde geldt voor het onderdeel wonen: Nederlanders die boven modaal verdienen, hebben vaker grotere (koop)woningen en verbruiken meer energie voor hun woning. Bij corrigeren voor huishoudgrootte, komt dit per persoon op ongeveer hetzelfde uit als voor Nederlanders die onder modaal verdienen en vaker in een één-persoons en kleinere (huur)woning wonen.

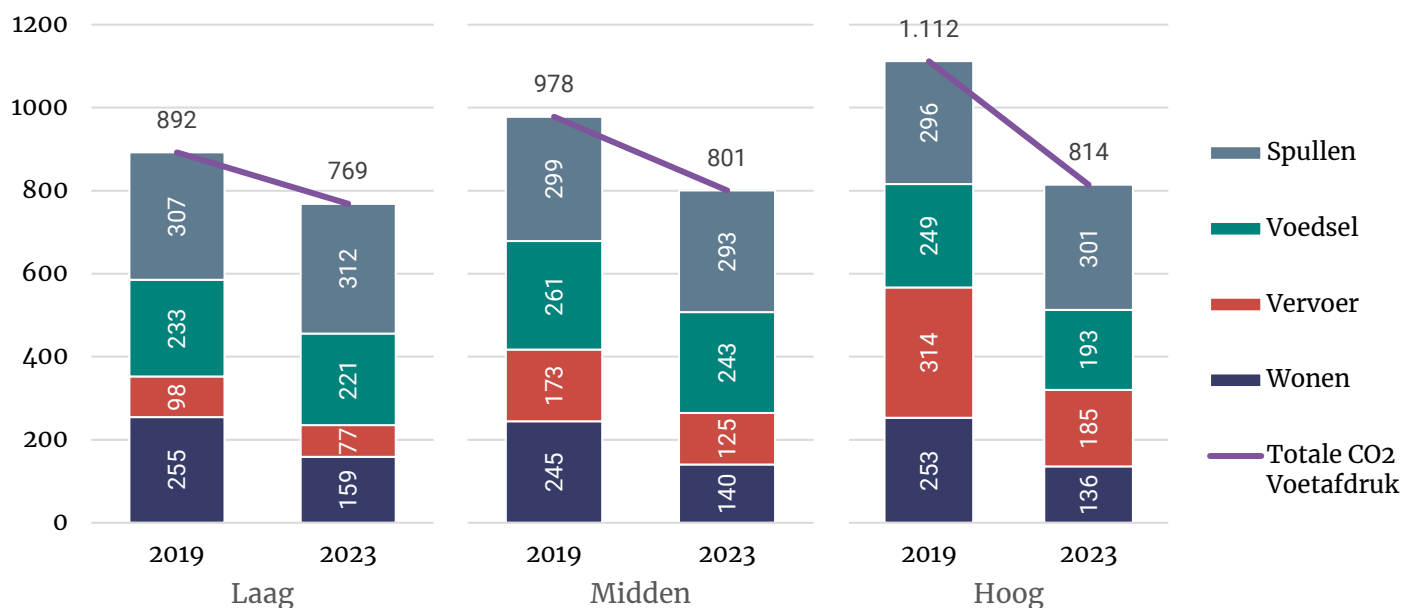
Figuur 10.3 - Uitstoot in CO₂-punten naar opleidingsniveau en inkomen. Basis: allen, n=2.475

Bron: I&O Research, September 2023

Ten opzichte van 2019, hebben hoger opgeleiden hun CO₂-punten het sterkst verminderd (Figuur 10.4). Waar zij in 2019 nog meer dan 200 punten hoger scoorden dan lager opgeleiden, is het verschil in 2023 kleiner dan 50 punten. Dit komt met name door grotere afnames in de onderdelen voedsel en vervoer. Ook in het onderdeel wonen hebben hoger opgeleiden hun punten sterk verminderd, maar dit is vergelijkbaar voor lager en middelbaar opgeleiden. De grootste afname zit in het onderdeel vervoer, wat al erg laag was voor lager opgeleiden. Voor hoger opgeleiden is dit onderdeel bijna gehalveerd tussen 2019 en 2023. Dat komt waarschijnlijk mede door minder vliegen tijdens en na de COVID-19 lockdowns, maar vooral door het vaker thuiswerken⁴⁵ en daardoor minder gebruik maken van de eigen auto. Ook in het onderdeel voedsel zijn hoger opgeleiden sterker gedaald dan lager en middelbaar opgeleiden. Waar zij in 2019 nog meer vlees aten dan lager opgeleiden, eten zij nu minder vlees.

Figuur 10.4 - Verschil in uitstoot in CO₂-punten naar opleidingsniveau tussen 2019 en 2023.

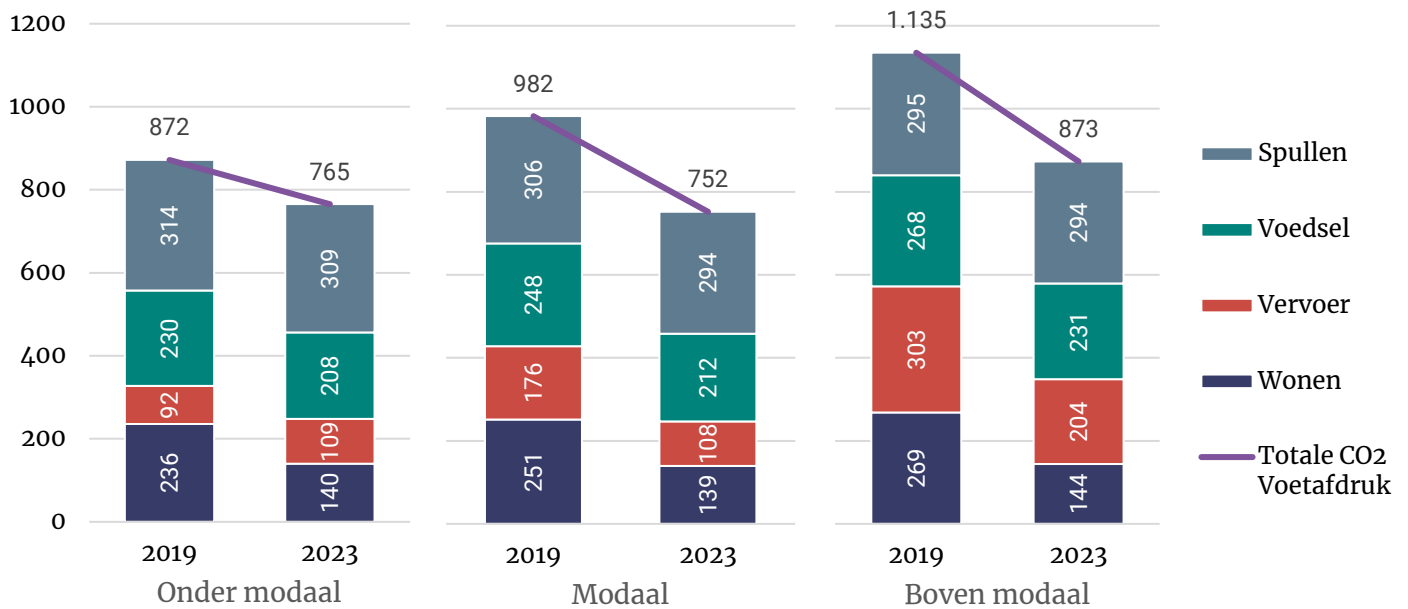

Bron: I&O Research, September 2023

⁴⁵ <https://www.ioeresearch.nl/actueel/thuiswerken-blijft-populair-onder-werknemers/>

Nederlanders met een boven modaal inkomen hebben ook grotere stappen gezet dan Nederlanders met een lager inkomen. Ook hier komt dit voornamelijk door een afname voor het onderdeel vervoer. Nederlanders met een boven modaal inkomen zitten in 2023 op een gelijk aantal punten als Nederlanders met een onder modaal inkomen in 2019. Wel blijven Nederlanders met een boven modaal inkomen ook in 2023 de groep met de grootste CO₂-voetafdruk.

Figuur 10.5 - Verschil in uitstoot in CO₂-punten naar inkomen tussen 2019 en 2023.

Bron: I&O Research, September 2023

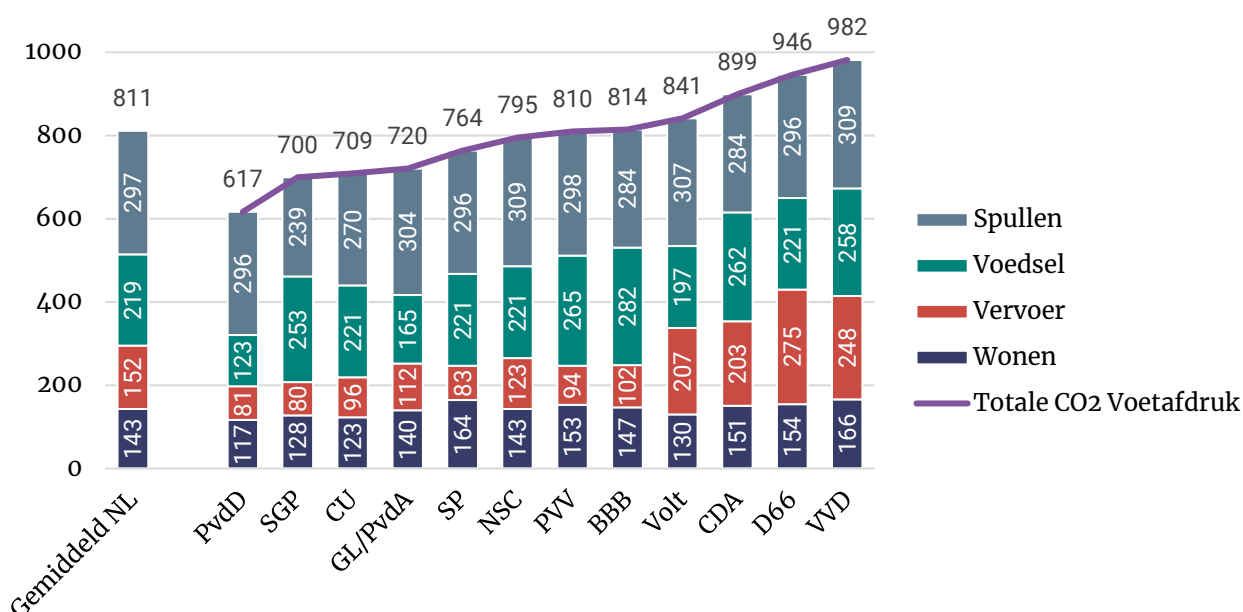

10.3 Politieke voorkeur

VVD, D66 en CDA partijen met de grootste CO₂-uitstoters

De grootste CO₂-uitstoters naar politieke voorkeur (van plan te stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen in november 2023) zijn te vinden onder de VVD stemmers, gevolgd door stemmers op D66 en CDA (Figuur 10.6). Deze drie partijen zitten samen met de stemmers op Volt en de BBB, boven het landelijk gemiddelde. Voor allen van hen behalve de BBB stemmers, komt dit door het onderdeel vervoer. Stemmers op deze vier partijen vliegen bijna twee keer vaker dan de gemiddelde Nederlander (0.9 vs 0.5 keer per jaar). Stemmers op DENK en BvNL lijken ook vaker dan gemiddeld het vliegtuig te pakken, maar deze partijen zijn niet in het overzicht opgenomen vanwege de lage steekproefgrootte. De bovengemiddelde score voor de BBB-stemmers komt met name door het onderdeel voedsel: zij eten gemiddeld meer vlees per week dan stemmers op elke andere partij.

Figuur 10.6 - Uitstoot in CO₂-punten naar stemintentie verkiezingen 2023. Basis: allen, n=2.475

Bron: I&O Research, September 2023

Het grootste verschil tussen wat als linkse en rechtse partijen gezien kan worden, is te vinden in het onderdeel voedsel. Meer linkse partijen (PvdA/GL, PvdD, Volt en DENK) scoren minder CO₂-punten op dit onderdeel dan de meer rechtse partijen (VVD, PVV, FvD, JA21, BBB, SGP, CDA). Ook stemmers op de meer linkse partijen D66 en SP scoren op het onderdeel voedsel boven het landelijk gemiddelde. Nederlanders die stemmen op de SGP en DENK hebben gemiddeld een lagere score voor het onderdeel spullen dan de andere partijen.

A Bijlage: Totstandkoming van CO₂-puntoekenning

A.1 Twee bronnen

CE Delft geeft in het rapport “Top 10 milieubelasting van de gemiddelde consument” (april 2016)⁴⁶ een verdeling, uitgedrukt in milieupunten, waarbij ze een totaalscore geeft en uitsplitsingen maakt naar direct klimaateffect, landgebruik en ontbossing en overig. De totaalscores en het direct klimaateffect zijn in tabel A.1 gegeven, met daarnaast een kolom waar dit percentueel op uitkomt. Volgens Milieu Centraal⁴⁷ stoot een gemiddeld Nederlands huishouden 22 ton CO₂ per jaar uit, deze organisatie komt tot een verdeling over de categorieën die sterk lijkt op die van CE Delft, maar wat meer uitstoot toekent aan wonen (huis & energie) en wat minder aan voedsel.

Tabel A.1 Milieubelasting per categorie volgens CE Delft en Milieu Centraal

	CE Totaal			CE Klimaateffect			Milieu Centraal			I&O
vervoer										
auto	84	9%		80,7	18%		auto	2,71	13%	
vliegen	39,8	4%		38	8%		vliegen	1,12	5%	
ov	4,7	0,5%					ov	0,1	0%	
			14%	3,6	0,8%	27%	vervoer gem.	0,58	3%	18%
voedsel										
vlees	207,2	23%		45	10%		voeding	4,13	19%	
zuivel en eieren	28,3	3%		13,3	3%					
overig, incl dranken	54,1	6%		26	6%					
elektriciteit	17	2%		17	4%					
gas	1,9	0%		1,9	0%					
B&U	3,4	0%	34%	1,1	0%	23%			19%	26%
wonen										
gas, verwarm	36,2	4%		36,2	8%		gas	2,77	13%	
water, gas	11,2	1%		11,2	2%					
elektriciteit	17,7	2%		17,7	4%		elektric.	1,23	6%	
watergebr.	3,3	0%		3,3	1%					
bouw huis	30,7	3%	11%	7,3	2%	17%	woning	1,05	5%	23%
water	16,3	2%	2%	15,3	3%	3%				25%
spullen	330,5	36%	36%	121	27%	27%	spullen	6,53	30%	30%
kleding	36	4%	4%	16,6	4%	4%	kleding	0,96	4%	4%
							overig	0,38	2%	2%
	922,3	100%	100%	455,2	100%	100%		21,56	100%	100%

Voor dit onderzoek zijn we in 2019 tussen beide scores in gaan zitten, zoals te zien in de rechterkolom. De CO₂-punten van 2019 zijn gestandaardiseerd naar deze verdeling.

⁴⁶ Bron: <https://www.ce.nl/publicaties/1782/top-10-milieubelasting-van-de-gemiddelde-consument> Update bron: https://ce.nl/wp-content/uploads/2021/03/CE_Delft_190178_Top_10_milieubelasting_gemiddelde_Nederlandse_consument_Update_2020_def.pdf

⁴⁷ Bron 2019: Milieu Centraal, Emissies broeikasgassen door huishoudens. Intern document, ontvangen van Puk van Meegeeren van Milieu Centraal via email. Update bron: <https://www.milieucentraal.nl/klimaat-en-aarde/klimaatverandering/klimaatklappers/#19000-kilo-per-huishouden>

A.2 Verdeling over sectoren

In 2019 zijn de waardes gestandaardiseerd op 1000 punten, waarbij de verschillende categorieën zijn gestandaardiseerd naar de verdeling volgens bovenstaande tabel. Dat betekent dat een gemiddelde Nederlander 200 punten kreeg voor vervoer, 250 voor wonen en voor voedsel en 300 punten voor spullen, zodat het in totaal op 1.000 punten uitkomt. Door voor de metingen in 2020, 2022 en 2023 dezelfde formules en standaardisering te gebruiken als in 2019, kunnen we de resultaten vergelijken met voorgaande metingen.

De methode is ten opzichte van de voorgaande jaren enigszins aangepast, maar is in grote lijnen hetzelfde gebleven. We gebruiken formules om CO₂-punten toe te kennen aan bepaalde antwoorden die gegeven zijn door de respondent (zie hieronder). Sommige waardes zijn wat aangepast in verband met verbeterlagen op voorgaande jaren en recente ontwikkelingen omtrent de energieprijzen. Hierdoor wijken de CO₂-punten van voorgaande jaren wat af van vorige rapporten, maar kunnen we wel een goede vergelijking door de tijd maken in dit huidige rapport. Ook hebben we de punten geschrapt die zijn gebaseerd op stellingen, omdat deze ‘zachte’ variabelen een minder goede indicator zijn van de CO₂-uitstoot van de respondenten. Ook deze aanpassing is voor alle drie de jaren doorgevoerd, zodat onderling vergelijken mogelijk is.

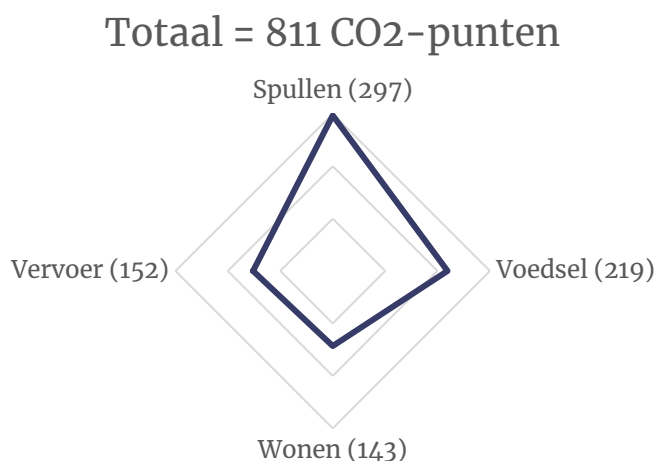
De CO₂-punten zijn in 2019 verdeeld over vier sectoren: wonen, voedsel, vervoer en spullen & kleding⁴⁸. Voor ieder van deze sectoren worden punten berekend aan de hand van de formules. Voor het standaardiseren is het van belang om te weten hoeveel elke sector meeweegt aan het totaal. De formules uit 2019 zijn zo opgesteld, dat het totaal aantal punten per sector overeenkomt met wat externe bronnen zeggen dat de bijdrage van die sector aan het totaal zou moeten zijn. Als deze bronnen bijvoorbeeld stellen dat vervoer verantwoordelijk is voor 25 procent van de totale uitstoot, dan zal deze sector volgens onze formules gemiddeld op ongeveer 25 procent van 1.000 punten (dus 250 punten) moeten uitkomen.

⁴⁸ Het waren er eerst vijf, maar spullen en kleding is later samengevoegd tot één sector.

A.3 Vertaling naar CO₂-voetafdruk in punten

Om de subgroepen te vergelijken hebben we CO₂-uitstoot gekoppeld aan gedrag binnen de eerder genoemde vier sectoren. De punten zoals berekend op basis van de onderstaande formules, zijn verdeeld zoals te zien in Figuur A.1.

Figuur A.1 – CO₂-uitstoot van gemiddelde Nederlander in vier sectoren in 2023

Voor de berekening van de CO₂-punten is een aantal keuzes gemaakt die – weliswaar gebaseerd zijn op harde cijfers – maar ten dele arbitrair zijn. Deze formules zijn voor het grootste deel hetzelfde als in 2019, zodat onderling vergelijken mogelijk is.

Huis & Energie (Wonen) (gemiddeld 158 punten)

- Hoe hoog is uw elektriciteits- en gasrekening per maand? (Als u het niet precies weet, wilt u het dan schatten? Of wilt u het opzoeken bij uw bankzaken of in uw energiebedrijf documenten?) Gemiddelde energie = tussen 125 en 150 euro: 200 punten. Andere scores naar rato. Vanwege de sterk stijgende energieprijzen, is hiervoor in 2022 gecorrigeerd. Volgens het CBS zijn de energieprijzen in juni 2023 met 37% gestegen t.o.v. het jaar ervoor⁴⁹. We hebben de scores voor energie in 2023 vermenigvuldigd met 1/1.37, oftewel 0,730.
- Heeft u een houtkachel of open haard? Zo ja, wordt uw huis daar volledig of gedeeltelijk mee verwarmd? Indien huis ermee verwarmd: volledig +200 punten, gedeeltelijk +100 punten, niet voor verwarming +50 punten.
- Heeft u airconditioning in uw huis (om het huis mee te koelen)? Zo ja, in hoeveel ruimtes? Indien meerdere ruimtes: +50 punten, één ruimte +25 punten.
- Heeft u zonnepanelen op of bij uw huis? Indien zonnepanelen op of bij het huis: -50 punten, indien op een andere locatie: -25 punten.
- Geheel na optelling gedeeld door huishoudgrootte: 2-persoons, gedeeld door 1,5; 3-persoons of meer, gedeeld door 1,75.
- Douchen: gemiddeld aantal minuten douchen per week = 35-40 minuten: 20 punten. Andere scores naar rato.

⁴⁹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2023/29/energierekening-37-procent-hoger>

Vervoer (mobiliteit) (gemiddeld 149 punten)

Auto

- Hoeveel kilometer heeft u in het jaar 2018 ongeveer in uw auto gereden? (De auto die u het meest gebruikt). Gemiddelde = tussen 10.000 en 15.000 kilometer per jaar: 135 punten.
- Gecorrigeerd voor antwoord op de vraag 'In welke klasse valt uw auto / motorfiets?'
Zwaardere klassen 10% tot 30% in meerdering: micro/mini, compact, motorfiets 10% tot 20% in mindering.
- Checkt u de spanning van uw autobanden wel eens? Regelmatig -4%, soms -2%.
- Waar rijdt deze auto/motorfiets op? Diesel +5%, lpg -10%, hybride -20%, elektrisch -75%

Vliegen

- Hoeveel vliegreizen maakt u gemiddeld per jaar (als u rekent over de afgelopen twee jaar)? Wilt u a.u.b. een schatting maken? Waarbij u zowel de uren heen als terug bij elkaar op kunt tellen. De tijd dat u moet wachten bij een overstap niet meetellen a.u.b. Gemiddelde: 5 à 10 vliegreizen per jaar (5,5) = 55 punten. Andere scores naar rato.
- Boekt u dan (wel eens) CO₂-compensatie bij uw vlucht? Altijd -50%, soms -25%.

OV

- Kunt u aangeven hoe vaak u onderstaande vervoermiddelen gebruikt? Trein, gemiddeld = enkele keren per jaar: 5 punten, dagelijks = 25 punten.
- Kunt u aangeven hoe vaak u onderstaande vervoermiddelen gebruikt? Bus, gemiddeld = enkele keren per jaar: 8 punten, dagelijks = 50 punten

Voedsel (gemiddeld 219 punten)

- Hoeveel dagen in de week eet u vlees? Als u vlees eet, hoeveel gram eet u dan gemiddeld per dag? Gemiddeld aantal gram vlees per week = tussen 550-600 gram = 200 punten. Andere scores naar rato.
- Hoeveel dagen in de week eet u vis? Gemiddeld: 1 dag = 20 punten. Andere scores naar rato.

Spullen en kleding (apparaten en kleding) (gemiddeld 349 punten)

- Welke van onderstaande apparaten worden in uw huishouden regelmatig gebruikt?
 - Smartphone (iPhone en dergelijke) 40 punten
 - Tablet (iPad en dergelijke) 40 punten
 - Laptop / PC 40 punten
 - Tv 60 punten
 - Stereo / hifi installatie 50 punten
 - Koel-vriescombinatie 100 punten
 - Vaatwasser 60 punten
 - Wasmachine 50 punten
 - Wasdroger 50 punten
 - Stofzuiger 20 punten
 - Waterkoker 10 punten
 - Magnetron 10 punten
 - Föhn 0 punten
- Geheel na optelling gedeeld door huishoudgrootte: 2-persoons, gedeeld door 1,5; 3-persoons of meer, gedeeld door 1,75.

A.4 Discussie mogelijk

Over deze berekening is zeker discussie mogelijk. We nodigen critici van deze rekenmethode van harte uit mee te denken en feedback te geven, zodat we bij een volgende meting nog beter kunnen vaststellen hoe opvattingen over klimaat, gedrag en CO₂-uitstoot aan elkaar gerelateerd zijn.

Contactgegevens

I&O Research Enschede

Zuiderval 70

Postbus 563

7500 AN Enschede

053 - 200 52 00

KVK-nummer 08198802

info@ioresearch.nl

www.ioresearch.nl

I&O Research Amsterdam

Piet Heinkade 55

1019 GM Amsterdam

020 - 308 48 00

info@ioresearch.nl

www.ioresearch.nl